

nummer 7 oktober/november 2000

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSIINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEID

**Concept
commissie-De Roöij**

**Afbeeldingen
als basis**

**Erasmus en zijn
'Lof der zothed'**

**Na schrift en boek-
drukkunst ...**

Je hoort het,
als je 'm maalt...

**'DE GRUYTER'S
KOFFIE'**
is verser dan
wat ik had!

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO, Euroclio, KNHG en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie Vrouwen- en Gender-geschiedenis, Euroclio, stofomschrijvingen, CEVO, Platform VVVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basisvorming/VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Harry Groothuis

(Commissie PA-BO, Werkgroep Staatsinrichting, contacten met Cito en SLO, veldraadplegingen)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website, bestuursberichten Kleiokrante, Commissie Volwassenen-educatie)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo, Intercommissie, Commissie Lerarenopleidingen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met de archieven)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Administratie VGN:

Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: danielle@euroclio.nl

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Vul het strookje achter in dit nummer in en stuur het naar de administratie.

Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies voor 2000:

- Bij bezoldiging t/m f100,- HOS-schaal 10.6:
- Bij bezoldiging vanaf f125,- HOS-schaal 10.7:
- VMBO-docent f 70,- met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,- dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,- pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

Abonnement voor instellingen:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,- binnen Europa
- Buitenland, f145,- buiten Europa
- Losse nummers f 15,- incl. verzendkosten

Van de redactie

In de afgelopen oktobermaand werd er ontegenzeggelijk weer eens geschiedenis met een grote G geschreven, zowel door de schokkende gebeurtenissen in Joegoslavië als die in het Midden-Oosten.

Menig geschiedenisdocent heeft zijn/haar taak begrepen en (een deel van) de les besteed aan uitleg van de historische achtergronden. Helaas blijkt de opzet van de tweede fase-didactiek echter vaker een belemmering dan een stimulans om op actuele gebeurtenissen in te gaan. Alle zorgvuldig opgestelde werkschema's bij het schoolboek moet de docent dan opzij willen zetten, om zelf het heft in handen te nemen.

Zoals onderwijskundige Leo Prick onlangs opmerkte: *'Om complexe dingen heel simpel te kunnen uitleggen, heb je veel kennis van het vakgebied nodig ... Een leraar ontleent zijn status en werkplezier groten-deels aan zijn vakkennis. Die moet je niet afpakken.'*

Je moet af en toe kunnen goochelen met vergelijkingen en voorbeelden, en ook niet bang zijn voor ingelaste krantenopdrachten en dergelijke. Hopelijk komt er meer ruimte voor zo'n vrijere didactiek, zodra de voorstellen van de commissie-De Rooij zijn ingevoerd. In dit nummer vindt u daarvan de eerste contouren. Verder treft u onder meer een beschouwing aan over Erasmus' *Lof der Zotheid*, over praktische opdrachten en het gloednieuwe Limburgs Museum.

Veel leesplezier en ... wie weet tot ziens op de Geschiedenisdagen, 17 en 18 november in het Tropenmuseum!

Jan van Oudheusden

Op de omslag: Noordbrabant Museum Den Bosch, tentoonstelling 'De Gruyter'.

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Carla van Bortel,
Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
E-mail: c.vanbortel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,
Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen@hccnet.nl

Hans Pols,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Huib Oattes,
Roerdomp 80,

3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,
Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Cees Bol,
Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Hans Moors,
Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.

Maria van Haperen,
Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
E-mail: vanHaperen@compuserve.com

Jos Trippenzee, secretaris,
Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Tineke Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur.

Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.

In dit nummer

- 2 *Veldraadpleging over concept-rapport-De Rooij*
Geschiedenisonderwijs op de schop
Jan van Oudheusden
De commissie-De Rooij heeft haar conceptrapport over het geschiedenis-
onderwijs in de toekomst voorgelegd aan het veld, docenten en deskundigen.
Hier alvast een kijkje in de keuken.
- 6 *Zelfstandig historisch onderzoek in de eigen omgeving*
Afbeeldingen als basis
Ger Jan Onrust
Een project omgevingsonderwijs uitgetoetst in Nederland en Curaçao.
- 10 *Erasmus en zijn 'Lof der zotheid'*
'Drink mee of ga weg'
Petty Bange
Naar aanleiding van de verschijning van de nieuwe vertaling van 'De lof' gaat
Erasmuskenster en -vertaalster Petty Bange in op tijd en werk van onze eigen
humanist.
- 16 *Het Internet en het Nederlandse geschiedenisonderwijs*
Na schrift en boekdrukkunst ...
Cees Bol
Mogelijkheden en onmogelijkheden van het nieuwe medium: praktische tips
en informatie over www.geschiedenis.net van Reinard Maarleveld
- 20 *In De Gouden Kom*
De praktijk van de praktische opdracht
Greetje de Vries
De p.o.: belasting of hulpmiddel? Vooral het laatste, zegt Greetje de Vries
en geeft daar enkele voorbeelden van.

En verder

- 26 *Boek van de maand: Geschiedenis in beeld*
- 28 *Museumnieuws: het Limburgs Museum*
- 33 *Boeken*
- 42 *Kleiookrant*

Geschiedenis onderwijs op de schop

Wat zal het geschiedenisonderwijs van de toekomst de leerling te bieden hebben?

Wordt het feiten stampen of grote verbanden voorzien? Wordt het kritisch

*bronnenonderzoek of krijgt de verhalende docent meer ruimte? Komt de chronologische
lijn nadrukkelijker naar voren? De commissie-De Rooij kwam met een tussenrapport en
liet een aantal docenten vrijuit reageren.*

Twee jaar geleden kwam de commissie-De Wit met het rapport *Het verleden in de toekomst*. Het riep op tot een nieuwe balans tussen kennis en vaardigheden, en ook tussen chronologisch en thematisch geschiedenisonderwijs. Het rapport bevatte onder meer een pleidooi voor een canon van overzichts-kennis. Op basis van dit veel-besproken rapport werd een nieuwe commissie samengesteld onder voorzitterschap van de Amsterdamse hoogleraar Piet de Rooij. Opdracht was 'een nieuwe balans van kennis, inzicht en vaardigheden' tot stand te brengen. Voor de verschillende onderwijsvormen moet een identiek minimumpakket worden ontworpen.

'Alle leerlingen zullen moeten beschikken over een gemeenschappelijke basis van overzichts-kennis en vaardigheden. Dit betekent een accentverschuiving in de richting van historische overzichts-kennis', zo stelde de staatssecretaris in april 1998 in de begeleidende brief bij het rapport aan de Kamer.

Een van de onderdelen van de opdracht aan de commissie was het ontwerpen van een longitudinale leerlijn: voor de totale loopbaan van het kind van de toekomst, dus vanaf de basisschool tot en met de bovenbouw van havo-vwo, moet er een samenhangend meerjarenprogramma komen. Het is voor het eerst dat zoiets in Nederland gebeurt: een lange-termijnplan ontwerpen voor de historische vorming van alle zes- tot achttienjarigen!

De commissie-De Rooij, ongeveer twintig deskundigen, splitste zich op in een aantal deelcommissies, die – in onderling contact – ieder voor één sector van het onderwijs de contouren van het toekomstig geschiedenisonderwijs gingen aangeven.

Afgelopen september kwamen de concepten van de pers en begin oktober waren er in Utrecht de eerste veldraadplegingen. Iedere lezer van *Kleio* werd door de SLO opgeroepen zich op te geven voor de discussies. Daarnaast waren er aparte expertmeetings.

Er kon commentaar worden gegeven op de volgende concept-deel-rapporten:

- Kerndoelen basisonderwijs;
- Kerndoelen basisvorming;
- Examenprogramma vmbo;
- Examenprogramma havo/vwo;
- Combinatievak geschiedenis-maatschappijleer.

Het is niet mijn bedoeling hier de inhoud van de concepten in extenso weer te geven. Die documenten zijn verschenen op de SLO-website. Wel probeer ik de grote lijn te schetsen, en vervolgens de lezer een idee te geven van reacties in de eerste gespreksronde.

Historisch besef

De commissie-De Rooij beschouwt het aanbrengen van historisch besef als de belangrijkste doelstelling van het geschiedenisonderwijs. Dat is niet hetzelfde als chronologisch besef (= kennis van het verleden op zich). Historisch besef moet blijken uit de wijze waarop men zich oriënteert op de historisch-maatschappelijke werkelijkheid en zich

daarvan een beeld vormt. Het gaat om duiding en zingeving van een bepaald tijdvak.

Historische verschijnselen moet je niet zien als iets stabiels, onveranderlijks en onvoorwaardelijks; ze zijn onderworpen aan voortdurende interpretatie. Dit leidt tot het inzicht dat hedendaagse verschijnselen historisch bepaald zijn, dus tijdgebonden, en dat we op een afstandelijke, relativiserende toon over het verleden moeten oordelen.

Historisch besef laat zich niet zomaar van bovenaf aan de leerling opleggen; het moet als het ware in de leerling zelf groeien, via een samenhangend leertraject.

Een canon met een bepaald aantal vaststaande historische feiten komt er dan ook niet. Het aanbieden van een historische canon van algemeen erkende overzichtskennis acht de commissie niet opportuun. Zij betwijfelt of de leerling die elke episode éénmaal in zijn schoolloopbaan voorgeschoteld krijgt, er op het einde van de rit nog wat van kan navertellen. Je moet niet op de basisschool bij de prehistorie beginnen, en in klas-3 van het voortgezet onderwijs in het heden eindigen. Er zal dan niets beklijven. Daarom zocht de commissie naar een handiger instrumentarium dan de canon om personen, gebeurtenissen en ontwikkelingen historisch te kunnen duiden. De commissie stelt het begrip 'oriëntatiekennis' voor. Behalve in oriëntatiekennis, zullen de toekomstige leerlingen ook getraind moeten worden in historische benaderingswijzen en vaardigheden. Het accent zal daarbij minder dan thans het geval is, liggen op kritisch bronnenonderzoek en meer op het verklaren, beeldvormen en oordelen over het verleden.

Concentrische ordening in tien tijdvakken

De commissie stelt een concentrische ordening voor, dat wil zeggen dat in alle onderwijsvormen een steeds terugkerend herkenbaar stelsel van oriëntatiekennis, benaderingswijzen en vaardigheden aan bod komt, en wel in onderlinge samenhang. Zo kan de docent in een vervolgfase uitgaan van wat in de vorige fase als basis is gelegd. De leerling kan het gevoel krijgen telkens een stapje verder te komen, doordat er op een bekende grondslag wordt voortgebouwd. In elke volgende fase wordt dan meer nuancering en diepgang aangebracht.

De commissie heeft ervoor gekozen de geschiedenis onder te verdelen in tien tijdvakken. Zij heeft gezocht naar eenvoudige, concrete associatieve benamingen bij elk van die tijdvakken, zonder wetenschappelijke pretentie.

Het gaat om populaire, simplistische, gemakkelijk te onthouden etiketten. Een nadeel is, dat deze etiketten (nog) niet verankerd zijn in het collectieve geheugen van de samenleving van vandaag, terwijl dat (min of meer) wél geldt voor etiketten als 'Oudheid' en 'Middeleeuwen'.

De commissie hoopt nu op het omgekeerde: dat straks dankzij het feit dat deze nieuwe etiketten alom in het onderwijs gehanteerd worden, de samenleving (musea, historische documentairemakers) ze op den duur zal overnemen. Ze hoopt zo de kloof tussen samenleving en onderwijs te verkleinen. Hoe lang dit proces zal duren, zegt de commissie niet.

Bij de formulering van de tien tijdvakken is uitgegaan van de Europese, dus westerse geschiedenis. Die keuze is subjectief maar volgens de commissie goed te verdedigen. Voor het Nederlandse onderwijs moet je nu eenmaal niet de Chinese wereldbeschouwing als basis nemen.

Voor elk van deze tien tijdvakken heeft de commissie enkele kenmerkende aspecten geformuleerd. Al naar gelang de onderwijsvorm zijn dat er twee, drie of vier: basisonderwijs twee, basisvorming drie, basisvorming-plus (en vmbo) vier.

Bijvoorbeeld: van de tijd van de ontdekkers en hervormers (5) zijn de aspecten voor de leerling in het basisonderwijs: a) het begin van de overzeese Europese expansie en b) de Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat. Voor die in de basisvorming komt daarbij: c) de Reformatie en de splitsing in de christelijke kerk. Voor de leerling in basisvorming-plus en vmbo moet daarbovenop ook nog aan bod komen: d) veranderend mensen wereldbeeld in de Renaissance.

Het doel van oriëntatiekennis is dat de leerling aan de hand van concrete voorbeelden (een gebeurtenis, een persoon, een ontwikkeling) de karakteristieke aspecten van een bepaald tijdvak verduidelijkt ziet. Het gaat dus niet om die gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen op zich, maar om het kunnen plaatsen in een tijdvak. Die voor-

De tien tijdvakken

1. De tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.)
2. De tijd van de oude beschavingen (3000 v.C. - 500 n.C.)
3. De tijd van monniken en ridders (500 - 1000)
4. De tijd van staten en steden (1000 - 1500)
5. De tijd van ontdekkers en hervormers (1500 - 1600)
6. De tijd van regenten en vorsten (1600 - 1700)
7. De tijd van salons en revoluties (1700 - 1800)
8. De tijd van burgers en stoommachines (1800 - 1900)
9. De tijd van de wereldoorlogen (1900 - 1950)
10. De tijd van de Koude Oorlog (1950 - 2000)

beelden moeten beeldend (verhalend) worden gebracht.

De commissie wil per se niet voorschrijven welke voorbeelden (namen, gebeurtenissen, ontwikkelingen) de docent moet gebruiken om de kenmerkende aspecten van een tijdvak voor zijn leerlingen te verduidelijken. Dat zou een eindeloos uitdijende feitenlijst betekenen (dus toch een canon). Hierbij speelt ook consideratie voor de vrijheid van onderwijs een rol.

Leerlingen in basisonderwijs, basisvorming en vmbo moeten zaken kunnen '*herkennen in concrete historische of hedendaagse situatiebeschrijvingen*'. Leerlingen in de bovenbouw van havo en vwo moeten '*met behulp van een concreet voorbeeld van een gebeurtenis, een ontwikkeling, een verschijnsel of een handeling dan wel een gedachtegang van een persoon, de kenmerkende aspecten van een tijdvak kunnen uitleggen*'. De keuze van een voorbeeld is daarbij aan de leerling, c.q. aan de docent.

Thema's

De commissie stelt naast bovengenoemde tien tijdvakken ook enkele diachronische thema's voor.

Voor het basisonderwijs zijn dat: familiegeschiedenis; geschiedenis van de eigen omgeving; een 'thematische lengtedoorsnede' van onderwerpen zoals wonen, werken, vervoer en onderwijs van vroeger tot nu. Voor de basisvorming zijn dat: de eigen omgeving; migratie naar Nederland; de rol van personen in de geschiedenis (naar keuze van de school of de leerling); en staatsinrichting.

Voor basisvorming-plus komen daarbij: geschiedenis van de Nederlandse stad; oorlogvoering en de gevolgen voor burgers en militairen; de rol van de overheidszorg; ziekte en gezondheid door de eeuwen heen.

Voor vmbo zijn er én casussen én thema's. Een tiental casussen is afgeleid van de bovengenoemde periodes, bijvoorbeeld: verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur en de confrontatie met de Germaanse cultuur. Thema's zijn dezelfde als bij basisvorming-plus. Voor bovenbouw havo-vwo lijken de thema's sterk op de huidige subdomeinen van de tweede fase: gezin, huishouding en levensonderhoud; westerse en niet-westerse culturen; staats- en natievorming; oorlog en vrede; oude culturen en de westerse samenleving; religie en levensbeschouwing (de laatste drie alleen vwo). Een deel van de studielast zal gebruikt moeten worden voor de overzichtskennis, een ander deel voor de thema's.

Men ziet dat er enkele thema's uit de huidige subdomeinen van tweede-fase verdwenen zijn: politiek systeem en politieke cultuur in Nederland; totalitaire systemen en staten; volkscultuur. Dit laatste onderwerp is dus maar een kort leven beschoren geweest in ons geschiedenisonderwijs!

Nieuwe wijze van examinering havo-vwo

Het examen havo-vwo zal bestaan uit een schoolexamen en een centraal schriftelijk examen.

Zowel bij de oriëntatiekennis als bij de thema's zal niet de feitelijke kennis op zich worden getoetst, maar moeten de kandidaten laten zien hoe je een thema aanpakt, om welke vragen het bij een bepaald thema draait, en welke begrippen erbij horen.

Op het schoolexamen wordt - deels via praktische opdrachten - de beheersing van de diachronische thema's getoetst, alsmede beheersing van het historisch besef. Op het centraal schriftelijk eind-examen wordt beheersing van het hele programma getoetst, met accent op historisch besef en oriëntatiekennis. Er zal dus niet meer gewerkt worden met jaarlijks wisselende eindexamenthema's! Een deel van het centraal examen bevat toetsen naar de beheersing van het chronologisch kader; een groter deel bestaat uit enkele casusbeschrijvingen, aan de hand waarvan de kandidaat moet komen tot een historisch verantwoorde standpuntbepaling. Het

zal dan gaan om een kwestie met relevantie voor het heden, maar die historische kennis vergt om er zich een standpunt over te kunnen vormen.

Bijvoorbeeld: moet het Van Heutsz-monument in volle glorie worden hersteld? Moet Nederland een monument voor de slavernij oprichten? Moeten de Elgin Marbles terug naar Griekenland? Moeten de bevoegdheden van het staatshoofd worden gehandhaafd?

Invoering

Begin 2001 wil de commissie haar eindrapport al aan de staatssecretaris aanbieden. Vervolgens zal er een heel traject van voorlichting moeten worden uitgestippeld. Er zal heel wat moeten gebeuren op het gebied van curriculum- en didactiekontwikkeling.

Voor de wijze waarop leerlingen zich de oriëntatiekennis eigen kunnen maken, zal onderzocht moeten worden. De commissie pleit dan ook voor een universitaire leerstoel vakdidactiek. Educatieve uitgeverij zullen een centrale rol spelen. Auteurs van schoolboeken zullen moeten worden geschoold in de nieuwe doelstellingen.

Voor elke vorm van onderwijs zullen bovendien passende toetsen ontwikkeld moeten worden.

Zowel het Cito als de schoolboekenautores zullen zich aangesproken voelen. Docenten zullen daarnaast gericht

geschoold moeten worden, zowel in de didactiek als in de nieuwe wijzen van toetsing en examinering.

Binnen enkele jaren zullen de programma's op alle niveaus al worden ingevoerd. Het is dus niet zo dat men eerst begint in het basisonderwijs, en pas jaren later in de basisvorming, en zo voort.

Om de hele operatie goed op te zetten, zal de staatssecretaris een implementatiecommissie in het leven moeten roepen.

Reacties op de geschiedenis-programma's

Afgaande op geluiden uit de vergaderingen voor de afdelingen-vmbo en havo-vwo is mijn indruk, dat (althans bij de niet-experts) voorzichtige instemming met de programma's overheerste. De algemene reactie was positief. De indeling in tien tijdvakken zag men wel zitten, al waren er op onderdelen bezwaren (waarom 'salons' en niet 'pruikentijd'?).

De zorgen betroffen de concrete invulling. Op de vmbo-vergadering werd de vrees geuit, dat met name voor de basisberoepsgerichte leerling het geheel nog te hoog gegrepen zou zijn. Ook was men er bezorgd over de wijze van toetsing. Een ander punt van kritiek betrof de aansluiting van basis-school op basisvorming, aangezien het program op beide schooltypes op het-

zelfde moment van start moet gaan. Veel zal afhangen van de methode-schrijvers, zo verwachtte men.

Op de havo-vwo-vergadering werd gesproken over een evenwichtig, afwisselend programma, met een goede balans tussen kennis en vaardigheden. Voor de bovenbouw havo-vwo werden de aanduidingen als 'de tijd van monniken en ridders' te simplistisch gevonden. Gevreesd werd dat zonder nadere omschrijving en concretisering die chronologische indeling te oppervlakkig zal blijven. Elke docent kan dat anders invullen; we weten dan straks niet meer van elkaar wat we in de les behandelen.

Een ander punt van kritiek betrof het niet duidelijke onderscheid tussen de havo- en de vwo-leerling. Hier dreigt door de commissie toch weer het door De Wit gewraakte theezakjesmodel gehanteerd te worden (voor de havo alles een ietsje minder sterk dan voor het vwo). 'Op de havo gebeuren andere dingen, we hebben er een ander soort leerlingen, er zitten meer allochtonen, die moet je op een speciale manier benaderen!', aldus een collega.

Anderen vonden het voor de docent te betuttelend, dat de commissie voor elk onderwerp de relevantie voor het heden heeft omschreven.

Ook was er verschil van mening welke thema's nu geschikt zijn voor vwo en welke voor havo: is 'oorlog en vrede' niet leuker voor havo, en staats- en natievorming niet meer iets voor vwo, in plaats van andersom?

Een andere zorg van veel aanwezigen betrof de toetsing. Leerlingen vragen altijd: Wat moet ik leren? Aangezien er in de toekomst geen stofomschrijvingen meer komen, dreigen te grote verschillen tussen de ene school en de andere. Hoe kun je casussen toetsen? Over de centraal getoetste onderdelen mogen geen onduidelijkheden bestaan, want anders zou het kind (een goed program) wel eens met het badwater (een problematisch examen) kunnen worden weggegooid.

Het combivak

Een van de hete hangijzers in de huidige situatie is geschiedenis-1, met 80 sluis in het gemeenschappelijk deel. Zoals men weet is dit een voorlopige constructie, opgezet toen in 1998 het voorgestelde combivak geschiedenis-maatschappijleer op inhoudelijke gronden werd afgewezen. Maatschappijleer

kreeg toen voorlopig 120 sluis toebedeeld. In 2003 moet er echter een nieuw combinatievak zijn. Daarvan zijn nu de contouren zichtbaar.

Het concept-deelrapport 'Examen-programma combinatievak' stelt een nieuwe inhoud voor, dat naast de obligate omlijsting van vaardigheden (A) vier hoofdbestanddelen bevat (B-E). De inhoud is:

Domein A. Vaardigheden en benaderingswijzen (o.m. informatieverwerking met behulp van ICT).

Domein B. Juridisch domein: rechtsstaat (o.m. klassieke grondrechten kennen in hun historische groei).

Domein C. Politiek domein: parlementaire democratie (o.m. groei kiesrecht en partijen kennen).

Domein D. Sociaal domein: verzorgingsstaat (o.m. sociale rechten en opbouw verzorgingsstaat kennen).

Domein E. Cultureel domein: pluriforme samenleving (o.m. verzuiling en problematiek allochtonen kennen).

De opdracht aan de commissie was niet om de huidige vakken geschiedenis en maatschappijleer bijeen te brengen onder een gemeenschappelijke noemer, maar om een geheel nieuw schoolvak te creëren.

De commissie heeft gekozen voor de doelstelling 'burgerschapskunde'. Leerlingen moeten in dit vak kennisnemen van de rechten en plichten van de inwoners van het hedendaagse Nederland, ze moeten inzicht verwerven in hoe die rechten en plichten tot stand zijn gekomen en ze moeten in de hedendaagse situatie ongelijkheden kunnen aangeven. De leerling moet onderzoeken in hoeverre de samenleving cohesie vertoont, dan wel door ongelijkheden wordt gekenmerkt. Voor de havo zijn 160 sluis beschikbaar, voor het vwo 200. Het zal een examen-vak worden dat wordt afgesloten met een schoolexamen.

In de praktijk zal het er wel op neerkomen, dat dit vak door de huidige docenten maatschappijleer gegeven zal worden. Niet alleen bevat de inhoud merkwaardig weinig historische componenten - zo vindt de commissie het niet eens nodig ons democratisch stelsel te confronteren met twintigste-eeuwse totalitaire dictaturen - maar ook is er het nuchtere feit dat het schoolvak maatschappijleer geen profielvak is en alleen nog in de vrije ruimte aangeboden zal worden. De geschiedenisdocenten geven terrein prijs.

Reacties op het combivak

De eerste reacties op het combivak waren niet al te bemoedigend voor de opstellers van het concept-rapport. Dat de historische dimensie zwak vertegenwoordigd is, was een doorn in het oog van de (helaas slechts weinige) historici in de zaal.

Maatschappijleer-collega's hekelden onder meer het woord 'cohesie' (te CDA-achtig); de onmogelijkheid om aan te knopen bij de actualiteit; het formalistische taalgebruik, waardoor het vak deed denken aan een verplicht te behalen burgerschaps-rijbewijs.

Het zal moeilijk zijn zo'n stijf vak aan leerlingen van vijftien, zestien jaar te verkopen. De rol van de massamedia ontbreekt, en veel wezenskenmerken van de huidige maatschappij (allerlei trends en leefstijlen van jongeren), waarmee de politiek zich niet inlaat, blijven ten onrechte buiten beschouwing.

'Het is gewoon niet leuk!' klaagde iemand.

De doelstellingen waren naar veler smaak te eng geformuleerd rond de rechten en de plichten van de burger: 'Ons object is niet de burger, maar de samenleving. Burgerschapskunde doet me denken aan de DDR!', zei iemand. Anderen misten de component 'rechtspraak en strafrecht', waar jongeren helaas ook mee te maken krijgen. Weer andere woordvoerders vonden de term 'pluriforme samenleving' juist weer een verbetering tegenover het afgesleten begrip 'multiculturele samenleving'.

Conclusie

Het is een goede zaak dat de commissie-De Rooij haar tussenrapport vrijelijk aan kritiek blootstelt.

Commissievoorzitter De Rooij en de meeste leden toonden zich na afloop van de zittingen niet ontevreden over de reacties. De verwachting is, dat de programma's in de komende maanden op onderdelen bijgesteld zullen worden. Hopelijk is eindrapport in 2001 nog wat meer uitgebalanceerd, en zal het bestuur van de VGN haar leden er dan breed over consulteren.

Zeker is, dat het hele geschiedenisonderwijs binnen enkele jaren op de schop gaat. Een breed draagvlak van geschiedenisdocenten lijkt een absolute voorwaarde voor het welslagen van deze gigantische operatie.

Kleio houdt u op de hoogte!

**Zelfstandig historisch onderzoek in de
eigen omgeving**

Ger Jan Onrust

Afbeeldingen als basis

Een project omgevingsonderwijs dat niet al te veel voorbereidingstijd in beslag neemt, niet veel meer dan één les uitleg vergt en waarbij leerlingen, vaak met plezier, in tweetallen vrijwel zelfstandig werken: wie wil dat nu niet?

In de afgelopen jaren is het project dat in dit artikel wordt besproken drie keer uitgevoerd, waarbij telkens weer een aantal leerlingen verrassende resultaten presenteerde; in de eerste klas hwoo/vmbo (Saenredamcollege – nu Bertrand Russell College – Wormerveer), in de tweede klas mavo/havo/vwo (Saenredamcollege, Zaandijk) en in de derde klas havo/vwo (Peter Stuyvesant College, Willemstad Curaçao).

6

Ger Jan Onrust is docent geschiedenis op het Saenredamcollege in Zaandijk. Tussen 1995 en 1998 gaf hij les op het Peter Stuyvesant College in Willemstad, Curaçao.

De oude Koningin Emmabrug met op de achtergrond Otrobanda in de zestiger jaren. Bijna alles op de foto is op 30 mei 1969 ten tijde van het oproer in vlammen opgegaan.

De meeste leerlingen nemen hun omgeving als vanzelfsprekend. Ze lopen en rijden er dagelijks doorheen zonder zich af te vragen wat er zich mogelijk op die plaatsen heeft afgespeeld. Ze hebben niet in de gaten dat ze komen op plaatsen waar bijvoorbeeld een oproer tegen de Fransen in de kiem werd gesmoord (Zaandam 1813), een brug in aanbouw instortte (met 15 doden; Willemstad, Curaçao, 1967), een kerktoeren op een huis viel (Westzaan 1843), een oproer een stadshart vernielde (Willemstad 1969), een tsaar de stad bezocht (Zaandam 1697), een verzetsdaad werd gepleegd, enzovoort.

De lesprojecten *Zaanse* – en *Curaçaose plaatjes* waren erop gericht leerlingen wat meer besef van hun eigen omgeving bij te brengen, waarbij zij meestal ook nog iets konden oppikken uit de algemene ontwikkelingen in een bepaalde tijd, bijvoorbeeld de Franse Tijd, de Tweede Wereldoorlog, het begin van de olie-industrie op Curaçao.

De opdracht aan de leerlingen is simpel: vorm een tweetal, selecteer samen een van de gegeven afbeeldingen, beschrijf die afbeelding, beschrijf de plaats nu, verklaar de verschillen, maak een logboek en presenteer dit geheel op schriftelijke of digitale wijze. Dit wordt in één les uitgelegd, waarna zij ongeveer vier weken de tijd krijgen. Gedurende deze weken zijn vragen natuurlijk welkom.

De voorbereiding

Voordat je kunt beginnen, moet je als docent een aantal dingen hebben gedaan. Het prettigste is het wanneer je zelf op zijn minst redelijk op de hoogte bent van de lokale geschiedenis en van de beschikbare bronnen. Het heeft immers weinig zin om je leerlingen op te schepen met een prachtige afbeelding van een plaats waar vrijwel niets over te melden valt, of waarvan de bronnen praktisch onbereikbaar zijn. Je kunt natuurlijk naar het plaatselijke archief gaan en fotoafdrukken laten maken van 'plaatsen met een verhaal'. Dit is kostbaar en kost meer tijd dan wanneer je gebruik maakt van het werk dat anderen al hebben gedaan. Je bent gelukkig als de stad of streek in de *Ach lieve tijd* – reeks van Uitgeverij Waanders is opgeno-

Koningin Emmabrug nu, opgenomen vanaf Punda (in de 18e eeuw de Punt). Ertegenover Otrobanda.

men. Is dat niet het geval, dan zijn de *Kent u ze nog ... en in oude ansichten*) boekjes van De Europese Bibliotheek een alternatief. Bij het laatste moet wel worden bedacht dat hier alleen foto's in staan, waardoor de tijd van vóór de fotografie niet aan bod komt. Mocht er niemand binnen de sectie zijn die enige kennis van de stad- of streekgeschiedenis heeft, dan is er altijd wel iemand van het archief of een plaatselijke of regionale historische vereniging die suggesties kan doen.

Zelf heb ik op deze manier goede ervaringen met Heino, waar in het kader van het brugklaskamp groepen van acht leerlingen het dorp in werden gestuurd met de boven beschreven opdracht en een kopie van een foto van een herkenbare, maar veranderde plaats.

Kennis van eenvoudig bereikbare bronnen (zoals publicaties) is aan te raden. Het is te overwegen om de belangrijkste bronnen in de schriftelijke opdracht te vermelden. In de Zaanstreek en op Curaçao hebben wij het geluk gehad dat er een plaatselijke encyclopedie was, waarin – zeker voor de Zaanstreek – zeer gedetailleerde informatie stond. Publicaties met registers behoren tot de beter toegankelijke.

De bronnen moeten redelijk eenvoudig bereikbaar zijn omdat het plaatselijke archief anders overstelpd wordt met aanvragen. Wij geven aan op welke plaatsen de leerlingen de meeste kans hebben om publicaties te kunnen raadplegen. Het archief wordt overigens meestal toch nog door een flink aantal leerlingen bezocht, waarmee ook twee verborgen doelstellingen van het project (kennis maken met het archief en werken met archiefstukken) worden gerealiseerd.

Het is aan te raden om het archief vooraf te waarschuwen. Het is handig om dan ook naar de openstelling te vragen (om dat later in de klas te kunnen melden). Op Curaçao planden wij *Curaçaose plaatjes* altijd rond de paasvakantie. De studieruimte en de ruime personeelskantine waren dan vaak tot de laatste stoel met PSC-leerlingen gevuld.

De plaatjes

Zowel *Zaanse* – als *Curaçaose plaatjes* bestaat uit twintig tot dertig afbeeldingen. Dit aantal is nodig om iedereen voldoende keus te laten hebben, om een beetje spreiding over de streek c.q. het eiland te hebben en om niet te veel dezelfde plaatjes beschreven te krijgen. Wij hanteren de stelregel dat niet meer dan drie dezelfde afbeeldingen in een

De Dam van Zaandam in 1911, bij de onthulling van het Tsaar Peterstandbeeld.

De werf aan de Hogedijk te Zaandam. Nu staan er woontorens.

Het Tsaar Peterhuisje, 50 m. van de werf.

klas uitgegeven kunnen worden. Na ieder jaar is het mogelijk om het afbeeldingenbestand aan te passen. Soms blijkt een opdracht toch te moeilijk of blijkt een dorp/wijk onderbelicht. Afbeeldingen die door (vrijwel) niemand zijn gekozen worden geschrapt en andere komen er voor in de plaats. Na een paar jaar is er dan een bestand dat bijna geen bijstelling meer behoeft. Uitzondering op deze regel is wanneer de school er een nieuw voedingsgebied bij krijgt.

Bij de selectie van de afbeeldingen moet rekening worden gehouden

met het contrast op de plaatjes. De leerlingen krijgen immers niet de originelen, maar kopieën mee. Alleen afbeeldingen met voldoende onderscheid tussen donker en licht komen goed uit de verf op het kopieerapparaat. Voordat de opdracht aan de klas wordt verstrekt zorgen wij ervoor dat wij twintig kopieën hebben van alle afbeeldingen (voor zes tot acht klassen).

Op de kopieën staat kort waar de afbeelding over gaat. Zo mogelijk is de afbeelding gedateerd. De omschrijving is zo gemaakt, dat hij de leerlingen een aanknopingspunt geeft om te gaan zoeken. Leerlingen

mogen overigens zelf ook een voorstel doen voor een alternatieve afbeelding. Voorwaarden hiervoor zijn dat er voldoende veranderd moet zijn en dat er voldoende informatie te vinden moet zijn. Natuurlijk moeten ze ook uit de eigen stad of streek komen.

Het is handig om de afbeeldingen te nummeren en een moderne stads- of streekkaart te kopen, waar de nummers met stickertjes op de betreffende plaats zijn geplakt. Zo kunnen leerlingen – voor zover ze dat nog niet wisten – goed zien welke afbeelding dicht bij hun huis is gemaakt. Deze kaart hangt tijdens de klassikale uitleg op het bord.

Een groot deel van het afbeeldingenbestand bestaat bij ons uit foto's. Dit is bewust gedaan, aangezien ze het meest herkenbaar zijn en de mogelijkheid bestaat dat leerlingen met ooggetuigen in contact komen. Mits goed vormgegeven, zijn dit de leukste verslagen om te lezen, want van die ooggetuigen leer je zelf ook nog eens wat. Zo konden wij op het Peter Stuyvesant College kennis nemen van een verhaal van een plunderaarster van het oproer op 30 mei 1969, waarbij later een deel van het historische centrum van Willemstad door brand werd verwoest. Ook de brand in het Zaans Veem (Zaandam 1954) is door voldoende opa's en oma's meegemaakt om iedere keer terug te komen.

Naast foto's maken (pen)tekeningen uit de zeventiende en achttiende eeuw deel uit van het bestand. Een mooie, die in veel gemeenten te vinden zal zijn, is een prent van de Vrijheidsboom die veelal op een prominente plaats in de gemeenschap heeft gestaan. Ook kaarten (bijvoorbeeld de streek voor de drooglegging van bepaalde meren), luchtfoto's of vogelvuchtimpresies (het Noordzeekanaal bij de opening in 1874) zijn bruikbaar. Eén deelopdracht kan dan niet worden uitgevoerd: ga naar de plaats en beschrijf hoe die er nu uit ziet.

Het resultaat

In het voorgaande schooljaar mochten de leerlingen voor het eerst op digitale wijze hun verslag presenteren. Hier zaten een aantal haken en ogen aan, omdat niet iedere leerling

Het plaatjes-project

De procedure

- 1 Bepaal met wie je de opdracht gaat maken.
- 2 Bepaal welk plaatje jullie nemen.
- 3 Vertel op het door je leraar genoemde moment met wie jij jouw werkstuk gaat maken en welke afbeelding jullie nemen.

Vervolgens begin je aan het werkstuk. Hiervoor moet je het volgende (minimaal) doen:

- 4 Beschrijf wat je op het plaatje ziet. Doe dit zo uitgebreid mogelijk.
- 5 Ga naar de plaats waar het plaatje destijds is gemaakt. Ga zoveel mogelijk op precies dezelfde plaats staan als de fotograaf/kunstenaar. Beschrijf hoe het er nu uitziet. Ook dit moet zo uitgebreid mogelijk.
- 6 Schrijf op wat is veranderd. Doe dat zo precies mogelijk.
- 7 Stel jezelf de vraag: Hoe komen die veranderingen?
Om hier antwoord op te krijgen moet je historisch onderzoek doen. Hiervoor moet je in boeken gaan snuffelen, mensen ondervragen en/of archiefonderzoek doen. Plaatsen waar je kunt zoeken zijn de schoolbibliotheek, de openbare bibliotheken, het museum en het gemeentearchief. Let op: een groot deel van de collectie wordt niet uitgeleend en kan je dus alleen daar inzien. Je kunt soms ook informatie bij de gemeente of bij de historische verenigingen halen. Misschien ken je wel iemand die meer van jouw onderwerp weet of durf je het aan dit in een verzorgingstehuis te vragen.
- 8 Iedere stap die jullie nemen, schrijf je op. Je maakt dus een zogenaamd logboek. Je schrijft wanneer je waar bent geweest, wie jullie heeft geholpen, waar je wat hebt gevonden en wie van jullie twee wat heeft gedaan. Je vertelt zeker ook wanneer je iets hebt gedaan dat niets heeft opgeleverd.
- 9 Ten slotte verwerk je dit tot een net, verzorgd werkstuk. Om het werkstuk zit een omslag, waarop de titel, de namen van de makers, jullie klas en het schooljaar staan.
Dit laatste moet je op een andere manier doen, wanneer je een van de volgende, alternatieve manieren van verslaggeving kiest:
 - a. op floppy
 - b. via e-mail
 - c. als homepage
 - d. als expositie

Let op:

Bij de alternatieven a, b en c moeten jullie ook een uitdraai inleveren.

Belangrijk: de uiterste inleverdatum is:

Succes!

en docent even bedreven is met de computer. Zo moest er voordat een bepaald werkstuk bekeken kon worden, eerst software van het web gehaald worden en werden twee 'lege' floppy's ingeleverd. Dit schooljaar worden alle leerlingen verplicht om ook een schriftelijke versie van hun werkstuk in te leveren. Tot op heden heeft nog nooit iemand gebruik gemaakt van de mogelijkheid om het verslag als een tentoonstelling te presenteren.

Samenwerken is een verborgen doel van het project. Die samenwerking is te controleren via het logboek, waarvan de invulling echter regelmatig te wensen over laat. De indruk bestaat echter dat over het algemeen er een redelijke werkverdeling is.

Het is – zoals ik al eerder meldde – handig om zelf iets van de streekgeschiedenis te weten. Het is noodzakelijk om te weten waar de afbeeldingen zijn gemaakt. Voor wie niet uit de stad of streek komt levert dat een leuke fietsdag op, waarbij ook de toegankelijkheid bekeken moet worden (bijvoorbeeld van een foto genomen vanaf een kerktoeren). Zonder enige kennis van zaken wordt het moeilijk om de werkstukjes te beoordelen. De beoordeling vindt plaats aan de hand van de procedure (zie het kader). De vraag is of de leerlingen alle stappen goed hebben uitgevoerd. Daarnaast zijn inhoud en verzorging natuurlijk van belang. Het is niet zo dat wie 'toevallig' beschikt over meer geld (veel foto's) en/of meer technische mogelijkheden (digitale camera!) een hoger cijfer krijgt. Dit soort zaken wordt meegeteld met de verzorging.

Muurschilderingen
in de Bajonetstraat
van Ras Elijah.

En dan krijg je zo af en toe een bijzonder verslag. Twee vbo-ers die nooit een voldoende voor geschiede-

nis halen, maar dan uitpakken met een met brandranden voorziene 'scroll' waarin alle informatie die je je maar kon wensen. Twee jongens die de instorting van de Julianabrug (Willemstad) niet alleen beschrijven, maar ook een op schaal gemaakte brug inleveren inclusief vijftien legopoppetjes die, door een palletje weg te halen, in het water stort. Een uiterst persoonlijk verhaal van een vader die zowel de ups als de downs van 'de Shell' aan zijn dochter heeft verteld.

De geschiedenis blijkt dan opeens heel dicht bij de eigen omgeving te liggen.

**Erasmus en zijn Lof der Zotheid na
blijnd 500 jaar nog actueel!**

Petty Bange

'Drink mee of ga weg'

10

ERASMUS

Desiderius Erasmus

Lof der Zotheid

SUN

*Bij uitgeverij SUN verscheen
onlangs een nieuwe vertaling van
de 'Lof der Zotheid, Moriae
encomium of Laus stultitiae', van
onze eigen humanist, Erasmus van
Rotterdam. Vertaalster Petty Bange
vertelt over de inhoud van dit
boek, waarvan in ieder geval de
titel nog wel bekend is, en plaatst
het in de tijd.*

Het bekendste werk van Erasmus is zonder twijfel nog steeds de *Lof der Zotheid*. Velen zullen het wellicht kennen uit de ietwat plechtstatige vertaling van J.B. Kan, uit het begin van de twintigste eeuw, hoewel er ook vier recentere zijn verschenen.¹ Maar wie was Erasmus eigenlijk en waar gaat de *Lof* precies over? Voor Erasmus zelf was de *Lof der*

Zotheid niet zijn belangrijkste werk en het zou voor hem wel een ironische speling van het lot kunnen zijn, dat dit nu juist het werk is waardoor hij nog steeds bekend is.

Korte levensschets

Geboren tussen 1466 en 1469 geniet Erasmus zelf nog een heel 'middeleeuwse' opleiding: hij gaat

**Dr. Petty Bange is verbonden aan de
Katholiek Universiteit Nijmegen.**

Professor en studenten circa 1475. Muurschildering van Gozzoli in San Gimignano.

eerst in Gouda naar school; later woont hij in Deventer bij de broeders van het Gemene Leven en daarna bij de broeders in Den Bosch.² In 1487 treedt hij, op aandringen van zijn voogden – zijn ouders zijn overleden toen hij dertien jaar was – maar tegen zijn zin, in in het klooster Steyn bij Gouda. In 1492 wordt hij tot priester gewijd.

Een aanstelling tot secretaris van de bisschop van Kamerijk maakt het hem mogelijk uit het klooster te ontsnappen. Aansluitend kan Erasmus naar Parijs gaan om te studeren. Hier maakt hij kennis met de scholastieke theologie, waar hij niet zo erg veel van moet hebben. Ook klaagt hij in deze tijd over de slechte hygiëne en het beroerde eten van het beroemde *Collège Montaigu* waar hij is ondergebracht, en waar later Ignatius van Loyola en Johannes Calvijn zullen logeren.

Na zijn studieperiode in Parijs begint hij een reizend bestaan; nooit blijft hij lang op één plek.

In 1499 maakt hij zijn eerste reis naar Engeland, die heel bepalend zal zijn voor zijn latere leven en werk. Hij maakt er kennis met Thomas More (1478-1535), samen vertalen ze werken van de Griekse satirische schrijver Lucianus. Hij leert ook John Colet kennen, de deken van St. Paul's in Londen, die hem overtuigt van de noodzaak om Grieks te leren. Door zijn publicaties wordt hij al snel bekend onder de West-Europese geleerden. Hij maakt een tweede reis naar Engeland en in 1506 vinden we hem voor een driejarig verblijf in Italië. Hier ontvangt hij het doctoraat in de theologie aan de universiteit van Turijn. Hij bezoekt ook onder andere Bologna, waar hij de belegering van de stad door paus Julius II meemaakt. Het geeft hem, na Julius' dood in 1513, aanleiding tot het schrijven van *Julius exclusus e coelis* ('Julius buitengesloten uit de hemel'), een satirische dialoog over paus Julius die aan de hemelpoort aanklopt maar er niet in mag.³

In Venetië verblijft hij enige tijd bij de beroemde drukker Aldus Manutius die zich had gespecialiseerd in het uitgeven van Griekse teksten, om toe

te zien op de uitgave van zijn *Adagia*, een verzameling becommentarieerde Griekse en Latijnse spreuken en gezegden. In zijn Parijse tijd was hij hier al mee begonnen; zij dienden hem destijds als hulp bij de bijlessen die hij gaf om in zijn onderhoud te voorzien.⁴

Te paard over de Alpen reizend, op de terugweg van Italië naar Engeland – waar hij bij Thomas More zal gaan logeren – bedenkt Erasmus de *Lof der Zotheid*.

1516 is een belangrijk jaar omdat dan zijn vertaling van het Nieuwe Testament verschijnt en hij tevens benoemd wordt tot raadsheer van Karel V, een *sinécure* die hem een vast inkomen verschaft en zijn naam in het Duitse rijk grotere bekendheid geeft. Na 1517 zal vooral het contact, later het conflict, met Luther veel van zijn tijd en aandacht opeisen. Wanneer het tot een polarisatie komt, trekt Erasmus zich terug: hij wil geen confrontatie. Hij wordt echter al spoedig zowel van de zijde van zijn katholieke vrienden als van de zijde van Luthers aanhangers onder druk gezet om zich uit te spreken in deze controverse.

Als ook de – uit de Nederlanden afkomstige – paus Hadrianus VI zich ermee gaat bemoeien kiest hij uiteindelijk partij tegen Luther. In zijn traktaat *Over de vrije wil* uit 1524 gaat hij in tegen één van diens voornaamste opvattingen: volgens Erasmus is de mens weliswaar afhankelijk van Gods genade maar heeft hij ook een vrije wil waarmee hij een keuze tussen goed en kwaad kan maken. Luther is het uiteraard niet met hem eens, maar erkent wel dat Erasmus de kern

van de zaak heeft getroffen.

Overigens zal Luther voor zijn bijbelvertaling in het Duits, die in 1521 verscheen, Erasmus' Latijnse tekst gebruiken. Erasmus maakt daar in zijn brieven of elders geen melding van, maar het zal hem ongetwijfeld wel genoeg hebben gedaan; hij vond dat het evangelie juist ook voor eenvoudige mensen toegankelijk moest zijn.

Met zijn *Over de vrije wil* is voor Erasmus de kous nog niet af. Hij blijft van katholieke zijde kritiek krijgen, er worden zelfs enige werken van hem, waaronder de *Colloquia of Samen-spraken*, door de kerk veroordeeld.⁵ Het is voor hem een grote teleurstelling, om niet te zeggen een traumatische ervaring, dat de eenheid van de kerk nu verbroken is, niet alleen vanwege zijn persoonlijke situatie – in 1529 wint de Reformatie het in Basel en verhuist Erasmus naar Freiburg – maar ook en vooral omdat voor hem Christus' leer één en ondeelbaar is. Formele kwesties moeten daaraan altijd ondergeschikt blijven. In 1533 schrijft hij zijn *Liber de sacrienda ecclesiae concordia* ('Boek over het herstel van de kerkelijke een-dracht'), waarin onder andere staat dat een veelvormigheid van riten aanvaardbaar is.

In 1535 keert hij naar Basel terug om er zijn laatste levensjaar door te brengen in het huis van de drukker Hiëronymus Froben. Hier sterft hij op 11 juli 1536.

Erasmus in zijn tijd

Erasmus leefde in een turbulente tijd die we nu omschrijven als de overgang van Middeleeuwen naar

Penning uit 1519 van Quinten Metsys, die laat zien hoe Erasmus er toen uitzag.

Nieuwe Tijd, en die grote invloed uitoefende op zijn persoonlijkheid en zijn werk. De Honderdjarige oorlog was net afgelopen, de gevolgen van het Westers Schisma waren nog steeds voelbaar en door de inname van Constantinopel in 1453 vluchtten veel Grieken naar het westen. In 1492 ontdekte Columbus Amerika.

De humanistische beweging die zich van Italië naar het noorden verspreidde drukte zijn stempel op het geestesleven van die tijd. Van niet te overschatten belang daarbij was het feit dat in het midden van de vijftiende eeuw de eerste gedrukte boeken verschenen. Begonnen in Duitsland ca. 1450 verspreidde de boekdrukkunst zich snel over West-Europa, niet in de laatste plaats in de Nederlanden, waar de eerste gedateerde druk in 1471 het licht zag. Erasmus' werken verschenen alle direct in druk. Niet alleen konden zo zijn eigen teksten gemakkelijker verspreid worden, ook kon hij zelf beter aan boeken komen die hij voor studiedoeleinden nodig had.

Het leeuwendeel van deze vroege drukken bestaat uit religieuze werken: naast bijbels – het eerste gedrukte boek is niet toevallig de beroemde Gutenberg-bijbel – zijn dat liturgische teksten, maar ook kleine, eenvoudige vrome traktaatjes. Aangezien de drukkers in deze periode vaak ook uitgever en verkoper waren en dus voor eigen risico werkten, kunnen we ervan uitgaan, dat er dus een markt was voor deze literatuur. Ook is er veel vraag naar Latijnse en Griekse klassieken, vooral in Italië, waar de gevluchte Grieken teksten in hun taal aanboden.

Voor Erasmus is de beschikbaarheid van deze klassieke teksten van groot belang. Hoewel hij de studie van deze literatuur niet als doel op zich beschouwde was hij zoals zovele christelijke humanisten ervan overtuigd, dat taalstudie en tekstkritiek een noodzakelijke voorwaarde zijn om de bronnen van de christelijke leer goed te kunnen verstaan; filologie en tekstkritiek dragen bij aan de totstandkoming van een zuivere bijbeltekst. Al in 1488, op jeugdige leeftijd, maakte hij een begin met zijn *Antibarbari* – letterlijk de 'Tegenbarbaren' – waarin hij van leer trekt tegen degenen die niets moeten hebben van de klassieke letteren.

De vertaling van het Nieuwe Testament en de parafrasen op de evangelien en brieven vond Erasmus zelf zijn belangrijkste werken. Studenten moeten Christus en zijn wijsheid uit het evangelie leren kennen. De leer van Christus – de *philosophia Christi* – staat voor hem centraal, met name de leer zoals die in de Bergrede verkondigd werd. Dit Bergrede-christendom staat in het teken van de verzoening, nederigheid, liefde en het afzweren van geweld. De geest is belangrijker dan de letter, de mens moet niet ondergeschikt gemaakt worden aan regels.

Hoewel hij vanwege zijn bijbelvertaling ook de nodige kritiek te verduren kreeg – het was in die tijd nog een soort heiligschennis om de Vulgaat-tekst van de kerkvader Hiëronymus te willen verbeteren – werd zij in de geleerde wereld toch alom gelezen. Bekend is de brief van de Leuvense theoloog Maarten van Dorp uit 1514, waarin deze Erasmus maant tot voorzichtigheid. Volgens hem is het onredelijk ervan uit te gaan dat de kerk, die altijd deze editie gebruikt en goedgekeurd heeft, zich al die eeuwen vergist heeft.⁶

De Lof der Zotheid

Waarom is nu de *Lof der Zotheid* nog steeds Erasmus' meest bekende werk? Waarschijnlijk vanwege de

geestigheden die ons nog aanspreken. Voor Erasmus zelf was zijn spot en satire overigens alleen middel tot het doel: het aan de kaak stellen van ondeugden die een goede christelijke levenswijze in de weg staan en die een belemmering vormen voor de zelfkennis die tot zelfverbetering moet leiden.⁷

Bij wijze van inleiding op de *Lof* is een brief opgenomen van Erasmus aan Thomas More waarin hij zich verontschuldigt voor dit lichtzinnig tijdverdrijf: ook klassieke auteurs schreven gekheid en ook de kerkvaders – hij noemt Hiëronymus – hebben zich wel spottend uitgelaten.

In de hoofdstukken 1 tot en met 9 beschrijft de godin Zotheid in het kort zichzelf en prijst zij zichzelf omdat niemand anders haar prijst. Zij doet dat in navolging van moderne redenaars, die in hoofdstuk 6 voor het eerst van Erasmus een veeg uit

de pan krijgen. Wat zij vertelt over haar afkomst, geboorteplaats en gevolg is ontleend aan de klassieke wereld; met name in dit gedeelte komen we dan ook veel verwijzingen naar de *Adagia* tegen.

Tot en met hoofdstuk 22 wordt vervolgens beschreven wat de Zotheid bewerkstelligt en wie en wat er door haar toedoen

allemaal dragelijk wordt. Zo zegt zij bijvoorbeeld over de voortplanting: niemand zou trouwen als de Zotheid hem/haar niet van te voren verblind had. Voor oude mensen wordt het levenseinde aanvaardbaar omdat de Zotheid kinds maakt. Overigens wordt niet alleen op aarde alles vrolijk door de zotheid, ook de Olympische goden zijn bij nader inzien allemaal gek. De eigenliefde zorgt er tenslotte voor, dat iedereen met zichzelf tevreden is.

Het korte hoofdstuk 23 gaat over de oorlog en is in feite een ernstig hoofdstuk. Hier blijkt dat Erasmus een uitgesproken pacifist is, die niets van oorlog moet hebben en al helemaal niet van een strijd tussen christenen onderling. In latere geschriften zal hij daarop terugkomen.

De hoofdstukken 24 tot 28 vertellen onder andere hoe weinig nut wijze

lieden hebben voor de maatschappij, getuige het voorbeeld van Socrates, die door zijn eigen wijsheid veroordeeld werd tot het drinken van de gifbeker.

Hoofdstuk 29 is een van de cruciale hoofdstukken van de *Lof*: centraal thema is dat de wereld een schouwtoneel is en dat niets is wat het lijkt. Alle mensen hebben een masker op en doen zich anders voor dan ze zijn, totdat de regisseur (= God) ze van het toneel haalt. Toch concludeert Erasmus, c.q. de Zotheid dat men zich moet aanpassen aan de omstandigheden: *'Drink mee of ga weg'*, het toneelstuk van het leven wordt nu eenmaal zó opgevoerd.⁷

Tot en met hoofdstuk 48 komen allerlei aspecten van de zotheid aan de orde, sommige nieuw, sommige nadere uitwerkingen van eerdere aanduidingen, zoals in 31 waar verteld wordt hoe de Zotheid het ouder worden verzacht. Zotten leiden een zorgeloos leven en daarom hebben vorsten ook liever narren dan wijzen in dienst. Ook komt de eigenliefde hier nogmaals ter sprake, waarbij als serieuze ondertoon te horen is dat eigenliefde zelfkennis verduistert.

Tot en met hoofdstuk 60 wordt dit nader geëxpliciteerd. Allerlei bevolkingsgroepen passeren de revue en hoewel vaak een luchtige toon wordt aangeslagen is Erasmus hier zeer kritisch en af en toe bijtend.

In de twee langste hoofdstukken (53 en 54) blijkt zijn grote afkeer van theologen, zoals hij die in Parijs heeft leren kennen, en van de monniken aan wie hij, onder andere door zijn kloostertijd in Steyn, niet zulke goede herinneringen had. Overigens zijn het hier vooral de bedelorden die het moeten ontgelden. Bisschoppen, kardinalen en pausen komen er bij Erasmus evenmin goed af. Het zijn juist deze hoofdstukken die in latere drukken aanzienlijk zijn uitgebreid.

Na twee 'overgangshoofdstukken': zotheid is altijd beter dan wijsheid, volgt onder het mom van zot-

heid het laatste, meest serieuze gedeelte. Tot en met 65 gaat het over de Bijbel. De Zotheid zegt dat al die klassieke voorbeelden wellicht bij christenen niet zoveel gezag hebben; welnu, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament staat ook de nodige zotheid.

Met een keur aan citaten wordt dat onderbouwd, maar het is voor de goede verstaander natuurlijk duidelijk dat Erasmus hier de verkeerde interpretatie die sommige theologen aan bepaalde passages geven aan de kaak stelt. In hoofdstuk 64 wordt dat nog eens extra duidelijk aan de hand van een aantal evangelieteksten.

In hoofdstuk 66 staat niet meer de bijbel centraal, maar worden vrome lieden als zot aan de kaak gesteld, dat wil zeggen zij zijn zot in de ogen van mensen voor wie de godsdienst vooral uit rit en ceremoniën bestaat. Ook hier weer een omgekeerde wereld: voor Erasmus is de geest immers veel belangrijker dan de letter.

Het 67ste en laatste hoofdstuk gaat heel kort in op de mystieke extase. Hier laat Erasmus al zijn spot varen. Degenen die deze extase mogen ondervinden ervaren iets dat in de buurt van waanzin komt. Dat zijn er maar heel weinig, zegt Erasmus, en het lijkt erop dat hij het betreurt zelf niet tot die uitverkorenen te behoren. Wat men zich van deze 'dwaasheid' herinnert is slechts dat men heel gelukkig is geweest. Erasmus ziet dit als voorproefje van het hemelse geluk in het hiernamaals.

In de epiloog slaat de Zotheid ten slotte weer helemaal haar vertrouwde zottentaal uit: *'Ik zie dat u nog een epiloog verwacht'*, zegt zij tegen haar toehoorders (lezers), *'maar u bent werkelijk niet goed wijs als u denkt dat ik me na die stortvloed van woorden nog herinner wat ik allemaal heb gezegd'*.

'Een grap met een staartje'

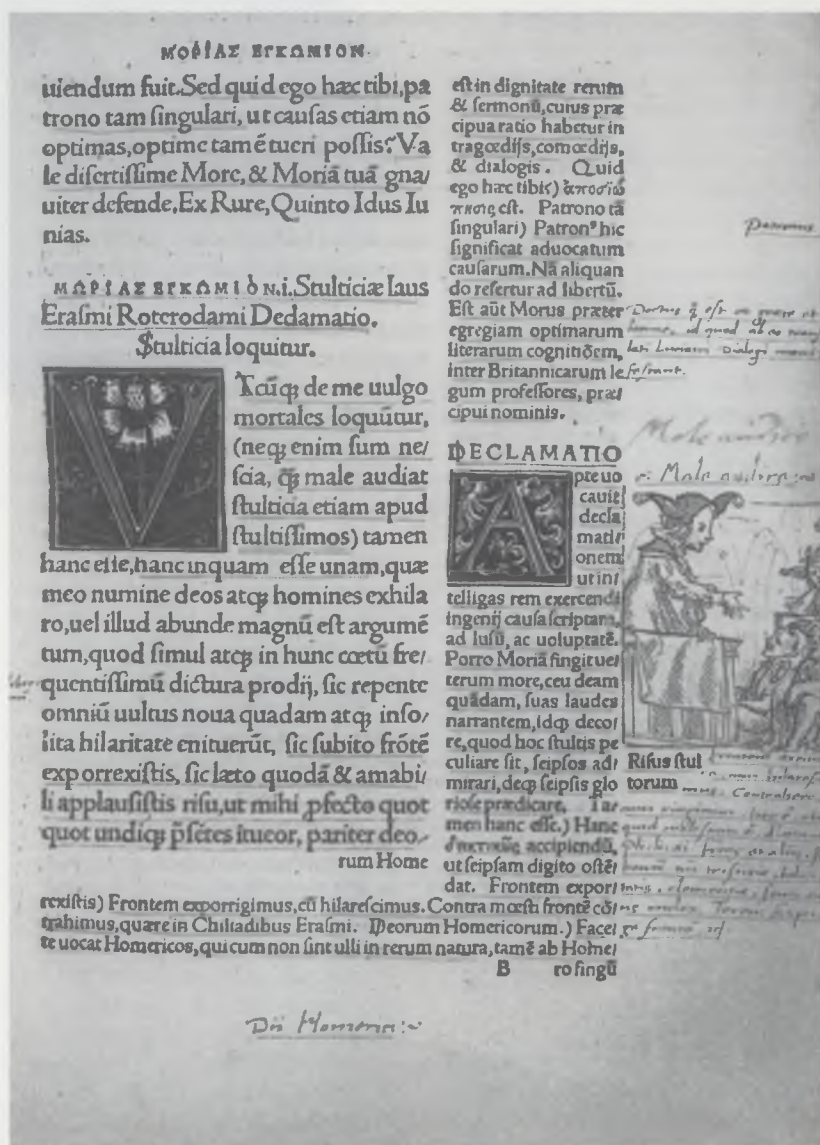
Erasmus zelf heeft de *Lof* altijd beschouwd als een 'tussendoortje': op zijn paard door de Alpen trekkend stond zijn geest niet naar hoogdra-

vende wetenschap, maar bedacht hij een grap voor zijn vriend Thomas More, naar wie hij op weg was. Eenmaal in het huis van More in Londen aangekomen werkt hij, zoals hij zelf zegt, zijn aantekeningen in één week uit. Hij kon toch niets anders doen omdat zijn boeken nog niet gearriveerd waren en zijn gezondheid bovendien te wensen overliet.

Vaak wordt dit afgedaan als geleerde grootspraak, maar het lijkt me heel goed mogelijk dat een erudiet man als Erasmus hiertoe in staat was. In Venetië had hij immers toegezien op de druk van zijn *Adagia* zodat veel klassieke zegswijzen hem nog vers in het geheugen lagen; met name in de eerste hoofdstukken van de *Lof* heeft hij geput uit de *Adagia*. Daarbij moeten we bedenken dat het hier om de oorspronkelijke versie van de *Lof* gaat, niet om latere, aanzienlijk uitgebreide edities.

Al direct na publicatie kwam de kritiek op het werk los, met name uit theologische hoek. Het meest bekend is wel de – bovengenoemde – brief van Maarten van Dorp, temeer omdat Erasmus een uitvoerig antwoord op deze brief schreef. Hierin laat Erasmus zien hoe de *Lof* gelezen moet worden. De meest opmerkelijke uitspraak is wel, dat hij in de *Moriae* geen ander doel voor ogen heeft gehad dan in zijn andere geschriften, maar dat alleen de methode anders is, waarbij hij onder andere verwijst naar zijn *Enchiridion militis christiani* ('Handboekje voor de christen-soldaat'), een handleiding tot de praktijk van het christelijk leven, geschreven in 1501.

Pagina uit het Baselse exemplaar van 1515 met de tekeningen van Hans Holbein.

Bij vergelijking vallen inderdaad een aantal overeenkomsten op, al is de toon van beide werkjes uiteraard zeer verschillend. Vermanen is het belangrijkste oogmerk, zegt Erasmus, en misschien is humor wel de beste manier om dit over te brengen.

‘Wie de schoen past...’ is een andere verdedigingslijn: waarom zijn sommige theologen kwaad of beleddigd? Kennelijk omdat ze een en ander op zichzelf betrekken (!). De aartsbisschop van Canterbury, zegt Erasmus, is helemaal niet op zijn tenen getrapt; hij is een deugdzaam mens en hoeft zich het geschrevene niet aan te trekken. Verder vindt Erasmus dat er wel erg veel ophef gemaakt wordt over een werkje dat deze opschudding helemaal niet ver-

dient: zo belangrijk is het niet! Toch wordt uit deze brief wel duidelijk dat Erasmus de kritiek serieus nam en zijn opmerking dat hij zich niets aantrekt van alle commotie lijkt dan ook niet helemaal oprecht. Eerder krijgen we de indruk dat hij zich eraan ergerde dat hij zoveel tijd in zijn verdediging moest steken. In deze tijd was hij bezig met zijn Nieuwe Testament, een werk dat hij aanzienlijk belangrijker vond dan deze 'grap met een staartje'.

Dat de *Moriae encomium* niet alleen werd aangevallen in geleerde kringen blijkt uit het commentaar van Listrius. Deze Gerard Lyster werd waarschijnlijk rond 1490 in Rhenen geboren. Hij maakte in 1514 in Basel kennis met Erasmus toen hij daar

medicijnen studeerde. In de editie van Froben die in datzelfde jaar verscheen, werd dit commentaar voor het eerst opgenomen. Het belang ervan blijkt uit het feit dat Erasmus zelf schrijft, dat de *Lof* eigenlijk niet te begrijpen is zonder dit commentaar en dat hij het zelf voortzette toen Listrius door ziekte verhinderd was dit te doen. Ook de jongste Latijnse editie van de *Lof* heeft dankbaar gebruikt gemaakt van het commentaar.⁸

De Lof nu

Door een waardering van de tekst nu lijkt het me vooral van belang steeds mee te wegen wat Erasmus zelf erover geschreven heeft. Zoals gezegd is vooral de nadruk die hij legt op overeenkomsten tussen de *Lof* en het *Enchiridion* opmerkelijk. In laatstgenoemd traktaat staat het thema van de zelfkennis centraal, die moet leiden tot zelfverbetering, zodat de mens aanvaardbaar kan worden voor God. Hiermee staat Erasmus in een lange traditie die in de veertiende en vooral in de vijftiende eeuw met name in franciscaanse kringen verwoord werd.

In deze periode verschijnen er veel traktaten met een Spiegel-titel. De lezer kan er zichzelf in spiegelen, zien hoe hij is en hoe hij zou moeten worden.⁹ Het franciscaanse adagium 'Aan wie zijn best doet zal God zijn genade niet onthouden' zou Erasmus ook zeker onderschrijven. Juist daarin verschilde hij zo essentieel van mening met Luther. Natuurlijk is iedereen afhankelijk van de goddelijke genade, maar de mens kan ook zelf een keus tussen goed en kwaad maken, daarom moet hij ook steeds doen wat in hem is. Het *sola gratia* (alleen door de genade) van Luther is voor hem te weinig menselijk en te pessimistisch, omdat de keuzevrijheid helemaal ontbreekt.

Ook in de *Lof der Zotheid* wordt allerlei mensen een spiegel voorgehouden. Erasmus kan gemakkelijk de lachers op zijn hand krijgen als hij bijvoorbeeld oude mannen en vrouwen beschrijft die jong willen blijven en

zich dientengevolge idioot gedragen. Ook hovelingen die zich in allerlei bochten wringen om bij hun heren in het gevlij te komen zijn buitengewoon lachwekkend, net als degenen die denken dat ze al reuze vroom zijn als ze alleen maar dicht bij het altaar staan.

Maar juist de serieuze ondertoon maakt, dunkt me, het boekje nog steeds lezenswaardig. Ernst verpakt als onzin hecht zich beter in het geheugen vast, zoals Erasmus zelf zegt. Zo kunnen wij genieten van Erasmus' scherpe pen, zonder te vergeten dat we ons sommige dingen ook nu nog kunnen aantrekken.

Noten

- 1 J.B. Kan *Desiderius Erasmus, De Lof der Zotheid* (Amsterdam 1909); A. Dirkzwager, A.C. Nielson, *Desiderius Erasmus, Moriae encomium, dat is Lof der Zotheid* (Amsterdam 1949); A.J. Hiensch, *Erasmus, de Lof der Zotheid* (Utrecht 1969); J.M. Vermeer-Pardoën, *Desiderius Erasmus, Moriae encomium, dat is Lof der Zotheid* (Utrecht 1992).

Zelf heb ik een nieuwe vertaling gemaakt die augustus j.l. is verschenen bij de SUN in Nijmegen (*Desiderius Erasmus Lof der Zotheid*, vertaald, geannoteerd en ingeleid door Petty Bange (Nijmegen 2000). Hierin is ook een beredeneerde bibliografie te vinden, die de lezer verder kan helpen.

- 2 Erasmus is zelf altijd nogal vaag geweest over zijn geboortjaar; dat kan te maken hebben gehad met het feit dat hij de onwettige zoon was van een priester. Wanneer hij vóór diens priesterwijding verwekt zou zijn, zou de zonde wat 'minder erg' zijn geweest. Twee brieven van Erasmus bevatten autobiografische gegevens. De brief aan Lambertus Grunnius (een gefingeerd persoon) uit 1516 en het *compendium vitae* dat is ingesloten bij de brief aan Conradus Goclenius uit 1524 (*Collected Works of Erasmus* (voortaan CWE) 4 (Toronto etc. 1977) 6-31 en 400-410).
- 3 Erasmus heeft overigens zelf altijd ontkend dat hij de auteur was van deze dialoog, maar de tekst draagt onmiskenbaar zijn stempel.

- 4 Ook in zijn Parijse tijd maakte hij een begin met de *Colloquia* of *Samenspraken*.
- 5 In 1559 komen al zijn werken op de Index terecht, maar tijdens het concilie van Trente worden gekuiste edities voortaan toegestaan.
- 6 CWE 3, 21.
- 7 In de *Colloquia* kunnen we eveneens duidelijk lezen hoe Erasmus over mens en maatschappij dacht: kloosterlingen komen er doorgaans niet zo goed van af, van vrouwen wordt een positiever beeld geschetst.
- 8 *Opera Omnia* IV-3, ed. Clarence H. Miller (Amsterdam/Oxford 1979).
- 9 Zie hiervoor o.a. mijn dissertatie: *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische tractaten* (Nijmegen 1986).

Standbeeld van Erasmus op de Grote Markt te Rotterdam (kopergravure van D. Stopendael ca. 1700).

Het Internet en het Nederlandse geschiedenisonderwijs

Cees Bol

Na schrift en boekdrukkunst...

Binnen zeer afzienbare tijd kan het hele Nederlandse onderwijs via Kennisnet kennismaken met de immense mogelijkheden van het Internet. In dit artikel zal ik proberen een schets te geven van wat in mijn ogen voor de Nederlandse geschiedenisleraren de mogelijkheden en onmogelijkheden zijn.

Ik hoop op veel reacties, want dit terrein is nog nauwelijks ontgonnen, maar het kan niet meer worden genegeerd.

Bijna de helft van alle Nederlanders die ouder zijn dan vijftien jaar heeft toegang tot het Internet (dat was een half jaar geleden nog 37%!). Volgens een recent onderzoek is de groep die er het meest gebruik van maakt de leeftijdsgroep van 15 tot 24 jaar. Van die groep gaf 63% aan in de onderzochte periode van veertien

dagen het Internet bezocht te hebben. Alleen al daarom is leren omgaan met Internet voor docenten een must.

Informatie zoeken

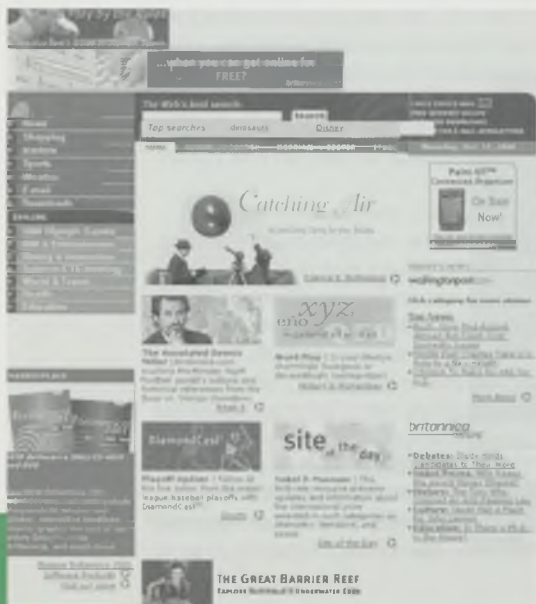
Als informatiebron heeft het Internet een aantal evidente nadelen. Ten eerste natuurlijk de wijze waarop de informatie wordt aangeboden: die heeft geen enkele structuur, waardoor zoeken en vinden in beginsel eigenlijk onbegonnen werk zijn. En ook al heb je iets gevonden, alleen al door de permanente uitbreiding van de informatiestroom is het onmogelijk ooit de garantie te hebben dat je 'alles hebt wat er te vinden is'.

Toch zijn er wel wegen aan te geven, die een redelijk zoekresultaat, dat niet al te veel tijd kost, kunnen opleveren. Daar zijn natuurlijk de bekende zoekmachines Yahoo, Altavista, Google, Ilse, er zijn er honderden, die op een gegeven trefwoord altijd wel iets te bieden hebben. Die zoekmachines nemen in verfijning toe en kunnen meestal ook zoeken op een combinatie van trefwoorden, sommigen kun-

nen zelfs antwoorden vinden op in spreektaal gestelde vragen.

Ik vind zelf veelal baat bij het gebruikmaken van zogenaamde *metasearch engines*, programma's, die een aantal zoekmachines tegelijkertijd laten zoeken, het resultaat in een bestand opslaan, dat je dan kunt raadplegen off line, waardoor je er op je gemak de interessante gegevens uit kunt halen. Een heel goede engine van dit type vind ik Copernic, dat gratis is binnen te halen en zich uiterst eenvoudig laat installeren. Het is ook mogelijk om niet in het wilde weg te gaan zoeken, maar om gebruik te maken van sites die kunnen dienen als een voorgestructureerde ingang, in het jargon een *portal*. Voor ons vakgebied is het aan te raden gebruik te maken van de site van *Encyclopedia Britannica*, die onbeperkt toegankelijk is.
<http://www.britannica.com>

Men komt dan op een site of the day, die gewoonlijk al interessant is en bovendien een aantal door een deskundige redactie voorgesorteerde

links bevat (bijvoorbeeld naar actualiteit) en naar deskundige verzamelingen van sites op allerlei gebieden, in ons geval History & Humanities. Daarnaast is er een zoekfunctie, die bijzonder 'winstgevend' kan zijn. Tik bijvoorbeeld maar eens Erasmus in en je krijgt behalve het betreffende Encyclopedie artikel, een door de redactie op kwaliteit beoordeelde verzamelingen van sites over het onderwerp plus een lijst van interessante recente artikelen over het onderwerp of daar nauw aan verwant. In dit geval bijvoorbeeld kan men met een klik van de muis de werken van Erasmus bereiken en kan men zich zeer gedegen en met gebruikmaking van zeer recente informatie laten inlichten. En daar ligt natuurlijk ook een spectaculaire meerwaarde van het Internet. Zo snel, zo moeiteloos en zo recent kan het op geen enkele andere manier!

Ten slotte kan men zich het zoeken besparen door gebruik te maken van lieden die zich gespecialiseerd hebben in het zoeken op bepaalde terreinen. In de VS bijvoorbeeld levert **About.com** experts op alle mogelijke gebieden des levens. Ik ontvang zo met regelmaat tips over de negentiende en twintigste-eeuwse geschiedenis.

Concluderend durf ik de stelling wel aan dat het vinden van zinvolle informatie op ons vakgebied op het Internet in het algemeen zeer wel mogelijk is en dat dit ook niet, in elk geval steeds minder, een tijdrovende zaak hoeft te zijn.

Informatie beoordelen

Maar er zijn andere voetangels. De op Internet aangeboden informatie kent geen enkele hiërarchie, geen enkele kwalitatieve controle. Iedereen kan er van alles opzetten en volstrekte desinformatie aanbieden. Zo trof ik onlangs op een - overigens vergeefse - speurtocht naar een goede Nederlandstalige site over Willem de Zwijger (voor iemand een tip?) een site met de meest barre onzin. Wel Nederlands, maar meer dan erg. Dit is voor het onderwijs een niet gering probleem, dat niet volledig oplosbaar is. Het opzetten van filters die zin van onzin kunnen onderscheiden is theoretisch al moeilijk denkbaar, maar in de praktijk van het

Voor wie nog niet helemaal vertrouwd is met downloaden van Internet maar toch wel graag de zoekmachine Copernic wil hebben, beschrijf ik hier de procedure.

- Ga naar het adres: <http://www.copernic.com>
- Je komt dan onmiddellijk op de download pagina
- Kies een van de aangeboden versies van Copernic 2000
- Je systeem zal je nu vragen of je het bestand wilt openen vanaf bestaande locatie of op je schijf wilt opslaan. Kies voor opslaan.
- Je systeem zal je nu een voorstel doen, waar het bestand op te slaan. Gewoon accepteren. En onthouden!
- Nu begint automatisch de download. Hoe lang die duurt hangt af van de snelheid van je verbinding en de drukte op het net. Het bestand is echter niet zo groot, 2,56MB, dus heel lang mag het niet duren!
- Als de download is voltooid (je krijgt een melding) ga je het opzoeken op je harde schijf, want je hebt onthouden waar het is opgeslagen.
- Op de opgegeven plek tref je een klein icoontje, een geopende doos vermoedelijk met daarachter de beschrijving copernic 2000.
- Dubbelklik op dat icoontje.
- Vanaf nu gaat het programma zichzelf installeren als je gewoon alle voorstellen volgt die je worden gedaan. (Dus accept en een aantal malen next.)
- Als je de melding hebt gekregen dat de installatie is voltooid, sluit je dit scherm en als alles goed is gegaan staat er nu een icoontje van Copernic op je bureaublad. Vanaf dat icoontje kun je beginnen.

Nog even een opmerking : Copernic.com, de naam geeft het al aan, is een commercieel bedrijf en dit weggevoertje is bedoeld als lekkermaker voor producten die wel moeten worden betaald. Je email adres wordt ook gevraagd. Ik heb dat maar gewoon gegeven en bevonden dat ze verder niet erg lastig zijn. Je krijgt af en toe een melding dat er een nieuw product is en die kun je dan negeren. Ben je echter erg bevreesd voor privacy, dan moet je er niet aan beginnen, maar eerlijk gezegd, dan kun je beter aan het hele Internet niet beginnen!

Internet is tot nu toe gebleken dat geen enkele filter werkelijk werkt (een anti-seksfilter die het digitaal bestuderen van de Bijbel verhindert vanwege Onan is in dezen een aardig voorbeeld!).

Maar er is wel iets te ondernemen. De vakcoördinatoren van Kennisnet (voor ons vak is dat Reinard Maarleveld) zijn op dit moment bezig met behulp van VGN deskundigen/geïnteresseerden een verzameling te maken van een groot aantal sites over het gehele vakgebied die op kwalitatieve en didactische criteria zijn onderzocht. Je kunt dus de leerling langs die weg in elk geval een betrouwbaar vertrekpunt bieden, maar een garantie dat hij/zij niet in de volstrekte onzin terechtkomen is er niet. Troost kan zijn dat

niet speciaal een probleem is van het onderwijs!

Een volgend probleem van het Internet is dat de aangeboden informatie niet alleen onbetrouwbaar is (of niet noodzakelijk betrouwbaar) maar ook eenzijdig. In een aantal opzichten. Ten eerste leent het medium zich bij uitstek voor het eenvoudig vervangen van informatie en dat wordt dan ook voortdurend gedaan. Lang niet altijd blijft de oude informatie, die voor ons natuurlijk vaak interessant is, beschikbaar. De Handelingen van Eerste en Tweede Kamer (een site van de Staatsuitgeverij) worden om de drie maanden ververs, maar een archiefsite is er niet. Ten tweede is de informatie die via Internet wordt aangeboden nog veel

meer dan in de meer traditionele media een westerse aangelegenheid, meer in het bijzonder een Amerikaanse. Niet zolang geleden trof ik op een Franstalige site een schatting aan die ervan uitging dat van het hele internet-aanbod niet meer dan enkele procenten Franstalig is. Precies kwantificeren in dezen lijkt nagenoeg onmogelijk, maar heel ver mis zal dat niet zijn. Dit is natuurlijk een aanzienlijk probleem voor de Nederlandse leerlingen, waarvan het Engels hooguit in de hoogste vwo-klassen toereikend is om de overgrote meerderheid van de via het net aangeboden informatie zelfs maar te kunnen lezen. In feite bestaat er op dit moment, het Internet beziend, een grote kloof tussen rijk en arm. Wie het Engels goed beheerst is rijk, wie dat niet doet is arm.

Als je een vergelijking maakt tussen de leersituatie van de Nederlandse geschiedenislerling en die van een Amerikaanse dan zul je merken dat een Amerikaanse scholier zich over nagenoeg alle aspecten van zijn nationale geschiedenis via het Internet kan informeren, de Nederlandse leerling kan dat niet, bij lange na niet. Over nagenoeg iedere grote figuur uit de Amerikaanse geschiedenis is een stortvloed beschikbaar, van nagenoeg elke grote figuur uit onze

eigen geschiedenis ontbreekt echter bijna elk spoor.

Ach nee, over Erasmus is er van alles, vooral in het Engels of in het Latijn. Natuurlijk, er zijn heel mooie Nederlandstalige historische sites beschikbaar en die zullen wij ook in dit blad zeker signaleren en wie niet gesignaleerd wordt, wordt dringend verzocht zich te melden. Maar ook dan!

Mijns inziens kan de conclusie op dit moment geen andere zijn dan dat het Internet voor het Nederlandse geschiedenisonderwijs slechts een beperkte waarde heeft. Dat zal menigeen sterken in de scepsis tegenover de bruikbaarheid van computers in het onderwijs en in het geschiedenisonderwijs in het bijzonder; de goedwillenden lopen het risico snel gefrustreerd te raken. Zo dreigen wij een situatie te bestendigen die je op dit moment op heel veel scholen aantreft: als er al voldoende apparaten staan worden ze nauwelijks gebruikt in het feitelijke onderwijs. Dan is er eigenlijk sprake van weggegooid geld: hardware aan schaffen zonder voldoende bruikbare software is zinloos.

Ga de uitdaging aan!

Ongetwijfeld is het heel goed mogelijk voortreffelijk geschiedenisonderwijs te geven zonder gebruik te

maken van het Internet. Het net biedt de leraar die ermee om kan gaan echter volstrekt nieuwe mogelijkheden: grote delen van de collecties van Louvre, Hermitage, National Gallery, de Vaticaanse Musea, de wereldliteratuur, de complete wetgeving zijn met een enkele handeling voor iedere leerling beschikbaar te maken. Wie daar niets mee kan beginnen, is wel erg oud geworden.

Om de Nederlandse leerling dezelfde mogelijkheden te bieden als de Engelstalige moet er erg veel gebeuren, de vraag is alleen hoe. Het maken van een website is een tamelijk eenvoudige aangelegenheid voor wie ook maar enigszins met een computer weet om te gaan. De publicatie wereldwijd is een secondenkwestie, het herstellen van een foutje eveneens. De technische mogelijkheden worden bovendien steeds verfijnder: het is nu al in principe mogelijk om perfecte videobeelden in je website op te nemen. Het zelf vervaardigen van zeer gevarieerd ICT-rijk lesmateriaal behoort voor iedere docent tot de mogelijkheden. Wat let ons?

Het antwoord van de meeste docenten in het voortgezet onderwijs zal ongetwijfeld zijn: de werkdruk. Hoe relatief eenvoudig en gebruiksvriendelijk de techniek ook is geworden, hij moet de meesten nog wel worden bijgebracht en daarvoor is scholing en dus tijd nodig.

Bovendien is techniek natuurlijk in het onderwijs nooit het hele verhaal: een didactiek voor ICT-gebruik moet nog helemaal worden ontwikkeld en dat kost ook tijd.

Henk van Doren, de projectleider ICT van de computerschool van het jaar, het Rotterdamse Calandlyceum, stelde onlangs in *Het Onderwijsblad*: 'Er zou geld beschikbaar moeten komen om mensen uit het onderwijs zelf leerstof voor op de computer te laten ontwikkelen'.

Hij ging ervan uit dat de traditionele leveraars van lesmateriaal, de educatieve uitgeverij, het op commerciële gronden laten afweten en daar heeft het in elk geval tot op heden voor ons vak alle schijn van.

Het geld dat aan ICT in het onderwijs wordt gestopt zal in de toekomst minder aan hardware moeten worden besteed en meer aan de ontwikkeling van bruikbare software.

Een witte raaf

Intussen wacht niet iedereen af: Reinard Maarleveld (Vlaardingen 1956) is eigenaar van Geschiedenisnet.
<http://www.geschiedenis.net>

Hij studeerde geschiedenis in Utrecht en is sindsdien in diverse banen werkzaam geweest, die alle met geschiedenisonderwijs en de computer te maken hadden. Het is misschien passend hem te introduceren via een citaat uit een e-mail die ik, zoals ook anderen, onlangs van hem ontving:

'Wanneer leren we het in het onderwijs nu eens af om te klagen, te mopperen, boos te zijn, de smoor in te hebben, ons overbelast en miskend te voelen, zelig, eenzaam en gefrusteerd te zijn, altijd verontwaardigd te wijzen naar de Overheid en het Ministerie? We morren en miesmuizen in de docentenkamers, voor de klas, op conferenties, op werkweken, op vakanties, thuis aan tafel, als we naar bed gaan en als we eruit komen.'

'Reinard, val je de collegae niet wat erg hard, er is toch ook vreselijk veel te klagen?'

'Natuurlijk, dat erken ik ten volle hoor, ik mag graag een beetje chargeren, maar wat ik eigenlijk vooral bedoel is, dat je het niet bij klagen moet laten. Ik bespeur in het onderwijs vaak een soort minderwaardigheidscomplex. Ik heb ooit, in de jaren tachtig voor Apple gewerkt en daar heerste zo'n echte Amerikaanse sfeer van "wij zijn hier bezig de hele wereld te veranderen". Ik dacht dan als nuchtere Hollander natuurlijk wel "kalm een beetje", maar toch heeft het wel indruk op me gemaakt.'

'Hoe ben je op de gedachte van Geschiedenisnet gekomen?'
'In 1989 kwam ik voor het eerst in contact met de computer via Apple en ik kreeg al snel een idee van de mogelijkheden. Ik kreeg ook van doen met de educatieve uitgeverij, in dit geval Malmberg en die deden er tot voor vijf jaar eigenlijk niets mee. Educatieve uitgeverijen moeten scherp calculeren, een nieuwe methode op een kleine markt uitbrengen kun je niet te vaak doen. Het Internet werkt natuurlijk veel sneller. Ik dacht toen: ik ga het zelf doen. Ik heb een domeinnaam gekocht en heb nu de beschikking over 80 Mb. Ik denk dat er onder de

Nederlandse geschiedenisleraren heel veel lesmateriaal beschikbaar moet zijn, dat je zo zou kunnen publiceren. Ik wil de collega's zoveel mogelijk stimuleren om dat ook te doen.

Uiteindelijk hoop ik me te kunnen bedruipen als elektronische uitgever, met behulp van advertentie-inkomsten.

Ik vind ook dat het Internet voor het geschiedenisonderwijs een duidelijke meerwaarde heeft. Om je een heel simpel voorbeeld te geven: ik deed met een 3-mavo klas Stalin. Via de site van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis had ik de beschikking over hun schitterende verzameling Stalin-cartoons. Ik gaf die klas verder een heel gewone opdracht: zoek drie cartoons, haal er

dit moment in mijn voordeel werkt, voor de jongeren vanaf nu wordt het Internet een vanzelfsprekend medium.'

'Je bent ook nog vakcoördinator voor Geschiedenis van Kennisnet. Wat zou Kennisnet voor het geschiedenisonderwijs kunnen betekenen?'

'Het moet in hoge mate behulpzaam zijn bij het betreden van Internet door de klas. Het eerste wat we gaan doen, en dat gebeurt trouwens ook voor de andere schoolvakken, is een inventarisatie maken van bruikbare geschiednissites. Op basis van een classificatieschema worden die dan beschreven en beoordeeld. Ik heb nu zo'n acht docenten/internetgebruikers verzameld die dat willen gaan

de communistische elementen uit en bedenk een goed onderschrift. Je doet dan niets bijzonders, maar je maakt wel gebruik van een bron waar je anders nooit aan komt!'

'Heb je succes?'
'De site breidt zich gestaag uit, zoals je kunt zien. Er is natuurlijk een geweldig tekort aan behoorlijk Nederlandstalig materiaal. Ik zit nu op zo'n tweehonderd hits per dag, op een normale dag dan! De dag voor het geschiedniseindexamen had ik ineens 850 hits!, allemaal kids natuurlijk op zoek naar CSE-stof. Ik denk dat de generatiewisseling op

doen. Meer zijn natuurlijk welkom, er staat een kleine vergoeding tegenover, te klein, maar laten we daar nu maar niet over bezig blijven! De bedoeling van Kennisnet moet zijn, vind ik, dat het echte bruikbare content, zoals dat in het jargon heet gaat leveren, inhoud dus. Nu is het nog vooral een vorm. Het kan een prachtig forum zijn voor de uitwisseling van allerlei lesideeën, kant en klare lessen. De directe bruikbaarheid in de klas moet zo groot mogelijk zijn!'

DE GOUDEN KOM

食為先
Greetje de Vries

Tienmaal per jaar komt de Commissie Havo/Vwo van de VGN bij elkaar in restaurant 'De Gouden Kom'. Vandaaruit bericht zij over wederwaardigheden en wetenswaardigheden van geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase.

De praktijk van de praktische opdracht

20

In december 1999 nam staatssecretaris Adelmund in een reactie op de scholierendemonstratie een aantal maatregelen om de werkdruk voor scholieren en docenten te verminderen. Eén daarvan betrof de praktische opdrachten (p.o.'s). Een p.o. is een opdracht van beperkte omvang die een leerling alleen of in kleine groepen of duo's moet uitvoeren en waarmee een aantal vakvaardigheden kan worden geoefend.

Het minimumaantal verplichte p.o.'s werd in december 1999 gesteld op één. Waarbij wel weer aangetekend kan worden dat één p.o. uiteen kan vallen in twee of drie kleinere opdrachten.

De maatregel werd gepresenteerd als een verlichting, maar heeft de maatregel inderdaad een verlichtend effect? En voor wie dan, voor de leerling, voor de docent, voor beide?

Greetje de Vries werkt als docent geschiedenis op het Zernike College in Groningen, een 'voorhoedeschool', die al in de eerste ronde is gestart met de tweede fase.

Praat mee over p.o's en andere problemen in de tweede fase via de website van de VGN: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Docent in de Tweede Fase

De 'december-besluiten'

Een p.o. wordt beoordeeld met een cijfer, net zoals een toets. Het gemiddelde toetscijfer en het gemiddelde p.o.-cijfer staan in een bepaalde verhouding tot elkaar. Aanvankelijk was de verhouding toetscijfer: p.o.-cijfer gelijk aan 40 : 60. Nog voor de invoering van de tweede fase werd deze verhouding gewijzigd in 60 : 40; de traditionele manier van beoordelen, een schriftelijk toets, bleef dus het zwaarste wegen bij de totstandkoming van het schoolexamencijfer. Maar in december werd deze verhouding nogmaals gewijzigd: de toetscijfers wegen nu voor 80% en de p.o.-cijfers voor 20% mee in het s.e.cijfer. Het gewicht van een cijfer is ook een indicatie voor de studietijd die aan een dergelijke opdracht besteed dient te worden.

Toen de staatssecretaris tevens in haar 'december-besluiten' aangaf, dat het aantal praktische opdrachten beperkt mocht worden tot één, werd dat gepresenteerd (en door velen ook zo ontvangen) als een 'verlichtende' maatregel. Reden daarvan was mogelijk dat veel docenten zich geconfronteerd zagen met een nieuwe werkvorm, die zij goedschiks dan wel kwaadschiks in hun programma moesten zien in te passen. Sommige methodes voorzagen in kant en klare opdrachten; je was dan echter vaak wel verplicht eerst het bijbehorende hoofdstuk te behandelen. Er waren daarom ook collega's die zelf aan het werk togen en eigen opdrachten-met-beoordelingsmodel in elkaar sleutelden. Zonder uitzondering zal de introductie van de p.o. veel tijd hebben gekost.

Ik heb toen de december-besluiten bekend werden, besloten mijn programma niet te wijzigen. Geschiedenis-2 vwo en geschiedenis havo-4 worden op mijn school gemoduleerd gegeven in twee blokken van circa acht weken per jaar (twee lessen per week). Per module (lees: thema) geef ik een praktische opdracht en een toets. Ik heb de p.o. gehandhaafd naast de toets. Waarom?

Hogere cijfers

Mijn ervaringen (ik werk op een 'voorhoedeschool', waar de tweede fase al in 1998 van start is gegaan) met praktische opdrachten waren positief. Door de gemoduleerde werkwijze van twee blokken per jaar was de

Historische vakvaardigheden die – ongeacht het onderwerp – goed in p.o.'s geoefend kunnen worden

- verzamelen, beoordelen, selecteren en interpreteren van informatie
- werken met bronnen (standplaatsgebondenheid, betrouwbaarheid en representativiteit bepalen)
- werken met hoofd- en deelvragen
- trekken van een conclusie op basis van de gevonden informatie.

Benaderingswijzen, die – afhankelijk van het onderwerp – in een p.o. kunnen worden verwerkt

- onderscheiden van oorzaken en aanleidingen
- onderscheiden van diverse soorten gevolgen: korte en lange termijn, ingrijpend en minder ingrijpend
- onderkennen van continuïteit en verandering
- onderkennen van het unieke en het meer algemene in de geschiedenis
- onderkennen van de rol van personen in historische processen.

onderwijstijd enorm ingekort en bovendien gecomprimeerd. Ik moest dus in korte tijd zoveel mogelijk kennis en vaardigheden zien over te brengen en te oefenen. Ik heb gekozen voor een thematische opzet, waarbij na zo'n twee weken voldoende stof is geïntroduceerd om de leerlingen met een p.o. aan het werk te zetten. Het onderwerp van de p.o. moet aansluiten bij het thema dat in de module centraal staat en daardoor ondersteunend werken voor het begrip van de overige leerstof. Terwijl de leerlingen werken aan hun p.o. gaat ook het klassikale programma door. Na ongeveer zes weken is het thema afgerond en de p.o. ingeleverd, nagekeken en beoordeeld. Daarna volgt nog de toets over het gehele thema.

De resultaten van deze aanpak kunnen globaal als volgt worden weergegeven:

- de leerlingen vinden het werken aan de p.o. (vaak in duo's) leuker dan het voorbereiden van de toets,
- de cijfers behaald op de p.o.'s liggen over het algemeen hoger dan de toetsresultaten,
- de studie die nodig was voor het maken van de p.o. heeft mogelijk het toetsresultaat in positieve zin beïnvloed.

Met andere woorden: de cijfers worden hoger als je deze werkwijze hanteert. Nu waren mijn cijfers in havo-4 niet bepaald om over naar huis te schrijven. Mijn inschatting was daarom dat de 'verlichtende' maatregelen van Adelmund (minder p.o.'s en p.o.'s tellen minder zwaar mee) zeker niet tot betere resultaten zouden leiden. Geen wijzigingen in mijn programma dus!

De praktische opdracht een verrijking?

Ik ben nu vóór praktische opdrachten. Sterker nog, ik zie ze als een verrijking van het geschiedenis-onderwijs. Een praktische opdracht is geen belasting als hij aan de volgende voorwaarden voldoet:

- inhoudelijk past de opdracht in het thema dat centraal staat,
- door aan de p.o. te werken verdiept de leerling zijn kennis over het thema, hetgeen het toetsresultaat uiteindelijk ten goede kan komen,
- de p.o. kan op die manier een stukje instructie of een aantal verwerkingsopdrachten vervangen,
- in de opdracht wordt een aantal historische vaardigheden geoefend (ook dit kan het toetsresultaat ten goede komen; in ieder geval is het zinvolle examentraining),
- de opdracht kost niet te veel tijd (wel is dit in het begin vrij moeilijk in te schatten),
- van de opdracht is een beoordelingsmodel te maken dat voor de leerling veel informatie oplevert over wat hij wel/niet goed heeft gedaan en hoe zwaar de onderdelen wegen,
- de gemaakte opdracht kan nog tijdens de module/voor de toets gecorrigeerd en teruggegeven worden.

Praktische opdracht een belasting?

Maar hoe zit het dan met de toegenomen werkdruk? Levert het fenomeen van de p.o. niet voor zowel leerling als docent een verhoging van de werkdruk op? En was het daar Adelmund in haar 'december-besluiten' niet om te doen? Jazeker! En toch kunnen in dit

Mythe en Misverstand

Ik moet in havo-4 en 5 zes domeinen behandelen, waaronder twee examenthema's. Laat ik voor de examenthema's eens vijf maanden rekenen (november t/m april), hoe moet ik dan in vredesnaam die vier andere domeinen in nog geen anderhalf schooljaar erdoor krijgen?

Het is niet gezegd dat elke domein even uitgebreid aan de orde moet komen. Van de examenthema's weten we dat we niets kunnen indikken, maar dit kan in de overige domeinen natuurlijk best!

Een thema als Nederland 1880-1919 kan prima in havo-4 behandeld worden en zowel domein B als C als delen van D beslaan!

opzicht enkele kanttekeningen worden geplaatst.
Eerst twee stellingen.

Stelling 1 – de leerling:

'Leerlingen kunnen zoveel tijd in een p.o. steken als ze willen of kunnen (en vwo-)leerlingen doen dat vaak ook. Dit verhoogt bij hen de werkdruk.'

Dit is waar en niet goed. P.o.'s leveren per slot van rekening officieel maar 20% van het schoolexamencijfer op. Leerlingen moeten zich dat realiseren en economisch met hun tijd omgaan. Dit moeten leerlingen *leren*, daarom zitten ze onder andere in het studiehuis. Maar p.o.'s hebben – afhankelijk van het programma van de docent – mogelijk ook een niet goed vast te stellen aandeel in het toetscijfer. De werktijd besteed aan de p.o. kan later – deels – in mindering worden gebracht op de tijd die nodig is voor de voorbereiding van de toets. Netto is het leerrendement – cijfermatige resultaten en beheersing van studievaardigheden afgezet tegen de tijdsinvestering –, denk ik, positief en anders zal het dat zeker worden!

Stelling 2 – de docent:

'Het construeren van p.o.'s kost enorm veel tijd, er moet een goed beoordelingsmodel bij worden gemaakt en dan spreken we nog niet eens over de correctie!'

Ook dit is waar. Toch kan ook hierbij een aantal kanttekeningen worden geplaatst.

– *Routine*: je krijgt na verloop van tijd handigheid in het bedenken en formuleren van p.o.'s. Ervaring leert dat het formuleren van de opdracht en het maken van een beoordelingsmodel in feite min of meer gelijktijdig moet gebeuren voor het beste resultaat. Afhankelijk van je programma, kun je p.o.'s bovendien natuurlijk vaker dan één keer gebruiken; het is een diepte-investering. Uitwisselen met collega's is ook een mogelijkheid om je 'voorraad' op te bouwen.

– *Efficiency*: je wordt handig in het bestrijden van het correctie-probleem. Een goed beoordelingsmodel – met puntenkolom (zie voorbeeld) – is meer dan het halve werk! Correctie van deze p.o.'s ging sneller dan van een toets. Maken de leerlingen de p.o. bovendien in duo's, dan halveer je uiteraard de correctiestapel.

– *Spreiding van de werkdruk*: dat wat je in de p.o. aan de orde stelt of oefent, hoef je niet meer in de toets te stoppen. Deze kan dus korter en minder bewerkelijk worden. Toets en

p.o. samen zijn zodoende te vergelijken met de toets-met-betoogvraag van vroeger, maar je hebt nu wel de mogelijkheid de correctie te spreiden.

Tot slot

We hebben meer leerlingen en grotere klassen dan vroeger, maar ons examen is hetzelfde gebleven; dit vraagt om een andere didactiek. Het inplannen van college-achtige instructie-uren en uren om zelfstandig onder begeleiding te werken is zo'n wijziging. Het op een onderscheiden wijze oefenen van vakvaardigheden is er ook een. In combinatie kan dit leiden tot een situatie waarin de goede leerling zelfstandig een p.o. maakt en daarmee bewijst bepaalde vaardigheden te beheersen en de zwakkere leerling in de keuzewerktijd onder begeleiding bezig gaat met het maken van een p.o. en op deze wijze de vaardigheden onder de knie tracht te krijgen. De docent kan zich dan concentreren op de laatste categorie. En dit lijkt mij ook de bedoeling.

Een 'verlicht' denker in de Republiek en zijn specialisme.

De Verlichting

In deze praktische opdracht is het de bedoeling dat je eerst de Verlichting in het algemeen en vervolgens één specifiek voorbeeld van ‘verlicht’ denken onder de loep neemt. Je zoekt hier het een en ander over op in naslagwerken en andere boeken uit de (openbare) bibliotheek. De tekst die je over de Verlichting hebt bestudeerd vormt hiervoor het uitgangspunt.

Het denkbeeld dat je in je verslag bespreekt, mag je zelf uitkiezen. Je moet je keuze wel eerst voorleggen aan je docent. We willen graag dat elk duo een andere keuze maakt, dus houd ook daar rekening mee.

Originaliteit wordt natuurlijk beloond!

Schrijf na grondige voorbereiding een verslag dat er als volgt uitziet:

A. Leg eerst uitgebreid en in je eigen woorden uit wat we onder de ‘Verlichting’ verstaan en in welke historische context de Verlichting tot ontwikkeling kwam.

B. Kies vervolgens een ‘verlicht’ denkbeeld van een ‘verlicht’ denker uit en verdiep je hier verder in. Maak in je verslag in ieder geval duidelijk:
– wat voor persoon de bedenker was,
– hoe hij tot zijn ‘verlichte’ denkbeeld kwam,
– wat zijn ‘verlichte’ denkbeeld inhoudt,
– waarom hier sprake is van een ‘verlicht’ denkbeeld.

C. Geef ten slotte beargumenteerd aan op welke wijze het door jou beschreven denkbeeld ook in onze tijd nog steeds betekenis heeft.

N.B.
Je maakt deze opdracht in duo’s. De taakverdeling die je daarbij hanteert is van belang en zal bij de beoordeling worden betrokken. Het is niet acceptabel, dat je, wanneer jullie allebei de helft van het verslag verzorgt, je niet hebt bezig gehouden met de andere helft. In dat geval heb je eigenlijk maar een halve p.o. gemaakt.

Let verder op de volgende dingen:
– zorg voor een passende titel en een inleiding waarin je ook de samenwerking beschrijft,
– maak er een verzorgd geheel van, met zo mogelijk een *functionele* illustratie,
– maak gebruik van je kennis uit het door de docent geleverde materiaal en verwerk dit zo veel mogelijk in je verhaal,
– denk aan taalgebruik, spelling en een goede alinea-indeling.

Beoordelingsmodel	Praktische Opdracht	'De Verlichting'	
namen duo:			
.....			
inleverdatum:			
.....			
		maximaal aantal punten	behaald
passende titel		2	
inleiding		2	
A. Wat is de 'Verlichting'?			
– definitie in eigen woorden		4	
– beschrijving historische context		4	
– verwerking van de leerstof		4	
B. Bespreking v.e. 'verlicht' denkbeeld naar keuze			
– beschrijving v.d. persoon / de bedenker		4	
– beschrijving v.h. ontstaan v.h. denkbeeld		4	
– beschrijving v.d. inhoud v.h. denkbeeld		4	
– verklaring waarom sprake is v.e. 'verlicht' denkbeeld		4	
– originaliteit v.d. keuze		2	
– functionaliteit v.d. illustratie(s)		2	
C. Bespreking v.d. relevantie v.h. besproken denkbeeld voor onze tijd		5	
Samenwerking		2	
Planning		2	
eindscore/eindcijfer		45	
Opmerkingen:			
.....			
.....			
.....			
.....			

In atheneum-5 heb ik het afgelopen jaar het thema 'Democratie vroeger en nu' behandeld. Na eerst de Atheense democratie onder de loep te hebben genomen, hebben we ons in deze lessen voornamelijk beziggehouden met de problemen die zich binnen het functioneren van de Nederlandse parlementaire democratie voordoen. Aan de orde kwamen hot items als: de ministeriële verantwoordelijkheid, de rol van de media, de rol van ambtenaren, de gekozen burgemeester, het begrip *rechtsstaat* etcetera. De actualiteit werkte goed mee, aangezien tijdens deze lessenserie het rapport van de commissie Elzinga uitkwam en Bram Peper moest aftreden. Over de affaire Peper heb ik de bijgevoegde p.o. gemaakt. De leerlingen moesten met deze p.o. alle bovengenoemde subthema's in hun essay aan de orde stellen en ik kon goed zien of ze het allemaal begrepen hadden. Als hulpmiddel kregen de leerlingen een artikel uit *Stroom*, de mediabijlage van de *Volkskrant* van 24 maart 2000, waarin de aanzet van de affaire-Peper – onder andere het artikel in het *Algemeen Dagblad* – werd samengevat. Ideeje voor het komend jaar misschien: 'De positie van het staatshoofd'?

Cartoon van Tom Janssen in Trouw 2-11-99.

Praktische Opdracht A5

Essay 'de affaire Peper'

Deze essayopdracht gaat over de *affaire-Peper*. Voor het schrijven van dit essay moet je gebruik maken van de bijgeleverde bron én je inmiddels opgedane kennis over de politieke besluitvorming in ons land. De hoofdvraag die je in dit essay moet beantwoorden luidt: "Waardoor werd de val van Peper vooral veroorzaakt?"

Gedurende zijn ministerschap publiceerde Peper een notitie over de *integriteit in het openbaar bestuur*.

- A. - Begin je essay met een beschrijving van het openbaar bestuur in Nederland. Wie maken deel uit van dit openbaar bestuur?
- Geef vervolgens met behulp van twee argumenten aan waarom integriteit van bestuursfunctionarissen belangrijk is in een democratie als de onze.

De *media* speelden een belangrijke rol in de val van Peper.

- B. - Beschrijf op welke manieren de media een rol speelden en geef daarbij aan welke functies op dat moment door de media werden vervuld.
- Geef vervolgens aan welke *wettelijke* middelen de media daarbij ten dienste stonden.

De Gemeenteraad van Rotterdam besloot na enige tijd tot een onderzoek naar het declaratiegedrag van de voormalige burgemeester en een aantal wethouders.

- C. - Leg op grond van je kennis van de staatsinrichting uit waarom Pepers functioneren als minister daardoor al ernstig werd bemoeilijkt.
- Geef vervolgens aan of deze situatie anders zou zijn geweest indien in Nederland de burgemeester van Rotterdam een gekozen in plaats van een benoemde functionaris zou zijn.

Nog voor het onderzoeksrapport van de Rotterdamse gemeentelijke commissie van onderzoek gepubliceerd was trad Peper af, naar eigen zeggen om zijn verdediging beter te kunnen voeren.

- D. - Leg uit waarom de *burger* Peper in Nederland beter in staat is zich in dit geval te verdedigen dan de *minister* Peper.

Pepers aftreden werd in politiek Den Haag alom betreurd: "*een origineel en capabel politicus*" was vertrokken.

- E. - Geef in je conclusie weer hoe het toch zo ver kon komen en beantwoord vervolgens de hoofdvraag.

Antwoordmodel Essay-opdracht De 'affaire-Peper'

Titel		
Inleiding:	- beschrijving onderwerp	1
	- beschrijving vraagstelling	2
A	1. In Nederland bestaat het openbaar bestuur uit:	
	- alle politieke functies op gem., prov. en rijksniveau (inclusief burgemeesters) met wetg. en/of uitv. bevoegdheden	2
	- alle ambtenaren op bovengenoemde niveaus	1
	2. Integriteit is (bij alle functies belangrijk) met name van belang bij de uitoefening van overheidsfuncties, omdat	
	- overheidsdienaren beschikken over overheidsfinanciën, d.w.z. over <i>gemeenschapsgelden</i>	2
	- overheidsdienaren lang niet altijd voldoende te <i>controleren</i> zijn door volksvertegenwoordigers of de pers (men handelt op basis van <i>vertrouwen</i>)	2
	B 1. De 'affaire-Peper' kwam als volgt in het nieuws:	
	- journalisten doken in het dossier-Peper (burgemeester en minister) om (n.a.v. de beleidsnota 'Integriteit') Pepers eigen integriteit te onderzoeken	3
	- Het Algemeen Dagblad kwam met een onthullend artikel	
	- De rest van de pers nam het over	
	2. De pers vervulde de volgende functies:	8
C	- <i>informatiefunctie</i> (berichtgeving over Pepers declaratiegedrag)	
	- <i>commentaarfunctie</i> (was Peper wel een integer bestuurder?)	
	- <i>controlefunctie</i> (declaratiegedrag van B&W Rotterdam + zat de gemeenteraad daar te slapen?) / <i>waakhond</i> / ' <i>investigating journalism</i> '.	
	- <i>agendafunctie</i> (Peper was voortdurend in het nieuws; het declaratiegedrag van de overige ministers werd onderzocht)	
	3. Wettelijke middelen ten dienste van de pers: - persvrijheid	2
	- W.O.B.	
	D 1. - Peper was als minister van Binnenlandse Zaken <i>verantwoordelijk</i> voor het functioneren van het openbaar bestuur (dus ook voor dat van de burgemeester van Rotterdam),	2
	- maar kon als minister niet worden <i>aangesproken</i> voor het gedrag van de voorm. burgemeester van R'dam, omdat hij dat zelf was	2
	2. Dat was anders geweest als de burgemeester van Rotterdam door bevolking was gekozen in plaats van door de minister was benoemd. <i>Kiesgerechtigde</i> Rotterdammers hadden dan (in een eerder stadium) een oordeel kunnen vellen door hun stem al dan niet opnieuw op Peper uit te brengen. De <i>minister van BiZa</i> was er minder direct bij betrokken geweest.	4
	E Peper wilde zich verdedigen tegen de aantijgingen vanuit het openbaar bestuur (hier de R'damse gemeenteraad). Als minister van BiZa kon hij dat niet, vanwege zijn staatsrechtelijke relatie met datzelfde openbare bestuur.	6
E	Dus moest Peper eerst aftreden, want als ambteloos burger kan hij wel – zoals iedere burger dat kan – een zaak beginnen tegen een overheid.	
	Peper trad af, omdat:	5
	- het onderzoeksrapport te veel belastende informatie bevatte	
	- hij zich als minister niet kon verdedigen	
	- hij als minister niet kon oordelen over zijn gedrag als burgemeester	
	- hij te veel werd afgeleid door de affaire om z'n werk te kunnen doen	
	- de pers hem het leven volkomen zuur maakte	
	Beantwoording hoofdvraag: weging en keuze + argumentatie	3
	eindscore:	45
	eindcijfer:	

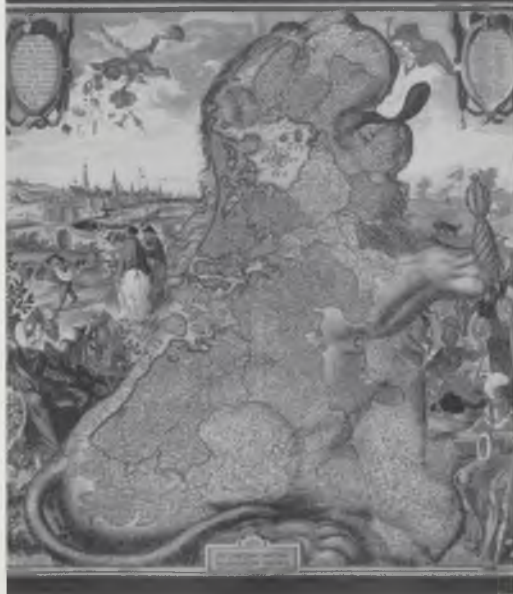

Geschiedenis in beeld

J. Beijerman-Schols,
J.F. Heijbroek, E.M.L. van
der Maas, J.C. Nix,
E.F. van der Wolde.

26

GESCHIEDENIS
1550 IN BEELD 2000

Waanders Uitgevers,
Zwolle 2000,
70 kleur- en 200 zwart/wit
afbeeldingen,
304 pagina's, f 59,50.

'De Atlas van Stolk is een verzameling prenten en tekeningen over de geschiedenis van Nederland. Het woord atlas wordt hier gebruikt in de ouderwetse betekenis van collectie.'

Dit zijn de eerste zinnen van het artikel over de Atlas van Stolk in *Geschiedenis in Beeld*.

Dit had ik altijd wel gedacht, maar nooit echt ergens gelezen.

In dit artikel komen we ook veel te weten over de stichter van de Atlas, Abraham van Stolk. We hebben dan al een artikel over de Atlas van Frederik Muller (wiens naam aan de bibliotheekopleiding is verbonden) gehad en moeten nog een artikel over de collectie van mr. Simon van Gijn doorwerken. Maar dan zijn we ook helemaal op de hoogte van de ontstaansgeschiedenis van de drie grote collecties van historieprenten die in dit boek belicht worden.

Historieprenten

Vóór het 'echte' werk van de prenten komt dan nog een hoofdstuk "Enkele kanttekeningen bij de productie en het gebruik van historieprenten" (want wie met pek omgaat wordt ermee besmet: dit is door een archivaris geschreven), dat een overzicht geeft van de totstandkoming, de prijzen, de opdrachtgevers, de druktechniek etcetera van historieprenten.

Neem bijvoorbeeld de prenten van veld- en zeeslagen uit de tijd van de Republiek. Vaak betaald door de Staten Generaal (als de slag gewonnen was) om als propaganda te gebruiken. De waarheidsgetrouwe

afbeelding van de gebeurtenissen was, mede daardoor, niet gewaarborgd. Vaak waren de tekenaars niet aanwezig geweest bij de afgebeelde veld- of zeeslag. Een uitzondering daarop vormde de zeeschilder Willem van de Velde. Maar toch heeft ook hij op een schilderij uit 1668 een aantal schepen afgebeeld die toen allang verkocht of gezonken waren. Een ander voorbeeld is de (anonieme) gravure van een moment uit de Vierdaagse Zeeslag. Met een andere legenda en zonder de portretten van de deelnemende admiraals wordt de koperplaat in 1672 opnieuw gebruikt. En in 1673 nog een keer om de zeeslag tussen de Republiek en de Engelse en Franse vloot uit te beelden.

Efficiënt is het wel, en een mooi voorbeeld van recycling. De prent wordt nu eerder een sjabloon dan een getrouwe weergave van een zeeslag.

Deze 'feitelijke' onbetrouwbaarheid van de historieprenten heeft de inpassing in het werk van historici belemmerd. Voor zover ze al gebruikt worden, zijn de prenten in veel gevallen in een boek slechts illustratie en is er nauwelijks verband met de tekst. De auteur van dit artikel verwijt met name de redactie van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* in dit opzicht een grote kans te hebben gemist.

Uitzonderingen op dit algemene beeld vormen de werken van J.W. Schulte Nordholt, *Voorbeeld in de verte* over de relatie tussen de Republiek en de Verenigde Staten, Simon

Schama in *Overvloed en Onbehagen* en de boeken van S. Groenveld e.a. *De kogel door de kerk?* en *De bruid in de schuit*. Hierin worden afbeeldingen en tekst wel op een zinvolle wijze geïntegreerd in het betoog.

De afbeeldingen

De hoofdmoot van *Geschiedenis in Beeld* vormt een selectie uit de prenten van de drie collecties, de Atlas van Frederik Muller, de Atlas van Stolk en de collectie van mr. Simon van Gijn. Van 1550 (De aflaathandel) tot 1999 (foto van leden en oud-leden van de Tweede Kamer) worden 223 prenten getoond en toegelicht. Bij iedere prent is een literatuurverwijzing, een beschrijving en, als dat mogelijk is, uitleg over de maker en de aanleiding tot het ontstaan van de prent opgenomen.

Over de selectie van de prenten valt te twisten. De makers zijn van de drie collecties uitgegaan en hebben de meest bijzondere, de mooiste of de meest zeldzame prenten willen laten zien. Bekende of beroemde, belangrijke of ingrijpende gebeurtenissen uit de Vaderlandse Geschiedenis belichten vormde niet het criterium voor opname in dit boek.

Voor de negentiende en twintigste eeuw maakt dat de getoonde prenten een wat willekeurige greep uit de enorme hoeveelheid die voorhanden is. Maar goed, er zijn genoeg mogelijkheden om zelf de prenten van bijvoorbeeld Opland of Behrend (via de VGN cd-rom!) te vinden. En gelukkig zag ik eindelijk weer eens het beroemde PSP-affiche (met het blote meisje en de koe) uit 1971 terug.

Voor school en/of de liefhebber?

Het gebruik van dit boek in de klas is niet zo eenvoudig. Een prent kopiëren op een overheadsheat en die gebruiken als pakkende instap op een klassikale les is een mogelijkheid. Een andere is een leerling die al met een bepaalde periode (bijvoorbeeld de Patriottentijd) bezig is, een prent te laten kiezen en die als leidraad bij een onderzoek te laten gebruiken. De grote rijkdom aan prenten, de lange periode die wordt bestreken, de variatie aan onderwerpen, deze aspecten maken samen dat dit boek nog vele jaren mee kan. De prijs is eigenlijk erg laag voor zo'n omvangrijk boek, dat zo lang gebruikt kan worden.

Hier word u, ô Jeugd! gegeven, Hein Colyn zyn roemryck leeven

In 't spel reeds toont de kleine Hein
Dat hy als Christen groot zal zyn

Hier neem ik afscheid van de zynen
Het schip zal naard en Oolt verdwynen

Hy prèkt de Christelyke leer
Met jabel en met schietgeweer.

Hy keerd terug met roem beladen
Voor Christendom en heldendaaden

Hein gunt den mammon ook 'n Hanje
En werpt zich in de olie-branije.

Het leeven word voor hem romantisch
Men maakt hem Hoofdman van de Anti's

Minister worden is niet zwaar
Minister zyn... geloof het maar!

Hein wil de suinigheid betrachten
De vlootwel echter kan niet wagten.

Belasting weet hy wel te haalen
Vooral by wie't niet kan betalen.

Hy vielt hoe vreemd 't mag verluiden.
Het stalen ros der kleine Luyden.

Hein weet de duyn en te verzoeren
Uit 't zweeft en bloed der Ambleren.

Zyn suinigheid kent geen paalen
Het Onderwys zelfs moef betalen

Zoo fel hy onze GULDEN veelt
Slechts die en't Leger zyn hem heilig

Zoo ziet men hoe met Hein Colyn
Het Christelyk Bewind kan zyn.

Dus kunt ge wilt ge niet verliezen
Veel beter A.H. Gerhard kiezen!

Te Amsterdam by Jordaan in de S.D.A.P.

'Centsprent' van Jordaan uit het bezit van Atlas van Stolk te Rotterdam.

Het Limburgs Museum

Het nieuwe gebouw van het Limburgs Museum in Venlo ligt op een aantrekkelijk centrale plaats, aan het Koninginneplein, tegenover het NS station en de busterminal. Plaats om te parkeren is er volop in het dichtbij gelegen Arsenaal. Na maanden van bouw en uitgekiende inrichting opende het museum op 14 september haar deuren. Kleioredacteur Maria van Haperen ging kijken en had een gesprek met museummedewerkers Wim Hüpperetz en Hugo Luijten.

Landelijke dagbladen deden uitvoerig verslag. Het gebouw van architecte Jeanne Deckers is al vergeleken met het Nederlands Architectuurinstituut, veelvuldig geprezen om het heldere concept. Het Limburgs Museum noemt zich

een 'edutainment centre' en toont, naast een bezienswaardige vaste collectie, vanaf 13 oktober de museale hit *JONG*. Na goed bezochte wissel-exposities in Assen en Rotterdam presenteert Venlo de tentoonstelling nu integraal.

Periodisering

Hüpperetz (34): 'We zijn een museum voor de cultuur en historie van Limburg, een historisch volkenkundig museum, waarin het verhaal wordt verteld van de mensen die in dit gebied geleefd hebben, vanaf de Prehistorie tot de twintigste eeuw. Die lange periode hebben we opgedeeld in twaalf presentaties. Het begint zo'n kwart miljoen jaar geleden met de jagers en voedselverzamelaars en eindigt bij de moderne mens die leeft in een multiculturele, hoogtechnologische samenleving. Bij de periodisering is een andere afbakening aangebracht dan algemeen gebruikelijk is. De Middeleeuwen laten we doorlopen tot ongeveer 1795, de Franse tijd. Dat is voor de geschiedenis van Limburg de echte breuk. In de steden worden op dat moment de gilden en kloosters opgeheven. Die laatste waren hier in overvloed en hadden flink te lijden onder de komst van de Fransen. Ook de staatsvorming van de provincie krijgt rond het jaar 1795 de huidige contouren, een proces dat zijn beslag krijgt op het Congres van Wenen in

Wim Hüpperetz (links) en Hugo Luijten (rechts).

1814. Dan wordt Limburg echt op de kaart gezet en in 1839, met de afscheiding van België, zie je dat de grenzen zoals ze nu zijn, worden vastgelegd.

Bedenk dat Limburg is ontstaan uit vele afzonderlijke staatjes en dat, door het ontbreken van een Nederlands nationaal gevoel, diverse afscheidingsbewegingen actief zijn geweest. In de zaal 'Limburg ontstaat, godsdienst en politiek van 1795 tot nu' kun je zien dat onder invloed van het vrijwel exclusieve katholieke geloof in de negentiende eeuw een soort regionaal zelfbewustzijn opkomt. En dat het sterkere gevoel van Nederlanderschap zich eigenlijk pas echt ontwikkelt vanaf 1945.'

De vaste collectie volgt weliswaar een specifieke chronologische volgorde, maar de inrichting van de zalen is thematisch en ademt door de aankleding de sfeer van een tijdperk. Voorwerpen uit de Romeinse tijd staan bijvoorbeeld uitgesteld in de entourage van een Romeins plein.

Hüpperetz: 'Met de komst van de Romeinen verandert de samenleving. De boeren kregen te maken met een villa-economie, militairen vestigden zich hier en stichtten dorpen. Vier poppen staan centraal in dit deel van de expositie, die de verschillende groepen in die Romeinse samenleving verbeelden. Je hebt een boerin, die gekleed is volgens de inheemse traditie, een pottenbakkersjongen die in een weg-dorp woont, een militair, en een villa-eigenaar gekleed als Romeins burger in toga. Je kunt ze op allerlei manieren aan het spreken krijgen.'

Als hij de pop nadert begint de Romeinse burger automatisch te vertellen. 'Ik ben een Romeins burger en ik draag een toga. 25 jaar diende ik een heer, toen kreeg ik een stuk grond en werd gemeenteraadslid.'

Hüpperetz: 'Zo is er ook een zaal die laat zien op welke manier de gemiddelde Limburger thuis leefde; welke rituelen men kende. Verder kan een kijkje worden genomen in de keuken, zijn aparte zalen ingericht over mode, kleding en streekdracht. Allemaal uit de negentiende en twintigste eeuw, net als de zaal over verenigingsleven, carnaval en schutterijen, onderwerpen die ook in de laatste

Het Rendierjagerskamp – prehistorie in Limburg, 250.000 tot 54 v. Chr.

twee eeuwen een belangrijke rol zijn gaan spelen. Een ruimte is nog slechts provisorisch ingericht, die heet 'Limburg verbeeld' en zal de kunst in de provincie in relatie tot de maatschappij tonen.'

'Wat is een Limburger nu eigenlijk!'

De presentaties worden voorafgegaan door de zogenaamde *Historoscoop*, een multimediale museumshow waarin de rivier de Maas vertelt over de geschiedenis en wat de Limburgers overkwam. Het is een zaal waarin je in ongeveer vijftien minuten de boodschap van het museum krijgt uitgelegd aan de hand van beelden, geluid en effecten.

Hüpperetz: 'Twee vertellers doen hun verhaal: Moeder Maas, een soort van alwetende vertelster, die eeuwenlang generaties mensen aan zich voorbij heeft zien trekken en alles heeft meegemaakt. De rivier de Maas is een van de weinig bindende elementen in Limburg, een soort metafoor die de hele provincie bindt. De andere verteller is een feitenkenner, iemand die alles opsomt.

Door die combinatie van beeld, geluid, effecten en vertellers komt op poëtische manier een verhaal tot stand waarin de bezoeker steeds dichterbij zijn eigen tijd nadert en uiteindelijk bij de vraag komt 'Wat is een Limburger nou eigenlijk? Ik denk bij Limburg heel vaak aan clichés, carnaval, vlaai, aan allerlei zaken van het rijke roomse leven, maar is dat wel zo?'

Aan het einde van de *Historoscoop* verschijnen diverse mensen in beeld en klinkt de vraag 'Is dit nu een Limburger of dit misschien?' Dan blijkt vervolgens dat de vraag bijna niet de beantwoorde is. Iemand uit Zuid-Limburg voelt zich op een hele andere manier Limburger dan iemand uit het noorden van de provincie. Die term Limburger is dus niet eenduidig. En dat geldt natuurlijk voor een heleboel dingen die we in het museum willen presenteren.'

Spektakel als verdieping

Het museumgebouw is vrij helder ingedeeld; een gedeelte kantoren, daarachter zit een museumtheater, een restaurant en een educatieve ruimte voor de opvang van school-

Een Edutainment Center

Dat de formule, inrichting en de educatieve programmering van het Limburgs Museum redelijk aansluit op zijn nota *Cultuur als confrontatie* zal staatssecretaris Rick van der Ploeg tevreden stemmen.

Culturele instellingen, zoals musea, werden daarin opgeroepen om hun aanbod in de toekomst beter af te stemmen op de vraag en wensen van jongeren tussen de vier en achttien jaar en allochtonen. Volgens Sef Derkx van de afdeling publiekszaken berust de presentatie van de nota en het op 'edutainment' gerichte beleid van het Limburgs Museum op toeval.

Maar de bouw zorgde dan toch wel voor een heel gelukkige samenloop van omstandigheden?

Derkx: 'We hebben al jaren geleden, op grond van positieve ervaringen met een tentoonstelling over kastelen, gekozen voor de 'edutainment'-formule. Letterlijk een samenvoeging van education en entertainment, speels leren. Verkleedpartijen met middeleeuwse kostuums leverden stapels schitterende kindertekeningen en aanvragen voor kinderveestjes op. Hiervan is deze museummissie een directe weerslag.'

Dat middelbare scholieren en allochtone groepen nog niet helemaal in beeld verschijnen, beaamt hij grif. 'De educatieve dienst is nog volop in ontwikkeling en een wetenschappelijk onderzoekscentrum opent pas in december. Er valt nog veel leren.

Maar we kunnen natuurlijk wel adaptaties maken voor het voortgezet onderwijs en voor de expositie JONG heeft Hugo Luijten net een educatief programma klaar.'

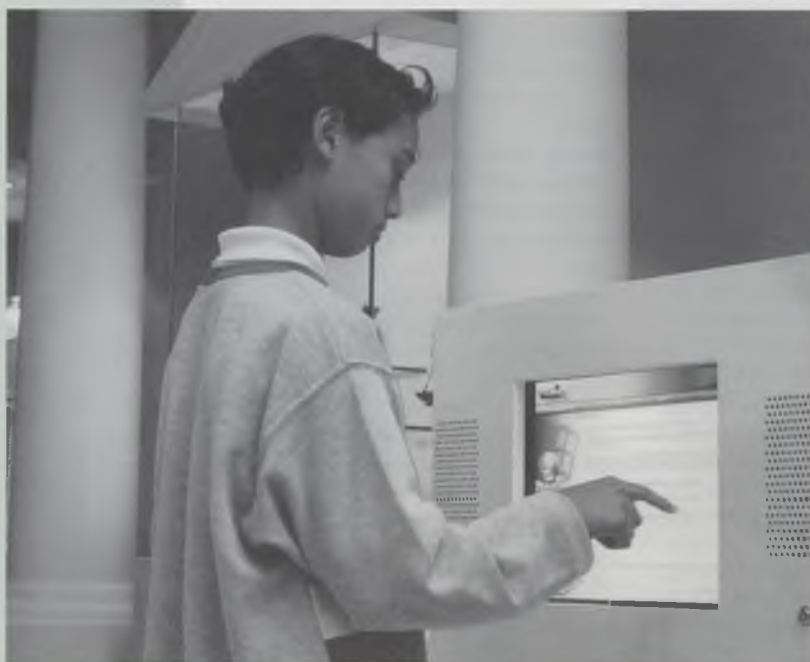
Boeren en militairen op de grens: 54 v. Chr. – 400 n. Chr.

klassen. De museale opstellingen zitten in een aparte vleugel. De bezoeker kan in principe zijn eigen route kiezen door het drie verdiepingen hoge museum.

'Ook al is bij de inrichting uitgegaan van een chronologische volgorde, toch vormt iedere zaal een wereld op zich met een eigen verhaal. Daarom kan je thema's bezoeken naar eigen voorkeur, dingen kunnen gewoon worden overgeslagen,' meent Hüpperetz idealistisch.

Bijna levensechte poppen, ingenieuze decors en ensceneringen die een bepaald tijdsbeeld op moeten roepen. Is het niet erg gekunsteld?

Hüpperetz: 'Ik heb het idee dat we met deze tentoonstellingen mensen iets vertellen over hoe we in bijvoorbeeld de Romeinse tijd, of willekeurig iedere andere periode, leefden. Dat je op een toegankelijke, bijna oppervlakkige manier, meteen vertelt hoe ingewikkeld het allemaal was.

Bezoekers bij 'Aangekleed... gaat uit!'

Die vereenvoudiging is een eerste stap. Daardoor zorg je ervoor dat mensen zich gaan interesseren, zodat ze op een later tijdstip vanzelf tot het inzicht komen dat alles niet zo simpel is als wordt voorgesteld. De verdieping zit in de presentatie, in de vorm van multimedia en de manier waarop teksten zijn aangebracht.

Elke zaal heeft als het ware een soort algemene laag en prikkelende blikvangers. Via allerlei detailinformatie wordt de bezoeker wijzer.'

Alles in het museum is tweetalig, Nederlands en Duits. Sensoren noteren voortdurend je aanwezigheid en reageren daarop met geluid en effecten. De Efteling kan er jaloers op zijn.

Wanneer we het Romeinse pleintje met de pratende poppen verlaten klinkt zwaar klokgelui. De bezoeker overschrijdt de grens naar de Middeleeuwen en arriveert in de zaal 'Kerk, staat en gelovigen'. De ruimte is omgevormd tot een kerk, gevuld met kazuïfels, heiligenbeelden en kerk-schatten. Het is duidelijk de bedoeling dat men even rustig gaat zitten en tijd neemt voor een meditatie moment. Dat mag echter maar een paar seconden duren, want het licht gaat uit en een scherm komt uit plafond naar beneden gezakt. Een alwetende stem citeert een tekst die regelrecht lijkt te komen uit een geschiedenisboek voor de basisvorming.

'De bekering tot het Christendom van de Frankische koning Clovis is een van de belangrijkste feiten uit de Middeleeuwen. Door zijn bekering overbrugde hij de tegenstelling tussen de heidense Franken en christelijke Romeinen. Hij liet zich dopen rond het jaar 500 en verscheen, in een wit gewaad gekleed, samen met 3000 krijgers in Reims en stapte in het doopbekken.

De kerkleiders reageerden enthousiast. Voortaan gingen kerkelijke en wereldlijke macht in het Frankische Rijk weer hand in hand.'

Weer klinken kerkklokken ...

Hüpperetz: 'Wij zijn een museum dat zich sterk richt op kinderen. Dat is makkelijk gezegd, maar hoe doe je dat? Door, ik zou haast zeggen, bewust een aantal museale wetten te overtreden. Er zijn drie grondregels waaraan ik me probeer te houden. In de eerste plaats een ruimte bieden die 'spannend' is qua vormgeving, dus geen open ruimte. Kinderen willen geprikkeld worden, zich verstoppen, een trap op kunnen, ergens in gaan. Bij de afdeling 'Ridders en Jonkvrouwen' zijn de vitrines op speciale hoogte aangebracht. Bij de kerk en het kapelletje kunnen kinderen op een lichtbak glas in lood leggen. Zorg daarnaast ook voor geluid, want niets remt meer dan het verbod om te praten. Geluid geeft vrijheid. En ten derde moet je zorgen voor interactiviteit. Computerprogramma's bieden die mogelijkheid, dingen aan

www.limburgsmuseum.nl

Het museum is geopend van dinsdag tot en met zondag van 11.00 tot 17.00 uur. Gesloten op maandagen, eerste kerstdag, nieuwjaarsdag en met carnaval van 24 tot en met 27 februari 2001.

Groepen op afspraak, ook buiten openingsuren.

De tentoonstelling JONG is van 14 oktober tot en met 3 maart 2001 te zien.

Limburgs Museum,
Keulsepoort 5,
5911 BX Venlo.

mogen raken ook. Een geheime gang bij een kasteel, waar je in kunt kruipen. We hebben een pashokje waar ze zich kunnen verkleeden.

Je ziet tegenwoordig vaak dat musea dit concept toepassen, alhoewel het arbeidsintensief en kostbaar is.'

Advies

Het Limburgs Museum beschikt ontegenzeggelijk over een interessante collectie, gebruikt de nieuwste technologische snufjes en toont aan dat historische onderwerpen op verantwoorde wijze omgezet kunnen worden in museumtaal. Indien overwogen wordt om met leerlingen op werkbezoek te gaan dan is het verstandig om van te voren contact op te nemen en duidelijke afspraken te maken.

Stippel een route uit, want de prikkels voor leerlingen zijn erg overvloedig en bovendien blijken bepaalde delen uit de collectie, zoals de zogenaamde 'doehoekjes' meer geschikt voor jonge kinderen dan voor middelbare scholieren.

Jong

De eerste expositie in het Limburgs Museum, de wisselentoonstelling JONG, profiteert van de publiciteit rond de opening.

JONG is als tentoonstelling uitermate geschikt voor middelbare scholieren. De expositie laat zien hoe de jeugd in de afgelopen vijftig jaar vorm gaf aan de eigen identiteit.

Hugo Luijten (30), educatief medewerker en tevens docent geschiedenis en maatschappijleer aan Scholengemeenschap Sint Ursula in Horn licht toe:

'Het ene gedeelte van de tentoonstelling bestaat uit een verzameling objecten als kleding, platenhoezen en dergelijke en daarnaast een fototentoonstelling, enorme afbeeldingen die ieder een bepaald type jongere uit een bepaald jaar weergeven.

Als aanvulling op de tentoonstelling is een educatief programma ontwikkeld. De voorbereiding op de expositie bestaat uit een video die toont hoe het was om jong te zijn in Limburg tussen 1950 en 2000. Die beelden zijn representatief voor de rest van Nederland, maar laten bovendien een paar ontwikkelingen zien die specifiek zijn voor Limburg.'

Wat?

'Het Pink-pop festival en de groep Pussycat. En niet te vergeten de popgroep Rowen Hèze. Van hen hebben we een aantal collectors items en dingen die nog nooit zijn geëxposeerd, zoals 'play-lists', allerlei gitaren en het hemd van Jack Poels, dat hij heeft gedragen toen hij voor 't eerst optrad op Pink-pop. Vooral dat laatste is natuurlijk geweldig voor de echte Rowen Hèze fans, die moeten dat

gezien hebben. Platenhoezen die Poels zelf ontwerpt uit de beginperiode, zijn ook te zien. Een stukje Limburg toegevoegd!'

Iedere school die JONG bezoekt en gebruik maakt van het educatieve programma krijgt op verzoek de videoband toegezonden.

Luijten: 'Als ze hier aankomen start onder leiding van een museummedewerker een speciaal cd-programma. Die cd-rom is niet meer specifiek Limburgs, maar bevat muziekfragmentjes, foto's, kledingstukken, haardracht, echt zaken die jongeren interesseren. Alles is keurig gerubriceerd, zodat leerlingen een goed overzicht krijgen hoe alles in elkaar zit. In het programma zit ook een soort van tijdbalk verwerkt.

En dan hebben we natuurlijk de collectie zelf. Leerlingen van de basisschool en het vmbo krijgen een stripverhaal mee voorzien van lege tekstballonnen, die ze vullen door op speurtocht te gaan. Voor leerlingen in de bovenbouw en de tweede fase, hebben we een aantal praktische opdrachten, die misschien zelfs de grondslag kunnen vormen voor een profielwerkstuk. Het verschil zal duidelijk zijn, voor de tweede-fase-leerlingen gaat alles wat dieper. Leerlingen zullen krantenartikelen en archieven moeten raadplegen, de mediatheek op school en het Internet plunderen. Bij een stripverhaal praat je over een gezellig middagje uit.

Trouwens op het niveau van die leerlingen is dat even leerzaam.'

Voorbeeld opdracht tweede fase

Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen (minimaal twee) jongerenculturen vanaf 1950?

Deelvragen:

– Welke muziekvoorkeur hadden beide groepen? Zit hier een overeenkomst of verschil en is daarvoor een verklaring?

– Wat vonden ouders/verzorgers/familie van de muziekvoorkeur van beide groepen?

– Hoorde bij de jeugdcultuur een kledingcode/haardracht die afweek van anderen? Onderzoek ook of dit weerstand opriep bij anderen.

– Was er sprake van een sterke groepsvorming, of juist van individualisme? Als dit bij beide groepen sterk afwijkt, probeer dit dan te verklaren.

– Was er sprake van een verschillende moraal of verschillende waarden en normen vergeleken met andere groepen/individuele of met ouders/verzorgers/familie?

– Was bij beide groeperingen sprake van een betrokkenheid met politiek/maatschappelijke ontwikkelingen? Zo ja, geef enkele voorbeelden.

Schrijf een samenhangend artikel over de twee onderzochte jeugdculturen op basis van de video, het cd-rom programma en het bezoek aan de expositie JONG. Het zal nodig blijken bij de diverse onderdelen aantekeningen te maken. Gebruik de deelvragen hierbij als geheugensteuntje.

Het totale programma zal in contact- en studie-uren ongeveer vijf uur in beslag nemen, inclusief een les voorbereiding en museumbezoek van circa anderhalf uur.

Boeken

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

trekken uit de zesduizend jaar beschaving die we al achter de kiezen hebben? Kun je de geschiedenis gebruiken om lijnen naar de toekomst uit te stippen?

David Fromkin is hoogleraar internationale betrekkingen in Boston. Van de arbeid van de gemiddelde geschiedeniscollega heeft hij blijkbaar geen grote pet op. Een citaat: *'In onze tijd krijgt het geschiedenisonderwijs dikwijls een stereotiep karakter doordat verveelde docenten een zinloze opsomming geven van namen, data en plaatsen.'* Ik zou hem eens in Nederland in de les van menige enthousiaste collega willen binnenleiden, om te constateren dat er bij ons nog wel wat meer gebeurt dan zinloze feitenopsomming.

Kennelijk meent Fromkin het beter te kunnen. Hij waagt zich aan een alomvattend antwoord op het soort levensvraagstuk waarmee ik begon. In krap 280 bladzijden, onderverdeeld in verleden, heden en toekomst, interpreteert hij de loop van de menselijke beschaving. Ik bewonder zijn ambitie, maar plaats vraagtekens bij de uitwerking. Wie zoekt naar een handzaam overzicht van de wereldgeschiedenis, waarin pakweg de oorzaken van de Franse Revolutie of van de Eerste Wereldoorlog netjes op een rijtje staan, kan beter naar een gewoon handboek grijpen, die zijn er te kust en te keur. Daarin staan vaak ook niet zoveel storende foutjes (Cortés in 1591 i.p.v. 1519; verdrijving van de joden i.p.v. de moren uit Spanje in 1492). Fromkins boek is heel wat filosofischer gestructureerd dan welk handboek ook, dus zonder duidelijk chronologisch raamwerk.

Het verhaal hangt hij op aan ontwikkelingen als de uitvinding van de beschaving, de vorming van het geweten in godsdienst en filosofie, de weg naar rationaliteit, en de eenwording van de planeet in ontdekkingsstochten en imperialistische expansie. Om zijn betoog enigszins te kunnen volgen, strekt gedetailleerde voorkennis van de geschiedenis tot aanbeveling. Hoe moet je anders opmerkingen verifiëren als: *'Constantijn heeft wellicht een grotere invloed op de geschiedenis gehad dan welke Romeinse keizer ook na Augustus.'*

Fromkin slaat de Franse en de Industriële Revolutie over, maar verspilt weer veel woorden aan niet ter zake doende wetenswaardigheden; zo zeurt hij anderhalve bladzijde over het onaantrekkelijke uiterlijk van de geleerde Edward Gibbon.

De laatste honderd bladzijden zijn ingeruimd voor de toekomst. Fromkins these luidt, dat in de jongste tijd het voorbeeld van de Verenigde Staten wereldwijd in zwang is geraakt. Daaraan dankt de wereld de vrijemarkteconomie, de afschaffing van de slavernij, de oprichting van de Volkenbond en nog het een en het ander. Amerika's politieke idealen verspreiden zich naar de rest van de wereld, omdat ze veel te bieden hebben. Amerika verpersoonlijkt het credo van de moderniseringsrevolutie. In alle opzichten zijn Amerikanen toonaangevend: hun markteconomie, hun eten, hun kleding, hun bestsellers en hun amusement. Volgens de auteur staan wij nu aan de vooravond van alweer een Amerikaanse eeuw, omdat er geen land is dat de militaire en economische macht van de Verenigde Staten kan uitdagen.

De auteur stelt dat pas in 1994 (met de terugtrekking van de laatste Russische troepen uit Midden-Europa) een definitief eind is gekomen aan de langgerekte wereldoorlog die

begon in 1914. Hij neemt onder meer H.G. Wells als uitgangspunt (*The outline of history* uit 1920) die zijn lezerspubliek een epos van vooruitgang voortoverde, gegrondvest op wetenschap en rationaliteit. Mits we oppassen voor etnische haat, racisme, eigendunk en nog wat addertjes onder het gras, gaan we in de eenentwintigste eeuw echt toe naar een nieuwe wereldorde. Jéh, wat hoop ik dat de wereld zo simpel in elkaar zit als Fromkin schetst. Maar hem op voorhand gelijk geven?

Jan van Oudheusden

CLEOPATRA

M. George, *Cleopatra, memoires* (Het Spectrum, Utrecht 1999 en 2000), f42,95.

**deel 1: *Dochter van de farao* (480 blz.),
deel 2: *De slangenkroon* (519 blz.).**

Wie was de vrouw die we kennen als de koningin van Egypte en die naast Caesar, Antonius en Octavianus een hoofdrol speelde in de Romeinse tijd? Het overgeleverde beeld van Cleopatra berust voor een belangrijk deel op beschrijvingen van haar vijanden en van historici die vooral haar nietsontziende streven naar macht belichten. Margaret George doet in haar roman verslag van het kleurrijke leven van Cleopatra. Ze doet dit vanuit het gezichtspunt van Cleopatra zelf, de ik-figuur in haar roman. George probeert in twee delen op basis van historische bronnen Cleopatra's kant van het verhaal te reconstrueren.

De twee delen laten zich lezen als een tragedie waarin Cleopatra twee minnaars verliest en uiteindelijk haar eigen dood verkiest boven een publiekelijke vernedering.

In het eerste deel maakt de lezer kennis met een jonge, mooie, intelligente en ambitieuze vrouw die verliefd wordt op Caesar en mede dankzij zijn steun onbetwistbaar heerseres over Egypte wordt. De wijze waarop Cleopatra zich in een tapijt laat wikkelen en naar Caesar laat smokkelen om zich vervolgens aan zijn voeten te ontvouwen, de geboorte van Caesarion, de opschudding die Cleopatra veroorzaakt als ze Caesar vergezelt in Rome en de moord op Caesar passeren de revue. In deel twee volgt Cleopatra's betrokkenheid bij de strijd tussen Antonius, haar nieuwe minnaar, en Octavianus en uiteindelijk de nederlaag, gevolgd door de zelfmoord van Antonius en van Cleopatra zelf.

George doet meer dan het al bekende verhaal op een meeslepende wijze vertellen. De kracht van de roman ligt vooral in de vele details die het oude Egypte, maar ook het oude Rome tot leven brengen. De twee delen bevatten nauwkeurige beschrijvingen van Egyptische en Romeinse kleding en voedsel, gladiatorgevechten, triomftochten, uitbundige feesten, en niet te vergeten de legendarische stad Alexandrië met haar befaamde bibliotheek en vuurtoren. De details zijn soms wel wat kunstmatig verwerkt in het verhaal, maar eigenlijk doet dat nauwelijks afbreuk aan de kracht ervan. Het is wel jammer dat Cleopatra als persoonlijkheid niet zo goed uit

de verf komt. Is zij nu de machtswellustige, listige en verleidelijke heerseres of de sterke, mooie, intelligente vrouw die intens van haar land en van haar minnaars heeft gehouden? Het personage dat Margaret George neerzet laat eigenlijk te veel verschillende kanten zien. Maar tegelijkertijd wordt Cleopatra hierdoor een nog boeiender persoon. George heeft eigen keuzes gemaakt uit het bronnenmateriaal dat over Cleopatra en haar Romeinse minnaars voorhanden is. Ze verantwoordt haar keuzes in een aantal afsluitende opmerkingen, maar wijst er helaas niet op dat het verhaal van het opgerolde tapijt en haar zelfmoord door een dodelijke beet van een Egyptische cobra onderwerp van discussie zijn (zie bijvoorbeeld het boek *Diva Cleopatra. Historische en onhistorische verhalen* van M. Wes).

Voor een ieder die gefascineerd is door het oude Egypte en het tijdperk van Caesar en Antonius, is de roman van Margaret George een aanrader. Voor in de klas is de roman een onuitputtelijke bron van didactisch bruikbare historische verhalen en anekdotes. Een goede aanvulling is de site van het scholennetwerk van de Universiteit van Utrecht die gericht is op Klassieke Culturele Vorming en verwijst naar een grote verscheidenheid aan sites, historische bronnen, literatuur, films en schilderijen over Cleopatra.
<http://www.let.uu.nl/hist/scholen-net/cleopatra>
 Carla van Boxtel

MIDDELEEUWEN AAN ZEE

'Middeleeuwen aan Zee', themanummer van *Madoc, tijdschrift over de Middeleeuwen*, jaargang 13, nr. 4 (Verloren, Hilversum 1999) 93 blz., f15,-.

Een themanummer van een tijdschrift over de Middeleeuwen gewijd aan de zee? Maar de Middeleeuwer had toch niets met de zee? De boer, de edelman, de koopman en de geestelijke hadden geen bezigheden op het water. Geen van allen kenden ze de zee. Natuurlijk waren er voorstellingen van Sint Brandaan die de meest wonderlijke zaken op zijn zeereis zag en van het heilige lichaam van Sint Jacobus dat aan kwam drijven over zee. Maar dat kwam omdat de zee de begrenzing was van de bekende wereld. De zee was gevaarlijk en afschrikwekkend en bij uitstek geschikt om er niet alledaagse zaken naar toe te projecteren. Dat is het idee dat wij hebben over het middeleeuwse beeld van de zee. De samenstellers van dit themanummer willen iets aan deze eenzijdige voorstelling doen.

Allereerst is er de bijdrage over de economische betekenis van de zee. Die lag in de Middeleeuwen vooral in de visvangst. Middeleeuwers mochten op zo'n honderdvijftig dagen van het jaar geen vlees eten. Toen vanaf de tiende eeuw de bevolking van Europa ging groeien, nam dus ook de vraag naar vis toe. De visserij ontwikkelde zich van een zelfvoorzienende naar een marktgerichte economische activiteit. Om aan de gestegen vraag uit de steden te kunnen voldoen, ontwikkelden vissers technieken om vis te kunnen conserveren. Onafhankelijk van elkaar vonden vissers in Noord- en Zuid-Europa dezelfde manieren uit om verwante vissoorten als haring en sardine en als kabeljauw en heek te bewaren.

Uit literaire bronnen kennen we de voorstelling van de zee als bij uitstek de plaats van gevaar, bevolkt als hij was

met vreemde en vooral angstaanjagende wezens. In sommige schoolmethoden worden dat soort voorstellingen gebruikt om te laten zien hoe achterlijk de latijns-christelijke wereld wel was ten opzichte van de Arabische. Want daar hadden ze wel een ontwikkelde aardrijkskundige kennis. Maar laat nu uit het artikel over de geheimzinnige waterwereld in de Arabische literatuur blijken, dat daarin ook voorstellingen voorkwamen van wonderlijke wezens die onder water woonden. Er is zelfs een stad die gemaakt is door snavelhakkers, wezens die tegen betaling met vis rotswohnungen uithakken op de zeebodems voor de meermensen. In een bijdrage over de mythische dimensies van de zee wordt nog eens benadrukt hoe de zee in de Middeleeuwen zowel fysiek als metafysisch de bewoonde wereld begrenste. Waardoor de gevaren op en met name ook in de zee ook een andere duiding krijgen. Dan is de zee ook de kosmische zee, de oerzee, de diepte, de afgrond en het dodenrijk. En dat wordt vereenzelvigd met monsters.

Tussen de bijdragen over economische en de literaire betekenis van de zee ook nog artikelen over de scheepvaart van de Vikingen, de Bourgondische vloot in de Middellandse zee, het strandrecht in Vlaanderen en een beschrijving van de Nederlandse kust in de Middeleeuwen. Kortom: een heel afwisselend en interessant nummer.
 Hans Pols

EIND 1535 VIEL MUNSTER ...

L. Panhuysen, *De beloofde stad. Opkomst en ondergang van het koninkrijk der wederdopers* (Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen 2000) 448 blz., f59,90.

De profetie van de beloofde stad, het Nieuwe Jeruzalem, steekt in de lange geschiedenis van kerken, religie en geloven geregeld de kop op. De aanhangers van de Nederlandse sekte der wederdopers die begin 1534 de bisschopsstad Münster innamen en van daaruit hun interpretatie van het waarachtige christendom over de Noordelijke Nederlanden trachtten te verspreiden, tekenden voor een wel heel spectaculaire episode in die geschiedenis. Nederlandse historici hebben zich vaak met een jantje-van-leiden van dat verhaal afge- maakt.

De activiteiten, ideeën én uitspattingen van de kleermaker Jan Beukelsz (van Leiden) – koning-profeet van Münster – verdienen echter beter, net als die van de 'nieuw-gelovigen' die hem voorgingen en navolgden. Al was het maar omdat de respectabele delen van het ideeëngoed bleven voortleven in het menisme en later (zij het als trauma) in de stroming der doopsgezinden. Luc Panhuysen repareert met een uiterst leesbaar, gedocumenteerd en soms aangrijpend boek dit historiografische tekort.

De beloofde stad leest als een roman. Beknopt, met een genuanceerd oog voor het intricate weefsel van sociale, eco-

nomische en religieuze ontwikkelingen schetst Panhuysen die eerste jaren van de Reformatie. De Noordelijke Nederlanden werden er nog niet of nauwelijks door beroerd, niet alleen vanwege het aldoordringende kerkelijke regime, maar vooral door de stevige Habsburgse heerschappij. Toch waren er incidenten: tussen de Katholieke Kerk en voorstanders van de volwassenendoop, beschimpers van Maria, onheiligers van de hostie: *'demonstraties van agressie en lef,'* oordeelt Panhuysen, *'nog zonder richting, maar uitingen van een verlangen dat toenam omdat er geen zinnige alternatieve geloofsdaden denkbaar waren.'*

Die eerste decennia van de zestiende eeuw trokken chiliastische profeten als Thomas Müntzer, Hans Hut of Melchior Hoffmann, vervuld van de terugkeer van de Messias en verhalend over de nabijheid van de Jongste Dag door het Heilige Roomse Rijk. Twee Nederlandse volgelingen van Hoffmann, Jan Volkertsz Tripmaker en Sikke Freerksz Snijder brachten de apocalyptische profetieën via Amsterdam en Leeuwarden naar de Noord-Nederlandse steden. Het liep met allebei slecht af: Snijders' hoofd eindigde begin 1531 op een staak, dat van Tripmaker enkele maanden later in een harington. Maar de teerling was geworpen. Bloedig en ongenaakbaar was het vervolg.

Het Wonder van Overwater in Münster – een klein groepje gedoopte uitverkorenen had op miraculeuze wijze een overmacht van bisschoppelijke soldaten verdreven – bleek uiteindelijk de ster waarop de profeten van het Nieuwe Jeruzalem zaten te wachten. En tallozen met hen, overal vandaan, togen naar Münster waar op Paasdag 5 april 1534 Christus de hemel zou verlaten. Het leeuwendeel van de Nederlandse delegatie werd onderweg tegengehouden, veroordeeld en gedood of teruggestuurd. Degenen die Münster, waar de geestelijke en wereldlijke machten trouwens al enige tijd op gespannen voet stonden, wel bereikten, namen er de macht over. Godsvruchtig zaaiden bishophaters en anabaptisten dood en verderf in de stad. De bisschop bespeelde intussen zijn clericale en (veelal Luthers geworden) dynastieke netwerken, en ronselde zelf geld en soldaten om de stad te belegeren zodat de Habsburgse invloed niet zou toenemen. Eind juni 1535 viel Münster.

Zorgvuldig beschrijft Panhuysen het pandemonium van gebeurtenissen dat zich gedurende dat anderhalve jaar voltrok, in het door het beleg geïsoleerde Münster en in verschillende Noord-Nederlandse steden: de strijd, de ontwikkeling van het ideeëngoed inzake gemeenschap van goederen en veelwijverij, de rol van vrouwelijke mediums en profetessen, de reacties van stadsbesturen en de kerkelijke machthebbers, en – uiteindelijk – de ondergang, het gruwelijke eindgericht.

Hans Moors

HET HEK VAN DE HEMEL

E. van der Wall, *Socrates in de hemel? Een achttiende-eeuwse polemiek over deugd, verdraagzaamheid en de vaderlandse kerk* (Verloren, Hilversum 2000), 91 blz., circa f25,-.

Theologische discussies duren lang, want het gelijk is natuurlijk aan 'gene zijde' van die ene. Over een van die langdurige polemieken schreef de Leidse hoogleraar Ernestine van der Wall een klein maar fijn boekje in de goed geproduceerde Zeven Provinciën Reeks.

Het ging om de hemelse zaligheid van heidenen, zoals niet-christenen vóór de negentiende eeuw werden genoemd, die ondanks hun niet- of andersgelovigheid een deugzaam en zinvol leven op aarde hadden geleid. Feitelijk was dit vraagstuk al zo oud als het christendom zelf. In het Europa van de Verlichting trok het opnieuw belangstelling, in Frankrijk, Duitsland en – met name – in de Republiek der Zeven Provinciën. Gedurende de achttiende eeuw werd de wereld immers almaar kleiner, het wereldbeeld van geïnformeerde tijdgenoten groter. De bekendheid met en kennis van andere culturen en godsdiensten nam toe, waardoor het begrip 'religie' een nieuwe invulling kreeg, de uniciteit en universaliteit van het christendom ter discussie kwam.

In de Republiek was deze polemiek – in Nederlandse context bekend als de Socratische oorlog – het felst, duurde ze het langst en bracht ze de meeste pennen in beweging. Het debat begon in 1769 en duurde bijna tien jaar, hoewel de thematiek daarna nog decennia lang bleef smeulen. Stond in eerste instantie de theologische kwestie van de heilsverwachting van deugdzaam heidenen – en de vermeend homoseksuele wijsgeer Socrates was er (volgens sommigen althans) één van – centraal, vrijwel meteen raakte ze verward in het kerkelijk-politieke thema van de grenzen van de (in de negentiende-eeuwse interpretatie van de Republiek tot mythische proporties verheven) tolerantie jegens andersdenkenden. In de praktijk van alledag ging het dus om de bevoorrechte positie van de gereformeerde kerk, die door dissenters, in het bijzonder de remonstranten, ter discussie werd gesteld. Kortom, de Socratische oorlog toont het onderlinge positioneringsproces van theologie, kerk en politiek.

De ambitie om door dit venster inzicht te bieden in het verlichte denken over vrijheid en vaderland maakt Van der Wall alleszins waar. Dat is geen geringe verdienste, want per slot van rekening was het laatste kwart van de achttiende eeuw niet de meest transparante periode in de Nederlandse geschiedenis. Veel stond op zijn kop en in de laat achttiende-eeuwse optiek van de Amsterdamse broedschrijver Ockerse volgden veranderingen op allerlei terrein elkaar op *'met eene snelheid, gelijk aan die der schimmen in eene toverlantaarn'*.

Het moderne Nederland – zo suggereert modern (begrips)historisch onderzoek – beleefde zijn 'Sattelzeit'. En Van der Wall laat kort en krachtig zien wat dat betekende.

Hans Moors

FEITEN VOOR EEN MAATSCHAPPELIJK DEBAT

P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 2000) 259 blz., f45,00.

Piet Emmer – bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de Europese expansie in het Atlantische gebied aan de Universiteit van Leiden – lijkt in zijn nieuwste boek verschillende rekeningen te willen vereffenen. Drie eeuwen lang, zo stelt hij, brachten Europacentrisme en racisme Nederlanders er toe om *'vreemde normen te accepteren'* en niet-blanke men-

sen te verhandelen. Emmer noemt die normen 'vreemd', omdat blanken nooit als slaaf werden verhandeld. Uit racistische motieven adopteerden Nederlandse handelaren de dubieuze praktijk van 'hun eigen soort' verkopende 'Afrikanen en Aziaten'. Dat was 'een groot historisch onrecht'.

Deze zienswijze compliceert – en vanuit wetenschappelijk oogpunt niet ten onrechte – de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel. Wie begon? Wie maakt de handel: de koper, of de verkoper? En wie is eigenlijk de koper, wie de verkoper? Bovendien laat Emmer zien, dat Nederland een van de kleinste slavenhandelsnaties was. Nederland is niet rijk geworden over de ruggen van de slaven, integendeel: geen land heeft zoveel verlies op deze tak van handel geleden. De schuld, het 'morele tekort', aldus Emmer, ligt enerzijds in het gegeven dat Nederland heeft meegedaan en slavernij toestond in zijn koloniën, anderzijds in het feit dat Nederland – het geringe economische belang ten spijt – achteraan liep bij de afschaffing van slavenhandel en slavernij.

Voor de onderbouwing van deze zienswijze zijn de afgelopen jaren, in Nederland en internationaal, veel onderzoeksgegevens beschikbaar gekomen. Maar in het maatschappelijke debat, dat begin dit jaar weer opvlamde, kan een genuanceerde visie op 'schuld en boete' niet altijd op bijval rekenen. Dat is begrijpelijk, want aan het perspectief van de 'erfgenamen' van de slaven voegt die visie niets toe; hen wordt veeleer iets ontnomen. Twintig jaar geleden, schrijft Emmer, werd hem dat al aangewreven en maakten studenten hem uit voor geschiedvervalser, reactionair en racist.

Jammer genoeg voelt hij zich vervolgens geroepen om ook deze persoonlijke rekening te vereffenen. Want hoe studenten vandaag de dag over hem oordelen, laat Emmer victorieus in het midden, maar zijn constatering dat studenten tegenwoordig 'alles commentaarloos' opschrijven, smaakt zuur.

Voor een 'essayist' toont Emmer weinig invoelingsvermogen. Uiteindelijk lijdt zijn boek daaronder. Dat is jammer, want als historicus slaagt Emmer er namelijk in om het Nederlandse aandeel in de transatlantische handel in slaven bevattelijk, prikkelend en vooral informatief te presenteren, zonder in een louter relaas van feitelijkheden te blijven steken. Knap en inspirerend is dit deel van het boek. Hoe ontstond de behoefte aan slaven in de Nieuwe Wereld? Hoe werd een slavenreis voorbereid, hoe ging het kopen van slaven in zijn werk en hoe verliep de oversteek van de oceaan, de verkoop en het 'socialisatieproces' van de Afrikanen in West-Indië? Wat is per slot van rekening het economisch belang geweest van de Nederlandse slavenhandel op de West? En welke effecten had de afschaffing ervan in 1814 gedurende de krappe halve eeuw vóórdat in 1863 de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën een feit was? Deze en vele andere interessante vragen komen aan bod, worden helder,

bedachtzaam problematiserend maar zonder moraliseren uitgewerkt en in samenhang gebracht. Die kracht van het boek accentueert echter ook het tekort van Emmer als essayist. Het nobele streven om historische kennis en interpretatie in het maatschappelijke debat te voegen, is niet geslaagd, brengt onbalans in het boek en wekt zelfs wrevel op.

Hans Moors

DAGBOEK VERENIGDE STATEN

Carel de Vos van Steenwijk, Een grand tour naar de nieuwe republiek: journaal van een reis door Amerika 1783-1784, ed. Wayne te Brake, egodocumenten deel 18 (Verloren, Hilversum 1999), 192 blz., f39,67.

Vanaf het moment dat in 1776 de Verenigde Staten zich onafhankelijk verklaarden, was er hier te lande veel sympathie voor de zaak der opstandelingen, maar tot een officiële erkenning kwam het voorlopig niet. Pas nadat de Engelsen de Republiek op hardhandige wijze de rekening hadden gepresenteerd voor de aan de Verenigde Staten betoonde vriendschap, kwam de zaak in een stroomversnelling: op 19 april 1782 erkenden de Staten-Generaal de republiek aan de andere zijde van de oceaan. Als ambassadeur van ons land in de Verenigde Staten werd P.J. van Berckel benoemd; de Engelse blokkade maakte zijn vertrek echter onmogelijk. Pas in de zomer van het volgende jaar, toen de vijandelijkheden opgeschort waren, kon hij met een klein gezelschap naar Amerika vertrekken.

Tot de instructies van de ambassadeur behoorden onder meer het aangaan van een goede relatie met het Amerikaanse Congres en het onderzoeken en verbeteren van de mogelijkheden van de Hollandse handel. Een eskader bestaande uit

vier schepen zou het gezelschap naar Philadelphia brengen.

EEN GRAND TOUR NAAR DE NIEUWE REPUBLIC

Een van de begeleiders van de ambassadeur was de vierentwintigjarige Carel de Vos van Steenwijk. Hij was afkomstig uit een aristocratische familie uit Drenthe en Overijssel, die betrokken was bij de patriottenbeweging. De hele reis heeft hij een dagboek bijgehouden. Hij schreef in een hele nuchtere,

zakelijke stijl over aardse zaken. En toch is het dagboek geen droge verzameling van alledaagse feitjes. Daarvoor is het beschrevene te boeiend en was ook Carel de Vos van Steenwijk te veel een mens van vlees en bloed.

Het is ongemeen boeiend door de ogen van iemand uit de achttiende eeuw het Amerika van toen te bekijken. De Vos van Steenwijk maakte observaties van het dagelijkse leven: het weer, herkomst van passerende schepen, de huizenbouw, landgebruik, de toestand van de wegen, enzovoort. Omdat de kwaliteit van de herbergen, met name in de zuidelijke staten nogal eens te wensen over liet, schreef hij ook over de kwaliteit van het eten en de bedden. Uit filosofische beschouwingen over de Verenigde Staten was de lezer vast en zeker minder te weten gekomen over het dagelijkse leven in de jonge republiek.

Al lezende realiseer je je ineens hoe gevaarlijk de overtocht kon zijn en hoe afhankelijk de achttiende eeuwse mens

nog van de elementen was. Door storm en tegenwind duurde de hele overtocht vijftien weken. Een van de schepen van het eskader, de Erfprins, verging met ruim driehonderd man voor de kust van Massachusetts. Door een wonder werd een aantal opvarenden, waaronder de jonge Gijsbert Karel van Hogendorp, gered. Waarschijnlijk was Van Hogendorp op de Erfprins omdat hij met zijn patriotse sympathieën, binnen de officiële, patriotse entourage van de ambassadeur wat uit de toon viel.

Opvallend is het betrekkelijk grote aantal schepen dat men op de Atlantische Oceaan tegenkwam; zeker een paar in de week. Waar mogelijk werden de schepen gepaaid om gegevens over het bestek uit te wisselen. De Vos van Steenwijk vermeldde elke dag de windrichting en met welk zeil men voer. Kreeg hij deze gegevens van de officieren aan boord, of had hij zelf verstand van de zeevaart?

Na drieëneenhalve maand op zee kwam het gezelschap in Philadelphia aan. Daar bleek het Congres vertrokken omdat het de toestand in de stad, met afgedankte militairen die bleven protesteren omdat ze nog maanden soldij te goed hadden, te gevaarlijk vond. Men was naar Princeton in New Jersey vertrokken. Daar werd Van Berckel door de tweëntwintig leden van het Congres ontvangen. Men sprak Engels en Frans met elkaar. Die dag ontmoette het gezelschap ook Washington, die op dat moment nog aanvoerder van het Amerikaanse leger was. De Vos van Steenwijk zou deze latere president nog een aantal malen ontmoeten en zelfs bij hem op Mont Vernon verblijven. Uit zijn dagboek spreekt duidelijk de grote bewondering die De Vos van Steenwijk voor de grote Amerikaan koesterde.

Na het bezoek aan het Congres begon De Vos van Steenwijk met enkele metgezellen aan een reis van een half jaar door de dertien Amerikaanse Staten. Het valt op hoe makkelijk hij eigenlijk de gehele Amerikaanse elite ontmoette; introductiebrieven maakten hem welkom bij iedere Amerikaan die toen wat te betekenen had. Iedere dag was er zo wel onderdak voor hem en zijn gezelschap geregeld. Alleen in de zuidelijke staten werkte het elitenetwerk minder. Bovendien waren de wegen daar vaak nauwelijks begaanbaar. Men was dan genooddacht in herbergen en zelfs een keer in de open lucht te overnachten.

De Vos van Steenwijk zag slaven en een enkele indiaan. Hij zag een neger als enige een poging doen een brandend huis te blussen; de rest van de mensen stond toe te kijken. Hij en zijn metgezellen moesten met slaven, die van hun meester opdracht hadden gehad het gezelschap te helpen, onderhandelen over de voorwaarden waaronder dat moest gebeuren. Zulke feiten kleuren ons beeld van de zwarten in Amerika iets bij. Maar ook over de gewoonten van de Amerikaanse jeugd wist De Vos van Steenwijk aardige dingen te vermelden: zo schreef hij een aantal malen over danspartijen die tot diep in de nacht doorgingen en over jonge mannen die er uren rijden voor over hadden om aan die partijen deel te kunnen nemen.

In New Jersey en New York waren er gemeenschappen waar nog Nederlands werd gesproken. De taal in de kerk was Nederlands. En dat terwijl sommige families al drie generaties in Amerika leefden! Dat geeft te denken over de snelheid waarmee 'onze' immigranten zullen integreren.

Dit prachtige dagboek geeft op een subtiele manier een mooie kijk op het leven in de Verenigde Staten aan het einde van de achttiende eeuw.

Hans Pols

HET VERHAAL VAN DE KLEINE MAN

Gita Deneckere, *Het katoenoproer van Gent in 1839. Collectieve actie en sociale geschiedenis* (Uitgeverij SUN, Nijmegen 1998), 159 blz., prijs f29,50

In 1839 moesten fabrieken in heel Europa vanwege overproductie en een algehele handelscrisis de deuren sluiten. Ook België, dat zich in 1830 van de noordelijke Nederlanden had afgescheiden, ontkwam niet aan de economische malaise. Door de onafhankelijkheid had de Belgische textielindustrie het al langer zwaar te verduren. Vóór de onafhankelijkheid nam de Belgische textielnijverheid een bevoorrechte positie in op de Nederlandse markt. Na de afscheiding moest ze zich op internationaal niveau meten met onder meer Groot-Brittannië dat door grootschalige mechanisatie goedkopere textielproducten kon leveren.

Ook de Gentse katoenindustrie had het moeilijk. Zo hadden in de loop van 1839 al twaalf van de 53 spinnerijen de deuren moeten sluiten. De werktijden van de spinnerijen die nog draaiden, waren tot de helft of zelfs tot eenzesde gereduceerd. De crisis trof de textielarbeiders uiteraard het hardst. Zij hadden steeds minder of helemaal geen werk, hun lonen daalden en de voedselprijzen stegen. In het najaar van 1839 begon het te gisten in Gent. Op 2 oktober 1839 kwam het tot een massale demonstratie. De betoging, waar tussen de zes- en tienduizend textielarbeiders aan deelnamen, verliep orde-lijk en 'sereen', maar na afloop vonden er op verschillende plekken in de stad schermutselingen tussen arbeiders en ordetroepen plaats, waarbij zelfs een dode viel. Die dag werden zestig arbeiders opgepakt. In de dagen erna bleef het hier en daar onrustig, maar het repressieve optreden van de ordetroepen zorgde ervoor dat de meeste arbeiders zich gedeisd hielden.

Om de opstandige arbeiders tegemoet te komen, drong het lokaal bestuur er bij de Belgische koning Leopold I op aan een oplossing te zoeken voor de problemen waarmee de Gentse katoenarbeiders en -industrie hadden te kampen. Het verzoek om in te grijpen had succes, want in de maanden na het oproer nam de Belgische regering maatregelen om de voedselprijzen te drukken en de katoennijverheid te begunstigen.

De Belgische historica Gita Deneckere heeft een micro-analyse van deze opstand gemaakt en er het boek *Het katoenoproer van Gent in 1839* over geschreven. Haar publicatie begint met een hartstochtelijk pleidooi om de geschiedenis van de gewone man niet op een kwantitatieve, maar kwalitatieve wijze te beschrijven. Deneckere wil 'het verhaal' in ere herstellen zonder daarbij de wetenschap uit het oog te verliezen.

Door nauwgezet historisch (archiefo)nderzoek naar en een detaillistische beschrijving van het Gentse katoenoproer probeert ze eerdere interpretaties, waarbij Gentse orangisten, republikeinen en textielabrikanten als aanstichters van de rebellie zijn genoemd, te weerleggen. Volgens Deneckere was de massademonstratie van 2 oktober 1839 door Gentse spinners zelf geïnitieerd zonder dat daar een duidelijk ideologisch standpunt achter zat. Het katoenoproer van 1839 kwam voort uit werkloosheid en honger en lijkt in dit opzicht op een pre-industrieel (voedsel)oproer. Dit soort opstanden kwam veelal voort uit armoede en het gevoel weinig meer te kunnen verliezen.

Moeten middelbare scholen dit boek nu aanschaffen voor hun mediatheek? Als leraren geschiedenis hun leerlingen op aantrekkelijke wijze inzicht willen verschaffen over hoe oproeren ontstonden, wie hierin het voortouw namen en welke resultaten ze opleverden, zijn er misschien betere voorbeelden te vinden. Een geromantiseerde, historische film als 'Daens' zal leerlingen veel meer aanspreken dan het boek van Deneckere. Hoewel de auteur een oproep doet om 'het verhaal' in ere te herstellen, begint ze haar boek namelijk met een zware theoretisch-wetenschappelijke inleiding die menige leerling zal afschrikken. Ook de lijn van haar 'verhalende' betoog is niet altijd even helder. Bovendien is het storend dat de vele Franse citaten, die in het overigens goed gedocumenteerde en fraai geïllustreerde boek zijn opgenomen, soms wel en dan weer niet worden vertaald. Dit neemt niet weg dat Deneckere erin is geslaagd de geschiedenis van de gewone man boven water te krijgen. De ambachtelijk, 'beschrijvende' methode biedt bovendien een nieuw perspectief op het Gentse katoenoproer.

Zoals Deneckere in haar boek schrijft: *'De methode van de gevalstudie - één voor één, waarbij de één iets opsteekt van de ander - is immers ook een manier waarop de wetenschap stiltejes vooruit gaat'*.

Jeffrey van Woensel

KRAKEND RESPECTABEL

E. Duivenvoorden, Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999 (De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 2000) 370 blz., f39,90.

Het is de eenentwintigste eeuw. De tijd van het jaloers worden is angebroken. Veel kraakpanden die in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw in traag verval leken te raken, zijn nu vaak mooi gerenoveerde koopwoningen in gewilde vooroorlogse buurten. De voormalige bewoners zijn soms gebleven – met yups en hipo's als burens.

Voor het gevoel lijkt de kraakbeweging zo verbonden met een specifieke periode in de naoorlogse geschiedenis: de jaren van het 'provotariaat', de 'Kritiese Universiteit' van Amsterdam, het 'sloopalarm', de Nieuwmarktrellen, 'AAP', 'LOK', 'SOK', de barricades en stoeptegels van 1980, Suske en Wiske en *De Keizerkraker*, de AntiKernenergieBeweging, antifascismecomités, punk, hardcore, Onkruid, RARA, stadsvernieuwingsbeleid, HAT-eenheden – het lijkt ver weg maar het gaat om de afgelopen vijftig jaar. Een verleden weliswaar dat sinds het midden van de jaren tachtig minder sprekend is geworden, maar een geschiedenis ook die het heden en de toekomst raakt. Want de kraakbeweging bestaat nog steeds en de baaiert van ideeën die haar destijds hebben gevoed zijn deels gerealiseerd, deels gemeengoed, deels respectabel geworden. En zijn gelukkig deels ook idealen gebleven.

De socioloog en filosoof Eric Duivenvoorden heeft een heel mooi boek over deze geschiedenis geschreven. Per hoofdstuk behandelt hij fasen in de ontwikkeling van de kraakbeweging; met name in Amsterdam, hoewel de woelingen in andere Nederlandse steden eveneens aan de orde komen. Duivenvoorden slaagt erin deze geschiedenis herkenbaar te maken, te laten leven. Het boek staat vol verhalen, zonder in anekdotiek te vervallen. Divers bronnenmateriaal – schrifturen, interviews, film- en beeldmateriaal – is gebruikt om de kraakbeweging te objectiveren, te plaatsen. Misschien ook om haar te omarmen, maar de passie waarmee het boek is geschreven geeft beet aan 'de tandeloze tijd'. Is dat niet iets om jaloers op te zijn?

Hans Moors

VOOR WERKSTUKKEN EN P.O.'S

Hans Bonke, De zeven reizen van de Jonge Lieve. De biografie van een VOC-schip, 1760-1781 (uitg. SUN, Nijmegen 1999), 217 blz.

De SUN zet haar maritieme reeks voort. Afgelopen jaren verschenen achtereenvolgens *Om de Noord* (zie *Kleio* 1996/7, 33) en *Om de Zuid* (zie *Kleio* 1997/7, 37), fraaie heruitgaven van respectievelijk het journaal van Nova Zembla en dat van de eerste schipvaart van De Houtman naar Indië. Nu is er de studie van Hans Bonke, archeoloog en historicus, naar de wedervaren van één van de duizenden VOC-schepen, het achttiende-eeuwse retourschip Jonge Lieve, dat zeven reizen naar Indië maakte.

Voordat de lezer voor de eerste reis met de Jonge Lieve van wal steekt, is hij al halverwege het boek. In de eerste honderd pagina's schetst Bonke op zakelijke wijze, wat iedere Nederlander zou moeten weten over de VOC. Dit deel van het boek biedt een handige, beknopte beschrijving, en dus een waardevolle aanvulling op publicaties als van Els Jacobs en Femme Gastra. De VOC organiseerde in de twee eeuwen van haar bestaan in totaal ruim 4700 reizen naar Indië, en 3000 reizen terug naar Europa. Van de 1700 retourschepen gingen er 246 verloren door ongelukken of oorlog. De VOC had de grootste rederij ter wereld en was met afstand de grootste onderneming van ons land. Er waren jaren bij, dat er 20% dividend kon worden uitgekeerd. We lezen hoe het er in de kamer Amsterdam van de VOC aan toe ging. Elke reis begon in het Oost-Indisch Huis. Daar werd ook de kas bijgehouden, en daar waren ook het pakhuis en de equipage. Bonke neemt ons ook mee naar de scheepswerf Oostenburg, waar tussen 1660 en 1796 meer dan 500 schepen werden gebouwd. De romp van de Jonge Lieve werd in drie maanden gebouwd, het opkalefateren en de afbouw duurden zes maanden. Van het bewuste schip is geen constructietekening bekend (wel een schilderij), maar zorgvuldig deducerend aan de hand van gegevens van andere schepen komt de auteur tot een plausibele reconstructie.

Vervolgens beschrijft Bonke hoe de reizen in het algemeen verliepen: het wachten op een gunstige oostenwind bij Texel, de inspecties, de route via Brazilië en de Kaap, en vandaaruit naar Ceylon of Batavia. Jammer genoeg ontbreekt hier een duidelijk kaartje van die route. Dan beschrijft hij de gang van zaken in Azië: hoe de VOC munt sloeg uit de niet onbelangrijke handel tussen de Aziatische landen onderling. Het leven aan boord van de VOC-schepen levert ook interessante verhalen op: de zielverkopers in Amsterdam, de wees-

jongens, de gages, en de rangen en standen aan boord. Hoe de geestelijke verzorging was geregeld, hoe de discipline werd gehandhaafd, de medische verzorging, de voedsel- en drankvoorziening, het slapen, de kleding, het tafelgerei: van dat alles geeft de auteur accurate, zij het soms droge, beschrijvingen.

Van het schip de Jonge Lieve zijn de scheepsjournalen verloren gegaan. Om toch de biografie van zo'n schip te schrijven, was voor Hans Bonke een hele toer. Zijn relaas steunt op dagregisters, vrachtbrieven en inspectierapporten. Daardoor kunnen wij ons figuurlijk bij Texel laten inschepen en meevaren op de lange reis naar Indië. Zo'n reis duurde heen en terug zo'n anderhalf tot tweeënhalf jaar. Allerlei gebeurtenissen van onderweg worden door Bonke beschreven: het sterven van de ene matroos na de andere, de beroerde weersomstandigheden, de in-en verkoop van goederen, het varen in konvooi, de uitbetaling van de gages, de onbeschrijflijke stank van de watertonnen, diefstal en berechting, allerlei scheepsreparaties, aanvallen van zeerovers, ziekten aan boord, enzovoort. Er zijn periodes van tachtig dagen waarin de zeelui alleen maar water om zich heen zien. Groot is dan de vreugde, wanneer de verlossende kreet 'land in zicht!' klinkt.

Na zes retourreizen werd de Jonge Lieve niet langer geschikt bevonden voor de lange reis terug van Indië naar Europa. Het was alleen nog in 'zagte vaarwateren' te gebruiken. In 1781 werd de 'blote romp' van het afgeleefde schip voor een appel en een ei verkocht om gesloopt te worden. Bonke eindigt met overzichten van de lotgevallen van de in totaal 2147 opvarenden in Batavia en andere verblijfspoten in de Oost. Het boek is waardevol voor de schoolbibliotheek. Het biedt voldoende basisstof voor werkstukken en praktische opdrachten.

Jan van Oudheusden

EEN WOLK VAN VERHALEN

M. Poorthuis en Th. Salemink, *Op zoek naar de blauwe ruiter. Sophie van Leer: een leven tussen avant-garde, jodendom en christendom (1892-1953) (Valkhof Pers, Nijmegen 2000), 552 blz., f49,50.*

Welke Sophie? Deze vraag loopt als een rode draad door de biografie, of liever het leven dat door Poorthuis en Salemink is uitgelicht. Sophie van Leer, geboren in een joods gezin, was dichteres, anarchiste, bewoog zich in de Duitse avant-garde en bekeerde zich in doodsnood tot het katholicisme. Haar naam werd Francisca, haar dubbelwaardige streven het jodendom tot de moederkerk te brengen én het vooroorlogse katholieke antisemitisme en anti-judaïsme te bestrijden. Gehuwd met een ariër, voor het nationaal-socialistische regime naar Nederland gevlucht, ontkwam zij juist vanwege haar huwelijk aan deportatie.

Moeder, wier dochter in 1998 dichtte: 'Wat heb ik je ooit gehaat, / Om wie je was, om wat je deed, / Omdat je altijd verder draafde, / Zonder begrip om andermans leed.'

Publiciste, wier werk is vergeten.

Wagneriaan, militant zioniste en mystica.

Hoeveel zielen? Hoeveel harten? Hoeveel zinnen?

Poorthuis en Salemink komen daar niet uit. 'Een wolk van verhalen omringt de hoofdpersoon van deze biografie.' Dat is hun

slotzin. Ietwat teleurstellend toch, temeer omdat ze in hun inleiding op enigszins getroubleerde toon naar de 'onophefbare dubbelzinnigheid van de keuzes van de onderzoeker' verwijzen: keuzes die geen waarheid hoeven zijn, maar desondanks gemaakt moeten worden. Elke historicus zit daarmee, elke biograaf a fortiori. Maar als het op kiezen aankomt, overtuigen de auteurs niet. Het lijkt alsof ze zelfs niet echt hebben durven kiezen voor het kaleidoskopische beeld dat ze schetsen. De ondertitel is wat dat betreft al een veeg teken. Gecombineerd met de gedragen, soms wat zalvende stijl, (gelardeerd met jargoneske geleerdheid) waarin hun 'verhalen' over Sophie/Francesca zijn geschreven, irriteert dat. Zonde, want het zijn van hun hoofdpersoon is meer dan boeiend genoeg om het boek te dragen. En de auteurs hebben beschikt over veel en interessant bronnenmateriaal. Hun studie is gedetailleerd, uitstekend gedocumenteerd en stijgt moeiteloos uit boven de levensbeschrijving tot een zinvolle analyse van de interferentie van identiteitsvormingsprocessen in katholieke en joodse milieus in de decennia rond de Tweede Wereldoorlog. Het gaat ook over confronterende nationale sentimenten, de zo sterk riekende vluchtigheid ervan, die in de diepste porieën van de huid geademd is. Kortom, voornoemde kritiekpunten daargelaten, is *Op zoek naar de blauwe ruiter* een intrigerend boek. De 'verhalen' beklijven. En de uitgeverij van de 'familie Roes' heeft er bovendien – zoals we van de Valkhof Pers gewend zijn – een prachtige uitgave van gemaakt.

Hans Moors

CORONA GIDSEN

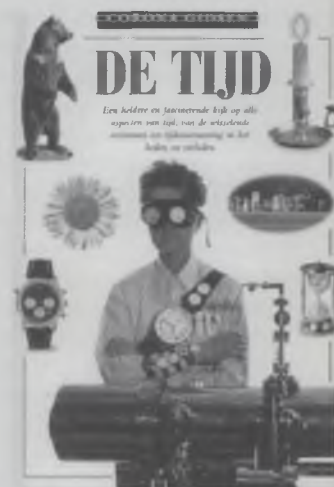
De auto; Gevechtsvliegtuigen; Beroemde scheepsrampen; De tijd (Ars Scribendi, Harmelen 2000), 32 blz., f24,95 per stuk.

De nieuwe delen uit reeks 'De geschiedenis van ...' zijn geschreven voor kinderen van 8 tot 12 jaar. Elk deel bevat 32 pagina's met korte inleidende teksten, tientallen kleurenfoto's en toelichtende teksten die met feitelijkheden zijn doorspekt. Op elke spread (twee pagina's) wordt een nieuw onderwerp belicht.

De boekjes zijn door hun toegankelijkheid en aantrekkelijke vormgeving geschikt als inspiratie- en informatiebron bij het zelfstandig maken van een werkstuk over een historisch onderwerp. Een nadeel is dat de informatie enigszins versnipperd, zonder enige samenhang en vaak los van de historische context gepresenteerd wordt, waardoor aanvullende informatie uit andere bronnen noodzakelijk is.

De delen over de evolutie van de auto en over gevechtsvliegtuigen kunnen goed gebruikt worden bij een bespreking van de technologische ontwikkelingen die mede het aanzien van de twintigste eeuw hebben bepaald. Het deel over de tijd biedt veel aanknopingspunten voor een boeiende introductie op het vak geschiedenis in de eerste klas. Wat is tijd? Hoe kan tijd worden gemeten? Hoe beheerst de tijd ons leven?

Carla van Boxtel

HET VERHAAL VAN FANNY PHILIPS

Jeroen van den Eijnde, René Kok en Kees van den Oord (red.), *Brieven van Fanny Philips aan Ans Schreurs 1942-1943* (Stichting Nationaal Kamp Vught / Boekhandel Adr. Heinen, 's-Hertogenbosch 2000), 120 blz., prijs f19,50.

Fanny Philips was twintig toen ze vermoord werd. In 1943 vertrok ze, samen met haar ouders, broer en zus, vanuit Den Bosch per bus naar Westerbork. Op 17 september van dat jaar hoorde zij samen met duizend andere joden tot de inzittenden van de trein uit Westerbork naar Auschwitz, waar ze meteen bij aankomst werd vergast. Zij was een van de ruim honderdduizend joodse Nederlanders die slachtoffer werden van Hitlers moordmachine. Dankzij de uitgave van haar brieven is Fanny nu tot leven gewekt.

Fanny is de levenslustige meid van een rijke Bossche sigarenfabrikant. De familie woont in de monumentale villa Muiserick te Vught, omringd door personeel en veel luxe. De MMS-jaren op het Marialyceum zijn gevuld met tennissen, hockeyen, flirten, reizen en af en toe studeren. Fanny is een mooie meid, het middelpunt van een uitgebreide vriendenkring. Het leven lacht haar toe.

Met de Duitse bezetting wordt het anders. Fanny is niet meer welkom op het Marialyceum. De statige villa in Vught moet worden verruild voor een bovenwoning. Op 2 mei 1943 moeten alle joden de gele ster dragen. Fanny schrijft: *'t Is een pracht exemplaar ... En t' leukste is nog dat ze knal-oranje zijn. Dus iedereen die je tegenkomt roept "Oranje boven" of "leve de koningin". Er is afgesproken dat iedereen die iemand met zo'n ster tegenkomt z'n hoed voor hem afneemt..'*

De ellende gaat door. De familie moet de fietsen inleveren. Fanny mag niet meer naar de kapper. Ook mag ze niet meer tennissen en mag ze alleen nog maar tussen 3 en 5 uur boodschappen doen.

Hoe benauwend en onheilspellend de situatie voor de familie Philips ook is, vader blijft hopen dat zijn NSB-kaartvriend hem en zijn gezin van transport naar het oosten kan vrijwaren; deze man heeft Philips namelijk een plaatsje aangeboden tussen de zogenaamde Barneveld-joden, die zijn vrijgesteld van deportatie. Zelfs als het naar Westerbork gaat, hoopt die vader nog op Barneveld. Zijn vertrouwen in de medemens kost hem en zijn gezin het leven. Fanny's broer Hans voelt al wat de nazi's met de joden van plan zijn. Hij had liever willen vluchten, zoals de bevriende familie Bendiks, die de oorlog zal overleven. *'Voor mij zit er niets anders op dan me af te laten maken in Polen. Pa vertrouwt op die rot-NSB-er. Nee, dat wordt voor alle vijf de gaskamer.'*

Een aantal brieven van Fanny is bewaard gebleven. Ze correspondeerde met haar Bossche vriendin Ans Schreurs, die op kostschool zat. Uit die brieven is al eerder geciteerd, zoals door Jeroen van den Eijnde (directeur Nationaal Monument

Kamp Vught) in zijn boek uit 1994 over Vught in de Tweede Wereldoorlog (Vughtse Historische Reeks). Vervolgens kwam er een heel pakketje nagelaten foto's en andere documenten tevoorschijn. Samen met de geschiedenisdocenten René Kok en Kees van de Oord wijdde Van den Eijnde zich aan de uitgave van de brieven en het fotomateriaal. Ze spraken met kennissen, en ontcijferden en becommentarieerden de tekst.

De lezer wordt vakkundig in de sfeer van Den Bosch-Vught tijdens de Tweede Wereldoorlog verplaatst. Hoe is het mogelijk, lijken ze zich af te vragen, dat zo'n schoolhoofd joodse leerlingen verwijderde, en na de bevrijding deze kinderen doodzwijgt, terwijl in 1945 slachtoffers van het militair geweld van 1944-45 wél werden gememoreerd? Het oordeel laten zij aan de lezer over.

Het resultaat is een indrukwekkend boekwerk, dat dankzij diverse financiële bijdragen voor een luttel bedrag te koop is. Fanny komt naar voren als een opgewekt meisje, voor wie de maatregelen van de bezetter slechts af en toe inbreuk lijken te maken op het dagelijks leven. Dat is maar schijn. Tegenover haar penvriendin wil ze zich flink houden. Het gaat veel over de verjaardagen, over hobby's, over de haperende verwarming, over de gezondheid, over wandelingen en flirtpartijen. Ze is erg geïnteresseerd in het wel en wee van haar vriendin. De laatste brief sluit ze af met: *'Nu, Ans, ik omhels je en wens je verder alles goeds toe, en laten we maar zeggen tot ziens!! Hou je taai hoor. Dag! veel liefs en een zoen van je vriendin Fanny.'*

Afgezien van een kaart uit Westerbork is dit het laatste levensteken van Fanny. Omdat je de afloop kent, grijpt het lezen van triviale wissewasjes je aan. Het boek zou in geen enkele schoolbibliotheek mogen ontbreken.

Jan van Oudheusden

Kleiookrant

VGN

Nieuws van het bestuur is te vinden op de website van de VGN:
<http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

KLEIO

Kleio is de laatste twee jaar ook verkrijgbaar voor visueel gehandicapten via de braillelees-regel/spraakbox. Nadere informatie hierover is te krijgen bij de CBB, Christelijke Bibliotheek voor Blinden en Slechtzienden, te Ermelo, tel. 0341-551014.

42

Defensie ter Discussie

Lees en discussieer mee over het inzetten van Nederlandse militairen

Moeten Nederlandse militairen wel of niet ingrijpen in buitenlandse conflictsituaties? En hoeveel risico mogen zij daarbij lopen? Hoe veilig is Nederland zelf eigenlijk? Srebrenica, Sierra Leone, Commissie Bakker en Eritrea; de krijgsmacht staat de afgelopen maanden weer volop ter discussie in de media en de politiek.

Kritische vragen staan ook centraal in *Defensie ter Discussie*, een krant die Maatschappij & Krijgsmacht, in samenwerking met het Instituut voor Publiek en Politiek, heeft ontwikkeld voor het onderwijs. De krant bevat allerlei informatie om jongeren kritisch te leren kijken naar de dilemma's van inter-

ationale veiligheid en militaire interventie. Het afgelopen jaar hebben verschillende scholen de leskrant ontvangen en gebruikt om over dit soort vragen te discussiëren. Tevens organiseerde Maatschappij & Krijgsmacht een reeks discussies tussen scholieren en militairen. Zowel de scholen (docenten en scholieren) als de militairen waren hierover enthousiast.

Docenten kunnen de krant onder hun leerlingen uitdelen en gebruiken bij hun lessen. Daarnaast is de krant ook geschikt als achtergrondinformatie bij debatten. Door middel van het project *Defensie ter Discussie* biedt Maatschappij & Krijgsmacht jongeren en (jonge) militairen de kans om met elkaar te debatteren over vraagstukken van vrede en veiligheid. Dergelijke bijeenkomsten kunnen door bemiddeling van Maatschappij & Krijgsmacht worden georganiseerd, hetzij op school, hetzij op een militaire locatie. In het laatste geval wordt het debat

voorafgegaan door een rondleiding op een kazerne of basis.

Bij dit nummer van *Kleio* is een krant gevoegd. Wilt u meer kranten (kosteloos) ontvangen en/of deelnemen aan de debatten, neem dan contact op met het bureau Maatschappij & Krijgsmacht, Instituut voor civiel-militaire betrekkingen t.a.v. Nathalie Kröner Brasserskade 227-A, 2289 Rijswijk. Tel. 015 - 215 27 45 Fax 015 - 215 28 24 E-mail: maatschappij.en.krijgsmacht@smk.nl

Nederlands Audiovisueel Archief

Wandel- en strijdliederen van de AJC

Het NAA heeft een nieuw klankbeeld uitgebracht dat een aanvulling is op de verzamelingen socialistische strijdliederen die al eerder zijn verschenen. Het cassettebandje is samengesteld door Fred de Kok en bevat behalve twaalf liederen, verschillende voordrachten en een rede van Koos Vorrink. De AJC was de socialistische Arbeiders-Jeugd-Centrale en bestond van 1918 tot 1959. Als wegbereider en uitvoerder van het 'ethisch socialisme' kwam de AJC met andere liederen dan de 'grote' arbeidersbeweging. Het klankbeeld bestaat uit een cassettebandje en een losbladi-

ge brochure met een uitgebreide inleiding en toelichting op de liederen en alle teksten.

Bij het NAA zijn ook andere klankbeelden verkrijgbaar: Arbeidersstrijdliederen 1882-1982 deel 1 en 2, Omroepverzuiling in het Interbellum, Radio Oranje 1940/1941, Jeugdstrijdliederen van de Nationale Jeugdstorm 1934-1945, Benito Mussolini 1932-1944, De Nederlandse nazi-radio 1941-1943, Radioberichten over bevrijding en capitulatie mei 1945, De Nederlandse houding inzake Indië en Indonesië 1941-1946, en de Hongaarse opstand van 1956. De prijs is zeer schappelijk, maar f15,- per pakket. In verband met de auteursrechten moet men wel schriftelijk verklaren dat deze bronnen alleen bestemd zijn voor gebruik op school.

Een aanvraagformulier voor een klankbeeld is verkrijgbaar bij: NAA-Fonothek, t.a.v. Fred de Kok Postbus 1060 (postvak A11) 1200 BB Hilversum tel. 035-677 5928/ fax 035-677 5930.

Digitaal lespakket Utrechts Archief

Trijn van Leemput en kasteel Vredenburg

De 'dwangburght' kasteel Vredenburg is destijds in opdracht van Karel V gebouwd midden in de stad Utrecht om de bevolking in toom te kunnen houden. De keizer had in 1528 de wereldlijke macht van de bisschop van Utrecht overgenomen en was vast van plan deze ook te houden.

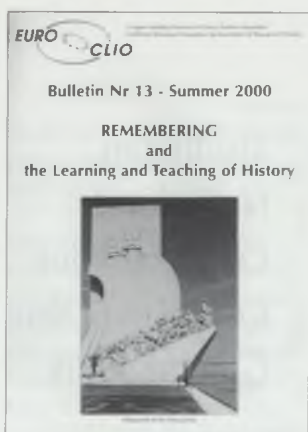
Het gebouw werd het symbool van de Habsburgse macht en een doorn in het oog van de Utrechtse opstandelingen. Op 2 mei 1577 werd de vesting bestormd en verwoest. Voorop ging Trijn van Leemput, een hopmansvrouw, die de eerste steen loshakke. Er werd degelijk werk verricht door de Utrechtse stedelingen. Van het kasteel bleef vrijwel niets meer over.

De levensgeschiedenis van Trijn en het verhaal achter de bestorming zijn te vinden in het virtuele lespakket dat staat op de website www.hetutrechtsarchief.nl rubriek onderwijs.

Aan de hand van prenten, afbeeldingen van Trijn en tijdgenoten en oude rekeningen en andere stukken kunnen de leerlingen zelf de geschiedenis achterhalen.

Dit lespakket werd in opdracht van het archief samengesteld door Buro 1896 en is gepresenteerd op de afgelopen Didactiekconferentie. Het is nu volledig bijgewerkt.

Op de archiefsite zijn ook de lotgevallen te vinden van het Utrechtse weeskinder Leendert Stuuroort, die vanaf 1735 verbleef in het St. Elisabeth-gasthuis, het oudste weeshuis in Nederland.

Euroclio

Bulletin 13 is verschenen: REMEMBERING and the Learning and Teaching of History

Het blad bevat artikelen en verslagen met betrekking tot de jaarlijkse conferentie, die in maart 2000 plaats vond in Portugal. Verder wordt er aandacht besteed aan de Vrede van Versailles en komen andere activiteiten van Euroclio ter sprake.

Geïnteresseerd? Vraag het nummer aan bij het bureau van Euroclio:
t.a.v. Danielle Heerens,
Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag
email: danielle@euroclio.nl

Rijksmuseum van Oudheden Leiden

Farao's van de Zon: Achnaton, Nefertiti, Toetanchamon 3 november 2000 t/m 18 februari 2001

Kort geleden is deze tentoonstelling geopend van meer dan tweehonderd spectaculaire kunstvoorwerpen uit vele musea in de wereld. De periode die de tentoonstelling bestrijkt is relatief kort en uitzonderlijk. Door de verplichte verering van Aton als enige god was er tijdelijk een belangrijke wijziging in de godsdienst en ongetwijfeld ook in de machtsverhoudingen in het rijk. De farao Achnaton bouwde een nieuwe hoofdstad en de standbeelden en muurschilderingen uit die

tijd ademen een nieuwe geest. Dit is de gelegenheid om een goede indruk te krijgen van die uitzonderlijke periode in de Egyptische geschiedenis.

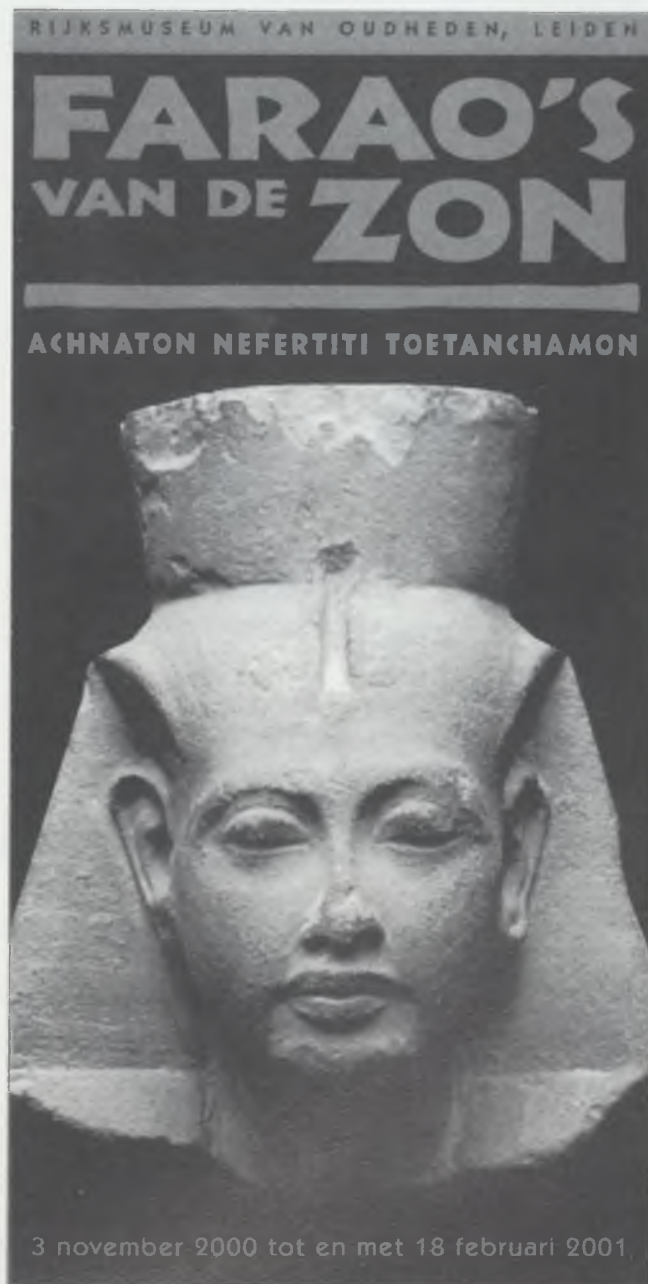
De tentoonstelling was eerder te zien in de VS. De bijbehorende catalogus is een fraai boek onder redactie van Rita E. Freed e.a., in het Nederlands uitgegeven door Ludion (Amsterdam 2000), 320 blz., 445 illustraties in kleur en nog wat zwart/wit, prijs f89,90.

Het museum heeft ook een eigen tentoonstellingsboekje, een farao infocentrum en een website met farao kiosk: www.rmo.nl

Asterix en Europa

De tentoonstelling 'Asterix en Europa' is een succes. Hij wordt daarom verlengd tot en met 7 januari 2001. Op de tentoonstelling worden archeologische voorwerpen gecombineerd met vergrote striptekeningen uit de albums van Goscinny en Uderzo. Je loopt door de strip tussen de gebruiksvoorwerpen van zo'n 2000 jaar geleden. Van februari tot en met augustus 2001 zal de Asterix-tentoonstelling te zien zijn in Tongeren, in het Provinciaal Gallo Romeins Museum.

Rijksmuseum van Oudheden,
Rapenburg 28, Leiden.

Omniversum

Mysteries of Egypt

Nog niet gezien, maar zo te lezen is deze film echt iets om leerlingen mee naartoe te nemen. Omar Sharif vertelt zijn kleindochter over zijn land op een reuzenscherm van 840 vierkante meter. Een team van *National Geographic* maakte de opnames buiten en in de schatkamers van de farao's. De film is geregisseerd door Bruce Neibaur, die zich liet ondersteunen door vooraanstaande Egyptologen.

Een voorproefje kun je krijgen via de website van *National Geographic*: www.nationalgeographic.com/egypt/imax Voor informatie over prijzen en tijden: www.omniversum.nl of tel. 0900-6664837.

Maritiem Museum Rotterdam

Schoolplaten spreken boekdelen! Maritieme geschiedenis aan de wand

Van 11 november t/m 13 mei zijn zo'n dertig schoolplaten te zien in het Maritiem Museum, die te maken hebben met zee en scheepvaart of met Rotterdam en de haven. Schoolplaten voor 'het aanschouwelijk onderwijs' bestaan al lang. In 1855 verscheen de eerste serie historische wandplaten, vanaf 1879 zijn er ook aardrijkskundige platen.

'Nova Zembla' (met overwin-
teraars en ijsberen), 'Bestevaer'
(Cornelis Tromp), 'De
Boompjes' (de Rotterdamse
haven) zijn nog steeds het
aanzien meer dan waard.
Geen tijd? Een aantal school-
platen is te zien op
www.mmph.nl

Bezoekadres: Leuvehaven 1.
Op maandag gesloten.

Rijksmuseum Amsterdam

Regenten in de kleren De schenking Six tot en met 11 maart 2001

De eerste drukte zal inmiddels wel geluwd zijn, maar zo te horen is het de moeite waard een bezoek te brengen aan de tentoongestelde kostuums van de Amsterdamse regentenfamilie Six. Aangevuld met afbeeldingen van de dragers geven deze kostuums en jappen met accessoires een kleurrijk en gevarieerd beeld van het rijke leven aan de grachten en op de buitens langs de Vecht en in het Gooi in de achttiende, negentiende en voor in de twintigste eeuw. Behalve kleding van familieleden, zijn er ook kostuums te zien die speciaal werden aangeschaft voor tableaux vivants (denk aan Couperus) en gecostumeerde feesten.

Bij de tentoonstelling is een *Museum-dossier* verschenen met allerlei teksten (uit dagboeken, brieven, inventarissen en kasboeken) en bijzondere foto's. De moeite waard om even te kijken of dit iets zou kunnen zijn voor een geïnteresseerde leerling.

B.M. du Mortier schreef de bijbehorende gelijknamige catalogus (Waanders, Zwolle 2000), 64 blz., ca. 50 illustraties in kleur, f24,95.

Studiedag Nederlands Centrum voor Contemporaine Geschiedenis

Breekbaar en maakbaar: leefvormen in beweging Nederland in de 20e eeuw

Op vrijdag 17 november wordt in de Kargadoor in Utrecht (Oudegracht 36) een congres gehouden over leefvormen: het gezin en gezinsbeleid, andere leefvormen en regelgeving daarbij, wensen van de samenleving en beleid als weerspiegeling van een periode en vormgever ervan.

Het congres wordt voorgezeten door Jac. Bosmans. Christien Brinkgreve houdt de openingslezing. Door middel van series korte lezingen afgewisseld met discussie komen aspecten van leefvormen van 1901 tot nu aan bod. De dag kost f50,- (zonder lunch f35,-), leden van de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw f40,- (f25,-).

Voor inschrijving en nadere informatie:
Nederlands Centrum voor
Contemporaine Geschiedenis,
Oude Boteringestraat 52
9712 GL Groningen
Tel. 050-363 7699
www.nccg.nl
nccg-buro@ub.rug.nl

Studiedag Erasmus Universiteit Rotterdam

'Leven naast de catastrofe', Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

Op 15 december 2000 zal de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen een studiedag houden over allerlei

ontwikkelingen in het neutrale Nederland die verband hielden met de Eerste Wereldoorlog.

Voor meer informatie:
E-mail: studiedagwo1@fhk.eur.nl
website: <http://www.fhk.eur.nl/evenementen/>

Congres Universiteit Utrecht

The Impact of the Vietnam War in Western Europe 15 en 16 december

De Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste eeuw heeft het druk. Na de studiedag in november organiseert zij samen met de Utrechtse Vakgroep Geschiedenis een tweedaags congres, waarin historici en politieke wetenschappers uit diverse landen lezingen geven over de uitwerking van de Vietnam Oorlog op hun land. De organisatie is in handen van Duco Hellema, Niek Pas en Hans Righart. Sprekers zijn onder andere: Robert MacMahon (USA), Bernerd Brillant, Laurent Jalabert (Frankrijk), Sören Rasmussen (Denemarken), John Young (UK), Michael Schmidtke (Bielefeld) en Peppino Ortoleva (Italië).

De kosten bedragen voor niet-leden f100,- voor het hele congres, voor één dag de helft. Inschrijving bij Gerrit Voerman, Documentatie Centrum Nederlandse Politieke Partijen, Oude Boteringestraat 52, 9712 GL Groningen. Tel. 050-363 6830 e-mail: dnpp@ub.rug.nl

Dieren in onze geschiedenis

**Schülerwettbewerb
Deutscher Geschichte um
den Preis des
Bundespräsidenten.**

Al enige jaren doen Nederlandse leerlingen en hun geschiedenisdocenten mee aan deze tweejaarlijkse onderzoekswedstrijd voor het vak geschiedenis. Enkele malen werden daarbij hoge prijzen gehaald.

Het thema van de nieuwe wedstrijd, *Genutzt-geliebt-getötet, Tiere in unserer Geschichte*, is leuk en origineel. Het biedt aanknopingspunten voor een variëteit aan onderzoekjes en is bij uitstek geschikt voor omgevingsonderwijs. Voorbeelden die in de gedetailleerde brochure van het Schülerwettbewerb gegeven worden zijn; de cultuur van het slachten en de verschillen tussen vroeger en nu; geschiedenis van de dierenbescherming en milieubewegingen; dieren en macht, het dier als symbool; en als excentriekste voorbeeld; de coloradokever die in Oost-Duitse propaganda als biologisch wapen van het Amerikaans imperialisme wordt afgeschilderd.

Het concept van een wedstrijd heeft geen traditie in Nederland. Toch kan het leuk zijn om een keer mee te doen. Het internationale karakter van de wedstrijd en de span-

ning van de mogelijkheid een prestigieuze prijs te winnen spreken veel leerlingen aan.

Verskillende werkvormen zijn toegestaan, bijvoorbeeld geschreven werkstukken, zelfgemaakte CD-Rom's en website's, maquettes of videoreportages. Een belangrijke beperking is wel dat de inzending in de Duitse taal moet geschieden. Dit probleem is een beetje te omzeilen door een sterk visuele bijdrage in te sturen met weinig tekst. De uiterste inzendingdatum voor de bijdragen is 28 februari 2001.

Ook als je niet meedoet aan het Schülerwettbewerb geeft het wedstrijd materiaal leuke en inspirerende ideeën voor het doen van zelfstandig historisch onderzoek door leerlingen.

De kosten van deelname zijn niet hoog. Een klassenpakket van 30 brochures (60 pagina's in kleur met veel voorbeeldmateriaal) kost 10 DM. Een enkel exemplaar 3 DM. Het is mogelijk dat voor het buitenland extra portokosten gerekend worden.

Brochures en meer informatie zijn te verkrijgen bij:
Körber Stiftung
Schülerwettbewerb Deutsche Geschichte
21027 Hamburg
Tel: +49 40 7250 2439
E-mail:
sdg@stiftung.koerber.de
www.geschichts-
wettbewerb.de

Ingezonden brief

Reactie op "We hadden het in eigen hand moeten houden": interview van Hans Pols met Willem Post, in Kleio nr. 6/2000

Op dit moment ben ik geschiedenisleraar in ruste, dat wil zeggen thuis: roofofbouw gepleegd, slijtage (vijfentwintig jaar voor de klas), Deetman c.s., arbeidsomstandigheden (schimmelig lokaal, geen werkplek, te veel lesuren etc.) en ... de tweede fase!

Toen ik in de vorige *Kleio* de uitspraken van Willem Post las, ervoer ik meteen die 'schok van herkenning'. Hij heeft helemaal gelijk als hij zegt:

"Niemand maakt mij wijs, dat je veertig interessante lessen in het jaar kan maken waarvan de basis is: bronnen, bronnen, bronnen. Als het zo doorgaat, kan straks de wiskundeleraar ons vak geven, als er maar een boek is met vragen. Dat is dodelijk; de kinderen moeten soms wel tweehonderd vragen per dag maken."

Dodelijk inderdaad, niet alleen voor die kinderen, maar ook voor de docent en voor ons mooie vak, want over tien, twintig jaar zal geen enkele oud-leerling tegen mij zeggen: *"Wat heb ik toch ontzettend genoten van al die lessen waarin we bronnenopdrachten moesten doen en vragen moesten nakijken"*.

Ik haalde bijna opgelucht adem toen ik het artikel uit had.

Verder bladerend in *Kleio* zonk de moed me weer in de schoenen, toen ik "De papieren werkelijkheid: het PTA" doorlas. Daar werd ik niet vrolijk van. Depressief word je van een alinea als:

"Ik heb dan 240 slu, praktisch genomen 70 contactmomenten van 50 minuten per leerjaar met 35 hulplekken voor de 'zwakke leerlingen', waarin vijf (sub)domeinen, het historisch overzicht en een praktische opdracht 'gedaan' moeten worden. Globaal heb ik zo per subdomein (240-25);6=36 slu. Bij zeventig lessen op jaarbasis voor drie thema's, geeft dat ongeveer 23 lessen (inclusief begeleidingslessen bij de praktische opdracht)."

Welk vak geef ik ook alweer? VGN doe er wat aan, kom in actie, voordat ons mooie vak definitief om zeep geholpen is en verkwanseld aan de 'boekhouders'. Kom op voor, aldus Willem Post, de "silent majority", kom op voor alle geschiedenisleraren!

Rob Kerkhoven
Tormetil 43
8445 RR Heerenveen.

Word lid van de VGN

Discussieer mee op de Website!

Doe goede ideeën op in KLEIO!

Kom naar de examenbesprekingen!

Ga mee met excursies!

Vergeet de didactiekconferentie niet!

Leer meer collega's kennen.

Praten over je vak, elkaar inspireren en gezamenlijk klagen is leuker!

Ja,

ik word lid van de VGN

Naam _____

Adres _____

Postcode _____

Woonplaats _____

Soort Lidmaatschap _____

Informatie over de soorten leden van de VGN en de bijpassende hoogte van de contributie vind je voor in het blad. Stuur deze bon (of een kopie ervan) naar: Administratie VGN, Juliana van Stolberglaan 41, 2595 CA Den Haag

Een monument dat bestaat

uit tienduizenden foto's.

Van mensen in 'gewone'

dagelijkse situaties.

FotoMonument 2000

Gun de toekomst een kijkje in ons leven Maak foto's voor FotoMonument 2000

Stichting FotoMonument 2000 vraagt Nederlanders, medelanders, mannen, vrouwen, jong en oud(er), om tussen 1 oktober en 31 december foto's te maken voor FotoMonument 2000.

Je kunt meedoen als fotograaf of als gefotografeerde. Samen kunnen we ervoor zorgen dat op foto's te zien is hoe het dagelijks leven van NU eruitziet.

Alle foto's worden bewaard in de rijksarchieven. Je kunt ze zelf bekijken van 13 april t/m 3 juni 2001 op de grootse landelijke tentoonstelling in Zaanstad.

Meedoen?

Pak de folder die te vinden is bij alle bibliotheken, musea, gemeentehuizen, centra voor de kunsten, archieven, provinciehuizen, volksuniversiteiten en fotoclubs. Daarin kun je lezen hoe je mee kunt doen en deel kunt uitmaken van dit monument door en voor iedereen.

Voor het onderwijs is een lesbrief ontwikkeld, kijk hiervoor op de website

www.fotomonument.nl

Stichting FotoMonument 2000 is een samenwerkingsproject van Stichting Beeldende Amateurkunst, het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Responsable Communicatie bv en de gemeente Zaanstad en wordt mede mogelijk gemaakt door het VSB Fonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds en de provincies.

FotoMonument 2000 gaat geschiedenis schrijven

SCHEEPVAART

MUSEUM

Ontdek het!

Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam

Expositie: *Helden, hoezo? Vier eeuwen oorlog op zee tot en met 13 mei 2001*

Leerlingen maken kennis met bekende zeehelden zoals Piet Heyn, Michiel de Ruyter en Van Speijk. Ook de anonieme zeeman die zijn leven waagde en daarmee grote heldenmoed toonde, komt in de expositie naar voren. Wat gebeurde er eigenlijk op zee in oorlogstijd?

Naast prachtige schilderijen van zeeslagen en de sleutel van het graf van De Ruyter kunnen leerlingen bovendien het instrumentarium van een 18^e eeuwse scheepschirurgijn, vele erepenningen en het overlijdensbericht van een gewone zeeman zien.

Vraag de gratis docentenmap met kijktocht aan!

Educatief materiaal

- Docentenmap gericht op klas 1 & 2 van het voortgezet onderwijs
- KKV opdrachten voor bovenbouw HAVO en VWO

Speciale entreprijzen (drie weken van tevoren reserveren)

- begeleiders/docenten gratis
- gratis docentenmateriaal
- met schooljaarkaart (f 150,-) + f 3,00 per leerling
- zonder schooljaarkaart f 6,50 per leerling

Informatie en reserveringen

tel: (020) 52 32 238, Anneke Rubbens

(ma-do 10.00 – 16.00 uur)

e-mail: arubbens@scheepvaartmuseum.nl

Portret van Michiel de Ruyter (1607-1676) uit het atelier van F. Bol. Eigendom van het Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's Lands Zeedienst in bruikleen aan het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam

**Nederlands Scheepvaartmuseum
Amsterdam**

**Kattenburgerplein 1
1018 KK AMSTERDAM**

Internet:

www.scheepvaartmuseum.nl

VGN-Didactiekconferentie 2001

Stoeien met Kleio

Activerende didactiek in het geschiedenisonderwijs

Vrijdag 26 en zaterdag 27 januari 2001

Conferentiecentrum Huize Bergen in Vught

Openingslezing

De openingslezing wordt gehouden door een lid van de commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, ook bekend als de commissie-De Rooy. De voorstellen van deze commissie zijn redelijk ingrijpend voor het onderwijs Geschiedenis en Staatsinrichting. Volgens de planning wordt het rapport in januari 2001, maar vóór de conferentie, aangeboden aan de staatssecretaris. U krijgt het nieuws dus heet van de naald. De voorzitter, professor Piet de Rooy, is helaas verhinderd: hij treedt op die dag en vrijwel op hetzelfde tijdstip op als promotor.

Presentaties

Enkele organisaties die voor het geschiedenisonderwijs nuttig zijn laten zien wat je er als leraar (m/v) in de klas aan hebt.

Workshops

De workshops zullen zich vooral richten op activerende didactiek. Iedereen weet dat de leerlingen vooral gestimuleerd moeten worden tot een actieve houding, maar het is lang niet altijd duidelijk hoe je dat het beste kunt aanpakken. Een aantal collega's zal laten zien wat zij in hun onderwijs, vaak met succes, aan het doen zijn.

Enkele voorbeelden:

- Westerbork, project Westerborkportretten
- Het begeleiden van profielwerkstukken
- Archieven
- Werken vanuit bronnen
- Zelfonderzoekend omgevingsonderwijs
- National History Day in de VS
- Museum Het Valkhof in Nijmegen
- Primaire samenlevingsverbanden als examenonderwerp

Cabaret

Op vrijdagavond staat een cabaretvoorstelling op het programma. Een leraar en een ex-leraar geschiedenis staan garant voor een aangenaam programma.

En verder

- Presentaties en leermiddelenmarkt van en met educatieve uitgeverijen.
- Afsluitende lezing door Harry van Wijnen (onder voorbehoud), redacteur *NRC Handelsblad* en enkele jaren geleden winnaar van onze Huib de Ruyterprijs.

Het programma begint vrijdagmorgen en eindigt zaterdagmiddag rond een uur of drie. U krijgt een certificaat als bewijs dat u de conferentie heeft bijgewoond.

De kosten bedragen f450,- (VGN-leden) of f550,- (niet-leden) voor deelname, logies, maaltijden, koffie/thee en de conferentiemap.

Wie zich aanmeldt als lid van de VGN betaalt f450,-.

Aanmelding kan via het formulier en de eenmalige machtiging in de folder, die aan alle vaksecties wordt toegestuurd. Heeft u er geen ontvangen? Folders inclusief aanmeldingsformulier worden toegestuurd na telefonisch verzoek aan Margreet Braams, tel. 033-4615 021.

Nadere informatie over het programma: Louis Nolet 024-3459 827 (overdag) of 024-3550 749 (na 20.00 uur).

De Didactiekconferentie wordt georganiseerd door de Didactiek- & activiteitencommissie van de VGN.

N.B. Gelijktijdig met het verschijnen van deze *KLEIO* worden aan alle scholen voortgezet onderwijs folders gestuurd. Een folder bevat het programma van de startersconferentie, de andere die van de didactiekconferentie. Mochten deze folders bij u op school niet aankomen of ergens blijven hangen voordat u ze heeft gezien: op de web-site van de VGN (zie voorin dit nummer) vindt u de tekst van de folders eveneens. Via simpel downloaden hebt u de beschikking over beide exemplaren.

VGN Startersconferentie 2001

Alle begin is moeilijk

Donderdag 25 en vrijdag 26 januari 2001

Conferentiecentrum Huize Bergen in Vught

Speciaal voor leraren en leraressen die sinds kort werkzaam zijn in het onderwijs

Gezamenlijk elkaars problemen bespreken, ervaringen uitwisselen, een beetje uithuilen in een kring van mensen met dezelfde problemen, vakdidactische ideeën opdoen hoe het ook of anders kan. Dat is de gedachte die sinds jaren ten grondslag ligt aan deze conferentie.

Inleiding

Uitwisseling van ervaringen. Hoe ging het tot nu toe?
Hoe verliepen je lessen en op welke problemen ben je gestuit?

Workshops o.a.

- Verhalen vertellen
- Poppenkast: een nieuwe mogelijkheid voor geschiedenis in de klas

Lezing

Openingslezing van de didactiekconferentie.

De startersconferentie begint donderdag om 15.00 uur en eindigt vrijdag rond 16.30 uur.

Pik de didactiekconferentie mee!

Starters kunnen deelnemen vanaf vrijdag 16.30 uur aan de didactiekconferentie. Dat houdt in:

- Presentaties
- Leermiddelenmarkt
- Cabaret
- Twee workshops naar keuze op zaterdag.
- De afsluitende lezing.

De kosten voor de startersconferentie bedragen f275,- (VGN-leden) of f375,- (niet-leden) voor deelname, logies, maaltijden, koffie/thee en de conferentiemap. Wie zich tijdens de conferentie aanmeldt als lid van de VGN krijgt van de betaalde f 375,- honderd gulden terug. Aanmelding kan via het formulier en de eenmalige machtiging in de folder, die aan alle vaksecties wordt toegestuurd. Niet ontvangen? Folders inclusief aanmeldingsformulier worden toegestuurd na telefonisch verzoek aan Margreet Braams, tel. 033-4615 021.

Wie vanaf vrijdag 16.30 uur mee gaat doen betaalt f400,- in totaal (VGN-leden) of f500,- (niet-leden). Dat zijn dus de kosten voor starters- en het vervolg van de didactiekconferentie. Ook hier geldt: wie ter plekke lid wordt van de VGN krijgt f100,- retour.

Nadere informatie over het programma: Will Bouwman
tel. 0492-534 709.

De Startersconferentie wordt georganiseerd door de Didactiek- & activiteitencommissie van de VGN.

En dan nu het examen nog!

Schoolonderzoek afgerond?

Hoe bereid ik mijn leerlingen

optimaal voor op het echte examen?

Het Cito helpt U hierbij.

Met de examenvoorbereidingstoetsen die het Cito heeft ontwikkeld kunt U Uw leerlingen goed voorbereiden op het centrale examen.

Bij de ontwikkeling van de examen-voorbereidingstoetsen zijn dezelfde criteria gehanteerd als bij het *echte* examen.

De toetsvragen zijn toegespitst op de vereiste structuurbegrippen en vaardigheden. De officiële stofomschrijving is uitgangspunt. De docentenhandleiding bevat naast een correctievoorschrift ook een toelichting op de gehanteerde structuurbegrippen en vaardigheden.

De opgaven zijn losbladig; u kunt uw eigen toets in de gewenste aantallen samenstellen.

Beschikbaar:

Examenvoorbereidingstoets c/d 2000

(Duitsland en Europa, 1945-2000)

Bestelnummer 57440, prijs f75,00.

Examenvoorbereidingstoets 2001

(Nederland en Indonesië. Vier eeuwen contact en beïnvloeding)

Bestelnummer 57651, prijs f75,00.

(leverbaar vanaf januari 2001)

Meer informatie over de examen-voorbereidingstoetsen?

Cito, Huub Kurstjens

e-mail: huub.kurstjens@cito.nl

tel. 026-352 1320

Bestellen is mogelijk bij de Sectie

Verkoop van het Cito,

tel. 026-352 15 90

fax 026-352 11 35.

Bestellen via de Cito website

(www.cito.nl) of per e-mail

(verkoop@cito.nl) is uiteraard ook mogelijk.

De examenvoorbereiding doet U met een Cito examenvoorbereidingstoets.

Lijst van VGN-commissies

• Onderwijs Advies Commissie (OAC)

Hanneke Tuithof, *voorzitter*,
Griftkade 12bisA, 3572 TZ Utrecht.
E-mail: H.Tuithof@ivlos.uu.nl
Paul van Leeuwen, *secretaris*,
Everdrift 4, 5431 LV Cuyk.
Tel. 0485-314598.
Diana Jansen, Mr. Tripkade 16,
3515 BC Utrecht. Tel. 030-272 1380.
Mirjam Beekmans, Sneeuwheide 23,
5704 HB Helmond. Tel. 0492-518 152.
Wiel Lenders, Emmalaan 5,
6571 AK Berg en Dal. Tel. 024-6844 168.
Maria Boersen, Anna Paulownalaan 5,
1412 AK Naarden. Tel. 035-6946 926.

• Didactiek- en activiteitencommissie

Louis Nolet, *voorzitter*, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. 024-3550749, fax 024-3449 794.
E-mail: Louis.Nolet@edu.han.nl
Margreet Braams, *secretaris*, Rubensstraat 37,
3817 EA Amersfoort. Tel. 033-461 5021.
E-mail: mbraams@planet.nl
Will Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Tineke de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251 298.
Bernardine Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 0594-503365.

• Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis

Marianne Zewald, *voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-528 3325.
E-mail: Zewald@XS4all.nl
Mariëtte Matthijsen, *secretaris*,
Begijnepolderweg 18, 1383 AX Weesp.
Tel. 0294-484285.
E-mail: M.Matthijsen@altavista.net
Gerda Geerdink, *penningmeester*,
Van Oldenbarneveldtstraat 34,
6512 AX Nijmegen. Tel. 024-324 0054.
Fia Dieteren, Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere. Tel. 036-535 4843.
Annemieke Windt, Prof. Eykmanlaan 29,
2035 XA Haarlem. Tel. 023-5331 485.
Nienke Landman, Elftkolk 4,
8017 NW Zwolle. Tel. 038-46000 39.

• Redactie Kleio

Jan van Oudheusden, *voorzitter*,
Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416-337430.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl
Jos Trippenree, *secretaris*,
Beltmolen 30, 3833 KM Leusden.
Tel/fax 033-494 1824.
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-688 3576, fax 030-688 8459.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl
Carla Van Boxtel, Evieveld 6,
5422 AK Gemert. Tel. 0492-361 136.
Huib Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281197.
Hans Pols, Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag. Tel. 070-3501 380.

Marijke Meuwissen, Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht. Tel. 030-2731 670.
Stefan Boom, Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum. Tel. 035-6948 742.
Cees Bol, Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek. Tel. 0346-565712.
Hans Moors, Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen. Tel. 024-328 14 36.
Maria van Haperen, Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel. Tel. 0497-517573.
E-mail: vanHaperen@compuserve.com

• Commissie Volwasseneneducatie

Iet Attema, *voorzitter en penningmeester*,
Transvaalkade 29 II, 1092 JL Amsterdam.
Tel. 020-693 1572.
Margriet Vencken, *secretaris*,
Haareneweg 4A, 5061 VI Oisterwijk.
Tel. 013-528 4297.
Chris van Asperen, Pastoor Versteegstraat 7,
6687 AH Angeren. Tel. 026-325 8219.
Elselien van Gils, Nieuwendammerdijk 177,
1025 LH Amsterdam. Tel. 020-6323 927.
Jorien Ruyters, Petrus Dondersstraat 54,
5614 AH Eindhoven. Tel. 040-2126 508.
Constance Sciarone, Hooglanden 33,
9801 LA Zuidhorn. Tel. 0594-503 755.

• Commissie PaBo

Marjan de Groot, *voorzitter*,
Rompertdreef 26, 5233 EK Den Bosch.
Tel. 073-6420 692.
Hans Keissen, *secretaris*,
J. Calsstraat 25, 1067 WE Amsterdam.
Tel. 020-6146 734.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555 224.
Marjolein du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651 027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-5611 297.
Cees van der Kooij, De Hulst 53,
9301 PC Roden. Tel/fax 050-5018 947.
Gert Olthof, Persingensestraat 6,
6575 JB Persingen. Tel. 024-6843193.

• Commissie Havo/Vwo

Elise Storck, *voorzitter*,
Elzenbroek 25, 4822 XE Breda.
Tel/fax 076-542 0592.
E-mail: estorck@casema.net
Genio Ruesen, *secretaris*,
Zwaluw 12, 8103 AR Raalte.
Tel. 0572-357 388.
E-mail: e.ruesen@carmelcollegesalland.nl
Leo Dalhuisen, Kortenaerlaan 18,
2121 XK Bennebroek. Tel. 023-584 9441.
Peter Westerveld, Breehoven 7,
6721 SP Bennekom.
Tel. 0318-430350, fax 0318-430351.
Greetje de Vries, Winschoterdiep 155f,
9724 GR Groningen. Tel. 050-318 2317.

• Commissie Bavo/VMBO

Annet van Leersum-Jentink, *voorzitter*,
Fabijsstraat 18, 3248 AJ Melissant.
Tel. 0187-602792.
René Corbeij, *secretaris*,
Specht 19, 3766 WN Soest.
Tel. 035-6023 741.

E-mail: rcorbeij@casema.net
Harm van Dam, ...
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23, 6212 BJ Maastricht.
Tel. 043-3211534.

Joost Dik, Buitenhof 10,
3353 HB Papendrecht. Tel. 078-6413 422.
Hans Werker, Nassaustraat 4,
2771 DV Boskoop. Tel. 0172-216313.
Theo Veldhuis, Schapendrift 61,
9411 BM Beilen. Tel. 0593-525630.

• Commissie Lerarenopleidingen

Marianne Zewald, *voorzitter*,
zie verder Cie. Vr en G.
Frits Rovers, *secretaris*,
Jacob Obrechtstraat 83, 1071 KK
Amsterdam. Tel. 020-6756 333.
Email: dfe@xs4all.nl
Thijs van Vugt, *penningmeester*, Akerweg 11,
6438 BS Oirsbeek. Tel. 046-442 4911.
Annette Wind, Gerard Reijndersstraat 13,
2593 EA Den Haag. Tel. 070-347 8916.
Janneke Riksen, Linnaeuslaan 87,
3571 TV Utrecht. Tel. 030-273 0916.
Harry van Alphen, Pr. Bernhardstraat 11,
4101 HC Culemborg. Tel. 0345-516510.

• Intercommissie KNHG/VGN

Secretariaat, KNHG, Postbus 90406,
2905 LK Den Haag. Tel. 070-3140 363.
Fax 070-3140 637.
E-mail: knhg@knhg.nl

Jan van der Dussen, *voorzitter*,
Molenberglaan 81, 6416 EL Heerlen.
Tel. 045-571 0851.
Maria Grever, Instituut Geschiedenis en
Kunst KUN, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen. Tel. 024-3615761.
Jeroen Duindam, Kerkstraat 31,
6883 HR Velp. Tel. 026-363 6393.
Ineke Veldhuis-Meester,
zie verder bij VGN-bestuur voor in *Kleio*.
Huib Kurstjens, Nijenkamp 13,
6651 HG Druten. Tel. 0487-513119.
E-mail: huub.kurstjens@cito.nl
Sabine Te Rietstap, Zuster Meijboomstraat
177, 2331 PG Leiden. Tel. 072-532 1894.
E-mail: STEMERDI@worldonline.nl
Kees Bogaerts, Omloop West 9,
3402 XM IJsselstein. Tel. 030-688 3576.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-364 8946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl

• VGN-ambassadeur buitenland

Hélène Budé-Janssens,
Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-327 7923.

Internetsite van de VGN:

<http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier vindt u de e-mailadressen van de commissieleden.